

ISSN: 1840-3301

educa

Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu

Godina VII, br. 7

Mostar, juni 2014.

Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu

Godina VII, br. 7

Izdavač: Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Telefon: +387 36 514 205

Web: www.nf.unmo.ba

E-mail: educa@unmo.ba

Za izdavača: dr. sc. Asim Peco, dekan

Koordinator za izdavačku djelatnost: dr. sc. Maja Kazazić

Glavna urednica: dr. sc. Denisa Žujo Zekić

Lektor i korektor: Sanja Merzić

Tehnički urednik: mr. sc. Elmir Čatrnja

Naslovna strana: mr. Đenita Kuštrić, *Zapisi, 2009.*

Štampa: IC Štamparija d.o.o Mostar

Za štampariju: Ibro Rahimić

Tiraž: 200

Redakcijski odbor: Denisa Žujo Zekić (glavna urednica), Maida Đapo (zamjenica glavne urednice), Majra Lalić, Sanja Merzić, Elmir Čatrnja, Jasmin Peco, Belma Duvnjak, Adi Palić, Đenita Kuštrić

Recenzenstki odbor: dr. sc. Ekrem Čolakhodžić, mr. Mirsad Begović, dr. sc. Husajn Musić, dr. sc. Mile Ilić, dr. sc. Emina Ademović, dr. sc. Merima Jašarević, dr. sc. Munir Mehović, dr. sc. Dijana Hadžizukić, dr. sc. Elvira Dilberović, dr. sc. Jasna Bogdanović-Čurić, dr. sc. Spasenija Čeranić, dr.sc. Milenko Kundačina - Republika Srbija, dr. sc. Rifat Redžović - Republika Srbija, dr. sc. Velibor Spalević - Crna Gora, dr. sc. Maja Ljubetić - Republika Hrvatska, dr. sc. Zeliha Selamöglu Talas - Turska

RIJEČ UREDNICE

Poštovane kolege, naučni radnici i saradnici,

još uvijek smo tu sa vama i odgovorno podupiremo vaš rad u svrhu afirmacije naučne misli. Ono što činimo danas kao podstrek mladim ljudima u profesionalnoj orijentaciji nekada će polučiti uspjeh u razvoju pozitivne društvene angažovanosti.

Pokušavamo da sa svakim novim brojem, časopis dobije što bolju i praktičniju izvedbu prilagođenu kako profesionalcu tako i običnom čitatelju. Na prvi pogled, uočava se novi vizualni identitet, ali i u potpunosti izmjenjena uređivačka politika i orijentacija koju je časopis odredio sebi u ovoj godini.

Kao takav, časopis će i dalje ostati otvoren za sve kvalitetne radove i autore, čijom je zaslugom i doprinosom zadržao ne samo kontinuitet u izlaženju, već i nivo kvalitete primjeren jednom ovakvom časopisu. Tome u prilog stoje i indeksi u međunarodnim bazama podataka, gdje smo do danas uvršteni u INDEX COPERNICUS, EBSCO Publishing te COBBIS kao provjerenu domaću bazu. Svakako, napominjemo da je ovaj broj časopisa dostupan i u GOOGLE SCHOLAR-u.

Sve ove godine pokretao nas je entuzijazam i predanost radu, ali danas vam odvažno poručujemo da će prepoznatljiva kvaliteta radova, recenziranih od strane stručnog i profesionalnog tima (kako domaćih tako i stranih recenzenata), činiti pokretačku snagu pri postizanju svjetskih standarda u izdavaštvu.

Stoga vas pozivamo da nam se pridružite i pomognete u ostvarivanju ovih ciljeva, a mi ćemo ispred Redakcije učiniti dodatne napore da objavljeni članci imaju istu vrijednost kao i u drugim relevantnim časopisima.

Svim dosadašnjim autorima upućujemo zahvale za korektnu saradnju te obećavamo kvalitet u održavanju časopisa.

Na samom kraju, objavljujemo i uputstva autorima za slanje radova za novi broj časopisa Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, s napomenom da su urađene određene preinake u procesu pripremanja i slanja radova. Sve navedeno bit će dostupno na web stranici www.nf.unmo.ba/educa.aspx, kao pomoć autorima u pripremanju rada prema standardima koje utvrđuje redakcija časopisa.

S poštovanjem,

Dr. sc. Denisa Žujo Zekić, docent

SADRŽAJ

PRIRODNE I MATEMATIČKE NAUKE

Sejit Bobar

Određivanje sadržaja rastvorenog kiseonika u rijeci Neretvi u različitim godišnjim dobima 3

Sanel Riđanović, Lejla Riđanović

Kinetika rasta hibridnih kunića iz odabranih genetičkih linija dobijenih rotacionim ukrštavanjem 11

Aida Abaza, Denisa Žujo Zekić

Morfometrijske karakteristike planinskog mrmoljka – *Ichthyosaura Alpestris* (Laurenti, 1768) 19

Brankica Žugaj

Utjecaj projektne nastave na promjenu stava učenika prema nastavnim sadržajima iz biologije 27

DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

Elma Čolaković, Husejn Musić

Evaluacija rada učenika i nastavnika u inkluzivnoj nastavi 41

Nermin Mulaosmanović, Husejn Musić, Esved Kajtaž

Relacije između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta kod adolescenata 53

Husejn Musić, Nermin Mulaosmanović, Esved Kajtaž

Spolne razlike u samopoimanju srednjoškolaca 65

Marija Jović

Važnost ekskurzija za psihosocijalni razvoj učenika 77

Jasmin Peco

Postmoderne rasprave o obrazovanju 85

Omer Korjenić
Promjena strukture tržišta rada u postindustrijskom društvu 93

Viktorija Bešević-Ćomić
Mladi nisu aktivni i ne traže posao. Da li je potrebno mladima pružiti podršku u traženju posla? 109

Vedad Muharemović
Simbolička moć u ulozi etnohistorije i geneze modernog nacionalizma 117

Ivka Grbešić
Utjecaj novog svjetskog poretka na bosanskohercegovačku stvarnost 133

Affan Čehajić
Utjecaj menadžmenta bosanskohercegovačkih fudbalskih klubova na njihovo poslovanje 149

KULTURA I MEDIJI

Amela Plosko, Lidija Vladić-Mandarić
Gospel muzika 161

Lidija Vladić-Mandarić
Radničko kulturno-umjetničko društvo *Abrašević* u Mostaru ... 175

UPUTSTVO AUTORIMA 189

PRIRODNE I MATEMATIČKE NAUKE

ODREĐIVANJE SADRŽAJA RASTVORENOG KISEONIKA U RIJECI NERETVI U RAZLIČITIM GODIŠNJIM DOBIMA

Sejit Bobar

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

✉e-mail: sejit.bobar@unmo.ba

SAŽETAK

Istraživanja su provedena u vodama rijeke Neretve na relaciji od Konjica do Mostara. Obuhvatila su određivanje osnovnih fizičkih i hemijskih karakteristika s ciljem da se što realnije procijeni prirodno stanje voda sliva rijeke Neretve. S obzirom na značajan unos organskog i anorganskog zagađenja porijeklom iz naselja, od različitih vrsta industrija kao i sa poljoprivrednih površina, otpadne vode se, uglavnom, bez prethodnog prečišćavanja puštaju u vodotoke.

Definirana ispitivanja su obavljena tokom četiri godišnja doba (proljeća, ljeta, jeseni i zime) u 2008. godini. Istraživanja su obuhvatila osam lokaliteta, i to: 5 (pet) na glavnom vodotoku i 3 (tri) na važnijim pritokama rijeke Neretve. Na odabranom lokalitetu u uzorcima vode odmah je određivan sadržaj rastvorenog kiseonika. Navedeni sadržaj rastvorenog kiseonika je određivan u skladu sa standardima EU.

Prema dobivenim rezultatima može se dati sljedeći komentar: Rezultati istraživanja pokazuju značajne varijacije od lokaliteta do lokaliteta, a najniži nivo rastvorenog kiseonika u ljetnom periodu je utvrđen na lokalitetu br. 2 (Trešanica, Konjic). Vrijednosti rastvorenog kiseonika u vodama riječnog sistema rijeke Neretve kretale su se unutar očekivanih propisanih granica i zadovoljavaju Okvirne direktive o vodama EU.

Ključne riječi: *rastvoreni kiseonik, Neretva, Trešanica, Neretvica, Drežanka*

UVOD

Vizualnim pregledom istraživanog prostora može se uočiti da je nekoliko zadnjih desetljeća uz korito rijeke Neretve intenziviran razvoj naselja i različitih vrsta industrije. Ovakav nagli razvoj naselja i industrije te povećan broj stanovnika imaju za posljedicu stvaranje većih količina komunalnog i industrijskog otpada. Veći

dio ovog otpada uglavnom se odlaže nekontrolirano, a dio završava i u riječnim koritima rijeke Neretve i njenih pritoka, čime se direktno zagađuju površinske vode ovih rijeka.

Imajući u vidu da rijeka Neretva sa svojim pritokama predstavlja izvor života za stanovnike Hercegovine, to je praćenje stanja kvaliteta vodotoka Neretve i njenih pritoka potrebno u cilju očuvanja ovog prirodnog dobra, odnosno korištenja njenih voda za piće, industriju, navodnjavanje poljoprivrednih površina, ribogojstvo, rekreaciju, turizam i druge svrhe. Određivanjem sadržaja rastvorenog kiseonika u rijeci Neretvi u različitim godišnjim dobima dobit ćemo bolji uvid u stanje kvaliteta voda u rijeci Neretvi.

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Jedan od motiva predmetnog istraživanja je nizak nivo istraženosti i nedostatka informacija o sadržaju rastvorenog kiseonika u vodama rijeke Neretve i njenih pritoka u različitim godišnjim dobima. Ovim istraživanjem želimo da utvrdimo stvarno stanje i moguće oscilacije sadržaja rastvorenog kiseonika, kao i njegov utjecaj na ostale parametre u vodi. Poznavanjem ovih promjena imali bismo kvalitetniji uvid u kvalitativno stanje vodotoka riječnog sistema Neretve.

U skladu sa navedenim istraživanjem, definirani su i zadaci istraživanja:

- Odrediti sadržaj rastvorenog kiseonika (O_2) u vodama rijeke Neretve i njenih pritoka u različitim vremenskim periodima (proljeće, ljeto, jesen i zima).
- Utvrditi oscilacije sadržaja rastvorenog kiseonika po odabranim lokalitetima u različitim godišnjim periodima.
- Determinirati najugroženije lokalitete i period nastanka mogućih varijacija u sadržaju kiseonika, kao i njihov utjecaj na živi svijet u vodi.

MATERIJAL I METODE

Ispitivanja utjecaja različitih vremenskih perioda na sadržaj rastvorenog kiseonika u vodama riječnog sistema Neretve vršena su paralelno sa ostalim definiranim fizičko-hemijskim parametrima koji odražavaju stanje kvaliteta površinskih voda. Za planirana istraživanja izvršen je odabir osam (8) lokaliteta duž toka rijeke Neretve od Konjica do Mostara.

Shodno predviđenom cilju istraživanja, odlučeno je da se osim vodotoka rijeke Neretve, kao glavnog vodotoka, ispituju - istražuju i vode najznačajnijih pritoka rijeke Neretve, i to pritoka sa njene desne strane: Trešanice, Neretvice i Drežanke.

Posmatrano nizvodno od Spiljanskog mosta - Konjic do ulaska Neretve u grad Mostar, redoslijed lokaliteta za istraživanje je sljedeći:

1. Neretva (100 m iznad Spiljanskog mosta),
2. Trešanica (ušće rijeke u grad Konjic),
3. Neretva (ispod motela Konjic),
4. Neretvica (50 m iznad mosta za Butrović polje),
5. HE-Grabovica (300 m – 400 m ispod brane),
6. Drežnica (50 m iznad mosta u Donjoj Drežnici),
7. HE-Salakovac (200 m – 300 m ispod brane),
8. HE-Mostar (300 m – 400 m ispod brane).

Uzorkovanje vode za određivanje sadržaja rastvorenog kiseonika

Poštujući standard EU za valjanost eksperimentalnih podataka, način uzorkovanja i primjena metoda za određivanje rastvorenog kiseonika i ostalih fizičko-hemijskih parametara je u skladu sa smjernicama EU i važećim Pravilnikom o metodama za ispitivanje površinskih voda.

Na istraživanim lokalitetima uzorkovanje površinske vode se odvijalo u četiri ciklusa: zimu, proljeće, ljeto i jesen. Ukupna zapremina potrebnog uzorka određena je brojem i vrstom parametara koji se ispituje. Uzimanje pojedinačnih uzoraka iz sredine vodotoka je vršeno ručno u staklene boce od 1 l i Winklerove boce za određivanje BPK₅, sa dubine od 0,5 m.

U toku uzorkovanja, na licu mjesta, obavljena su mjerenja parametara, temperatura vode, pH-vrijednost vode, elektroprovodljivost i rastvoreni kiseonik. Ova mjerenja obavljena su odgovarajućim sondama - aparatima firmi WTW i Hane.

Rastvoreni kiseonik u vodi

S obzirom da je neophodan za život u vodenoj sredini i da određuje kvalitet vode, kiseonik je najvažniji rastvoreni gas u ovoj sredini. Voda na 25°C teorijski sadrži maksimalnu koncentraciju od 8,3 mg/l rastvorenog kiseonika. Iako molekuli vode sadrže atom kiseonika, to nije oblik kiseonika koji je neophodan za život organizama u vodi. Kao i kopnenim životinjama, ribama i ostalim vodenim organizmima potreban je kiseonik da bi živjele. Kao što voda prolazi kroz škrge, mikroskopski mjehuri kiseonika u vodi (rastvorenog kiseonika) transferuju se u krv. Kiseonik je potreban i za razvoj algi i svih makrofita, kao i za mnoge hemijske reakcije koje su bitne za funkcioniranje živog svijeta u vodi. Aeracija i reeracija vode, odnosno samoprečišćavanje je jedan od najvažnijih procesa prirodnih vodotoka.

Dospjevanjem mrtve organske materije (detriusa) u akvatičnu sredinu aktivira se niz bioloških aktivnosti bakterija i gljivica (koje za svoj rad troše rastvoren kiseonik) koje dovode do pretvaranja mrtve organske materije u konačne, mine-

ralne proizvode. Deficit kiseonika se nadoknađuje procesom reaeracije, odnosno unošenjem kiseonika iz vazduha. Efekat reaeracije zavisi od toga koliko je snažno turbulentno kretanje između površine vode i atmosfere kao i od stepena deficita. Reaeracija i biološka potrošnja kiseonika kao dvije osnovne reakcije koje se dešavaju u toku procesa samoprečišćavanja predstavljaju osnov za određivanje prostorne i vremenske raspodjele rastvorenog kiseonika, odnosno bilansa kiseonika. Rezultanta procesa reaeracije (povećanje rastvorenog kiseonika u vodi) i deoksigenacije (smanjenje rastvorenog kiseonika u vodi) predstavlja realni sadržaj rastvorenog kiseonika duž cijelog vodotoka.

Otpadne vode iz industrije i domaćinstva koje se ispuštaju u vodene tokove obično su bogate organskim materijama i imaju visoku potrebu za kiseonikom u vodi. Posljedica toga je smanjivanje sadržaja rastvorenog kiseonika u vodi. Organske materije iz ovakvih otpadnih voda sadrže organski ugljenik, međutim, sadrže i druge elemente, naročito sumpor i azot. Kompletnom oksidacijom organskog azota nastaju nitrati, a oksidacijom sumpora, sulfati. U slučaju nedostatka kiseonika, anaerobni mikroorganizmi preuzimaju degradaciju i razgradnju organskih materija. U prirodnim sistemima, niska koncentracija rastvorenog kiseonika u vodi obično je povezana sa anaerobnom respiracijom i produkcijom supstanci koje su toksične za vodene organizme.

REZULTATI I DISKUSIJA

U skladu sa zadacima istraživanja utvrđen je sadržaj rastvorenog kiseonika kao i prostorna i vremenska raspodjela rastvorenog kiseonika u vodama rijeke Neretve. Sadržaj i raspodjelu rastvorenog kiseonika uslovljavaju hidrološki, klimatski, antropogeni i drugi faktori.

Rezultati ispitivanja sadržaja rastvorenog kiseonika u funkciji godišnjih doba dati su u tabeli broj 1, a raspodjela sadržaja rastvorenog kiseonika duž toka po lokalitetima predstavljena je na grafikonu broj 1.

Tabela 1. Sadržaj rastvorenog kiseonika u funkciji godišnjih doba

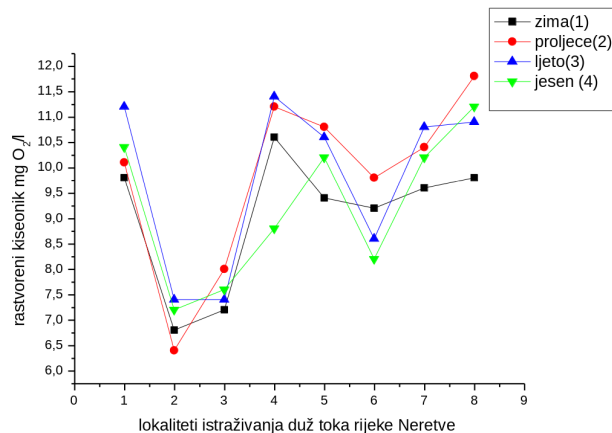
Sadržaj rastvorenog kiseonika mg O ₂ /l	Vrijeme uzorkovanja	Lokaliteti istraživanja							
		Lok. 1	Lok. 2	Lok. 3	Lok. 4	Lok. 5	Lok. 6	Lok. 7	Lok. 8
	02/08	9,8	6,8	7,2	10,6	9,4	9,2	9,6	9,8
	05/08	10,1	6,4	8,0	11,2	10,8	9,8	10,4	11,8
	07/08	11,2	7,4	7,4	11,4	10,6	8,6	10,8	10,9
	09/08	10,4	7,2	7,6	8,8	10,2	8,2	10,2	11,2

Na svim istraživanim lokalitetima duž toka rijeke Neretve utvrđene su relativno visoke vrijednosti rastvorenog kiseonika, ako izuzmemo lokalitet ušća rijeke

Trešanice. Prosječna vrijednost kiseonika bila je iznad 9,46 mgO₂/l. Minimalna vrijednost rastvorenog kiseonika od 6,4 mgO₂/l utvrđena je u uzorcima desne pritoke Trešanice. Nizak sadržaj rastvorenog kiseonika u Trešanici može se povezati sa niskim vodostajem rijeke u periodu mjerenja, kao i malom brzinom toka vode, čime je spriječena kvalitetnija aeracija vodotoka. Ovako niske utvrđene vrijednosti rastvorenog kiseonika u rijeci Trešanici u ljetnom periodu mogu se povezati i sa velikim unosom organskih materija te činjenicom da je usljed visokih temperatura vode intenziviran proces mineralizacije organskih materija.

Lokalitet istraživanja na rijeci Neretvici u svim ciklusima mjerenja imao je najveće vrijednosti rastvorenog kiseonika. Prosječna vrijednost kiseonika bila je 10,37 mgO₂/l. Lokaliteti ispod brana, u periodima mjerenja, imali su u kontinuitetu visoke i ujednačene vrijednosti kiseonika. Prosječna vrijednost bila je 10,42 mgO₂/l.

Iz prostorne raspodjele i sadržaja rastvorenog kiseonika, može se vidjeti da su koncentracije kiseonika najveće ispod brana, a nešto niže vrijednosti izmjerene su na lokalitetima pritoka Neretvice i Drežnice.

Grafikon 1. Sadržaj i prostorne promjene rastvorenog kiseonika u funkciji godišnjih doba

ZAKLJUČCI

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja sadržaja rastvorenog kiseonika u vodama rijeke Neretve i njenih pritoka u različitim godišnjim dobima mogu se izvesti sljedeći zaključci:

1. Rezultati mjerenja rastvorenog kiseonika na istraživanim lokalitetima duž toka rijeke Neretve pokazuju raspodjelu kiseonika u različitim godišnjim

- dobima. Ta raspodjela i vrijednosti izmjerenog kiseonika pokazuju da su vode glavnog toka Neretve i njenih pritoka jako bogate rastvorenim kiseonikom.
2. Najniže izmjerene vrijednosti rastvorenog kiseonika su utvrđene na lokalitetima u Konjicu (Trešanica i motel Konjic).
  3. Rezultati mjerenja rastvorenog kiseonika u različitim godišnjim dobima nam pokazuju da se voda na lokalitetu Trešanice može svrstati u III klasu, a u ljetnom periodu je na granici III i IV klase.
  4. Kvalitet voda u vodotocima sliva rijeke Neretve za četiri ciklusa (zimu, proljeće, ljeto, jesen) ocijenjen je na osnovu Uredbe o kategorizaciji vodotoka "Službene novine FBiH", broj 2/92 i 13/94 i Uredbe o klasifikaciji voda međurepubličkih vodotoka, međudržavnih voda obalnog mora Jugoslavije "Službeni list SFRJ", broj 2/74 i 24/76. Na osnovu sadržaja rastvorenog O₂ sve vode u slivu rijeke Neretve, izuzev vode pritoke Trešanice, se mogu svrstati u I klasu.

Ovim istraživanjem utvrdili smo sadržaj i vremensku raspodjelu rastvorenog kiseonika u vodama riječnog sistema Neretve. Dobijeni podaci mogu poslužiti za različite namjene tokom drugih istraživanja, čime se dobija potpunija slika stanja o kvalitetu voda u slivu rijeke Neretve.

LITERATURA

- [1] Bobar, S. (2009). *Interakcija sediment/voda kao faktor hemodinamike teških metala u rijeci Neretvi*: doktorska disertacija. Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, str. 75 – 80.
- [2] Bobar, S., Bajramović, Đ. (2011). *Hemija voda*. Off-set: Tuzla.
- [3] Čibulić, V., Martinović-Vitanović, V., Kalafatić, V. (1997). *Rezultati jednogodišnjeg praćenja kvaliteta vode akumulacije "Barje"-Hemijski aspekt*. Zbornik radova "Zaštita voda" 97, Jugoslovensko društvo za zaštitu voda: Sombor, str. 273 – 283.
- [4] Dalmacija, B. (1998). *Problemi kvaliteta voda*. Prirodno-matematički fakultet: Novi Sad.
- [5] Đuković, J., Đukić, B., Lazić, D., Marsenić, M. (2000). *Tehnologija vode*. Beograd.
- [6] Marković, D., Đarmati, Š., Gržetić, I., Veselinović, D. (1996). *Fizičko-hemijske osnove zaštite Životne sredine – knjiga II: Izvori zagađenja posljedice i zaštita*, Univerzitet u Beogradu: Beograd.
- [7] Mayer, D. (2004). *Voda od nastanka do upotrebe*. Prosvjeta: Zagreb.

- [8] EPA (1999). *Methods for Chemical Analysis of Water and Wastes*. U.S.
[9] WHO: *Guidelines for drinking-water quality* (1996) second Ed., Vol. 2.

DETERMINATION OF DISSOLVED OXYGEN CONTENT LEVEL(S) IN THE RIVER OF NERETVA IN DIFFERENT SEASONS

ABSTRACT

The reasearch was conducted on the waters of the river Neretva in the part from Konjic to Mostar. This research covered the determination of basic physical and chemical characteristics with the aim to determine more realistically the natural state of waters in the basin of river Neretva. In regards to the notable entry of organic and anorganic pollution, originating from resorts, different sorts of industries as well as from farmlands, wastewaters are mostly without pretreatment released into the watercoursesas.

The defined research was done during four seasons (spring, summer, autumn and winter) in the year 2008. The research covered 8 sites: 5 on the main watercourse and 3 on the important tributaries of the river Neretva. On the site of research in the water samples the contence of the diluted oxygen was determined. The diluted content was determined as proposed by EU standards.

Based on the gained results the following comment can be given: The results of the study show significant variations from one site to another and the lowest level of diluted oxygen in the summer period is determined on site 2 (Trešanica) Konjic. The values of diluted oxygen in the waters of river basin of Neretva were within the prescribed borders and meet the EU Water Framework Directives.

Key words: *diluted oxygen, Neretva, Trešanica, Neretvica, Drežanka*

KINETIKA RASTA HIBRIDNIH KUNIĆA IZ ODABRANIH GENETIČKIH LINIJA DOBIJENIH ROTACIONIM UKRŠTAVANJEM

Sanel Riđanović✉, Lejla Riđanović

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

✉e-mail: sanel.ridjanovic@unmo.ba

SAŽETAK

U radu je predstavljena kinetika rasta hibridnih kunića iz odabranih genetičkih linija dobijenih rotacionim ukrštavanjem. Mužjaci i ženke koji su korišteni za priplod potječu iz čistokrvnih linija koje su dugogodišnjom selekcijom birane za karakteristike kao što su dnevni prirast i tjelesna težina. Poznato je da ove karakteristike imaju izraženu genetičku komponentu. Rezultati pokazuju povećan prirast mladih kunića, odnosno povećanje tjelesne težine iz generacije u generaciju (F0–F3). Međutim, ne može se zanemariti ni utjecaj okolišnih faktora kao što su uslovi držanja, gustina naseljenosti i kvalitet ishrane. Analize heritabilnosti u užem smislu (narrow sense heritability) h^2 za tjelesnu težinu hibridnih kunića od početne roditeljske generacije (F0) do (F3) generacije ukazuju na visok nivo heritabilnosti.

Ključne riječi: *kinetika rasta, hibridni kunići, rotaciono ukrštavanje, heritabilnost u užem smislu (h^2), kvantitativna genetička komponenta*

UVOD

Kvantitativne karakteristike koje se koriste za istraživanja populacija domaćih životinja u intezivnom farmskom uzgoju, kao što su rast i razvoj mladih životinja, su pod utjecajem poligenskog nasljeđivanja kao i faktora okoline. Jedna od metoda koja se često koristi u farmskom uzgoju životinja je ukrštavanje jedinki iste vrste koje pripadaju različitim pasminama ili sojevima s ciljem poboljšanja određenih fenotipskih karakteristika. Hibridni vigor povećava mogućnost fenotipske ekspresivnosti određenih karakteristika, koje su znatno izraženije kod (F1) hibrida u odnosu na roditeljske pasmine. Jedan od primjera je ukrštavanje mužjaka Kalifornijskih bijelih i ženki Novozelandskih bijelih kunića. Hibridi prve filijalne generacije (F1) iz ovakvog ukrštavanja su se pokazali kao idealni kandidati za intezivan farmski uzgoj. Mladi kunići imaju bolji prirast od roditeljskih pasmina i

dosežu idealnu težinu za klanje čak i do 7 dana ranije (McNitt i sar., 1996a; McNitt i sar., 1996b).

Međutim, ako se jedna od roditeljskih vrsta koristi za proizvodnju hibrida druge filijalne generacije (F2), dolazi do smanjenog efekta hibridnog vigora, odnosno osobine koje su izražene u (F1) generaciji neće doći do izražaja kod ovakvih ukrštavanja. Postoji mnogo šema planskog ukrštavanja za postizanje zadovoljavajućih rezultata kao i povećanja efekta hibridnog vigora na odabrane osobine, odnosno karakteristika koje su od interesa uzgajivaču. Česta praksa koja se primjenjuje je rotaciono ukrštavanje ili alternativno ukrštavanje pasmina. U ovom slučaju koriste se dvije, tri ili četiri pasmine.

Prednosti ovog tipa ukrštavanja su višestruke. Uzgajivač na ovaj način može da poveća dnevni prirast iz generacije u generaciju kao što može i da unaprijedi proizvodnju životinja koje se mnogo ranije mogu klati i koje imaju bolji klaonički randman mesa. Ovaj način ukrštavanja također omogućava selekciju ženki koje se koriste za priplod. Mužjaci se mogu birati iz vlastitog stada ili se mogu kupiti od drugih uzgajivača (Eady i Prayaga, 2000; Eady, 2005).

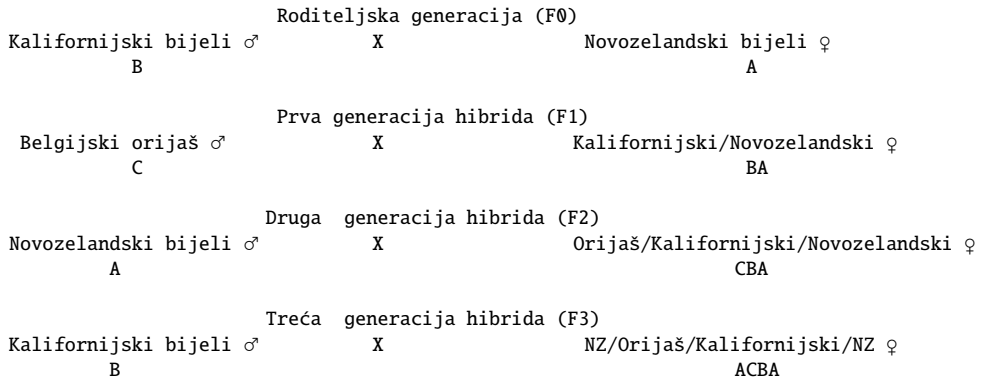
Heritabilnost predstavlja mogućnost nasljeđivanja određene osobine od roditelja. Selekcionim odabiranjem može se vršiti direkcionu pritisak na nasljedne osobine i raditi na poboljšanju kvaliteta priplodnog stada. Prethodna istraživanja su pokazala da u nasljedne osobine kunića spadaju sljedeće karakteristike: dnevni prirast, individualna tjelesna masa koju kunić doseže do dobi od 12 sedmica ovisno o pasmini ili hibridnom soju, klaonički randman, procentualni odnos mesa i kostiju zaklane životinje (Khan i Lukefahr, 1996; Larzul i sar., 2005; Lukefahr, 2001; Lukefahr, 2004).

MATERIJALI I METODE RADA

Uslovi držanja kunića su u skladu sa EU standardom za čuvanje i brigu o eksperimentalnim životinjama koji su propisani u dokumentu pod nazivom: "Guidelines for the accommodation and care of animals used for experimental and other scientific purpose" iz 2007. godine. Priplodne životinje su individualno smještene u kafeze dimenzija: 120 cm x 100 cm x 100 cm. Kunići korišteni za eksperimentalni rad uzgajani su u kavezima koji su bili nešto većih dimenzija: 150 cm x 100 cm x 150 cm. U ovakvim uslovima je bilo moguće smjestiti dva do tri kunića po kafezu.

Tjelesna masa, odnosno prirast mladih kunića (F1-F3) se svakodnevno kontrolirao (g/dnevno) do 4 sedmice starosti, a nakon toga je mjereno u intervalima od 4 sedmice, odnosno od 4, 8, 12 i 16 sedmica starosti, i na kraju kod odraslih životinja starih od 10 do 12 mjeseci. Za mjerenja je korišteno ukupno 100 kunića. Za ishranu kunića korištena je peletirana krmna smjesa za kuniće koju proizvodi tvor-

nica stočne hrane “Poljoprerada”, Hrvatski Leskovac, Hrvatska. Šema rotacionog ukrštavanja primjenjena u ovoj studiji je prikazana je shemom 1.

Shema 1. Šematski prikaz rotacionog ukrštavanja kunića

U drugom dijelu studije izučavana je heritabilnost karakteristika kao što su rast i razvoj kunića. Da bi se izuzela odstupanja uzrokovana spolnom pristrasnošću (sex bias), jednak broj mužjaka i ženki je uključen u sve statističke analize. Sve jединke koje su korištene u ovom istraživanju su krvno srodne, što je omogućilo precizno izračunavanje heritabilnosti u užem smislu (narrow sense heritability - h^2). Vrijednosti (h^2) su izračunate po formuli: $h^2 = R/S$, koja je izvedena iz formule

$$R = h^2 S,$$

gdje je:

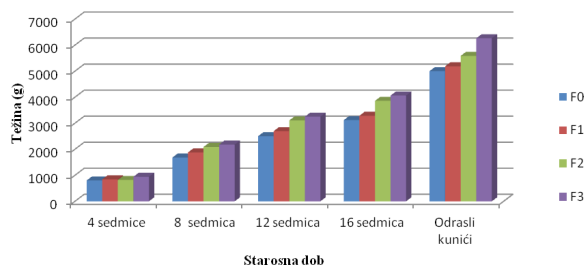
(R) = Odgovor na selekciju (Response to Selection)

(S) = Selekcioni diferencijal (Selection Differential)

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Na grafikonu 1. predstavljena je kinetika rasta kunića od roditeljske (F0) do treće filijalne generacije (F3), koja je praćena od 4. sedmice starosti sve do odrasle dobi. Zabilježen je znatan porast u težini iz generacije u generaciju.

Tabela 1. predstavlja vrijednosti heritabilnosti u užem smislu (h^2) izračunatih za tjelesnu težinu hibridnih kunića od početne generacije (F0) do (F3) generacije. Vrijednosti (h^2) ukazuju na visok nivo heritabilnosti za tjelesnu težinu. Da bi se utvrdila, vjerodostojnost rezultata (h^2) je izračunata za kuniće različitih starosnih kategorija (8, 12 i 16 sedmica).

Grafikon 1. Kinetika rasta hibridnih kunića

Tabela 1. Vrijednosti heritabilnosti u užem smislu (h^2) za tjelesnu težinu hibridnih kunića od početne generacije F0 do F3 generacije

Heritabilnosti u užem smislu (narrow sense heritability) h^2	h^2	Očekivani rezultati
Kunići stari 8 sedmica (F0-F3)	0,56	Visok nivo heritabilnosti za tjelesnu težinu
Kunići stari 12 sedmica (F0-F3)	0,67	Visok nivo heritabilnosti za tjelesnu težinu
Kunići stari 16 sedmica (F0-F3)	0,72	Visok nivo heritabilnosti za tjelesnu težinu

Selekcija jedinki koje su upotrijebljene za proces rotacionog ukrštavanja je u skladu sa prethodnim istraživanjima (Prayaga i Eady, 2002; Prayaga i Eady, 2003; Hernandez i sar., 2004; Akano i Ibe, 2005; Larzul i sar., 2005). Jedinke su odabrane iz paternalnih i maternalnih linija koje su dugogodišnjom selekcijom birane za karakteristike kao što su dnevni prirast i tjelesna težina odraslih životinja. Validnost rezultata je potvrđena analizom heritabilnosti u užem smislu (h^2) tjelesne težine u starosnoj dobi od 8, 12 i 16 sedmica od početne generacije (F0) do (F3) generacije. Vrijednosti (h^2) ukazuju na visok nivo heritabilnosti tjelesne težine. Ovi rezultati su u skladu sa istraživanjima koja su sproveli Larzul i De Rochambeau (2005) i Akano i Ibe (2005), gdje je demonstriran visok nivo heritabilnosti za sedmični prirast i tjelesnu težinu. Rezultati podržavaju tezu da dnevni prirast i tjelesna težina imaju relativno izraženu genetičku komponentu i u skladu su sa istraživanjima koja su radili Estany i sar. (1992); Piles i sar. (2000). Kunići korišteni u ovom istraživanju su bili pod istim režimom ishrane i uzgajani su u kontroliranim uslovima.

Razvoj takozvanih paternalnih i maternalnih linija putem hibridizacije različitih pasmina omogućile su alternativni način aplikacije direkcionog pritiska za selekciju određenih karakteristika koje će se koristiti za daljnje razvijanje genetičkih linija. Važno je konstatirati da većina kvantitativnih karakteristika izučavanih u ovoj studiji ispoljava poligenski karakter nasljeđivanja osobina, međutim, ni okolišni faktori (ishrana, smještaj i generalni uslovi držanja kunića) se ne smiju zanemariti.

ZAKLJUČAK

Osnovni cilj ovog rada je izučavanje kinetike rasta hibridnih kunića dobijenih rotacionim ukrštavanjem. Jedinke korištene u istraživanju su odabrane iz paternalnih i maternalnih linija koje su se dugogodišnjom selekcijom birale za karakteristike kao što su dnevni prirast i tjelesna težina odraslih životinja. Rezultati pokazuju da dolazi do povećanog prirasta mladih kunića, odnosno povećanja tjelesne težine iz generacije u generaciju (F0-F3). Poznato je da dnevni prirast i tjelesna težina imaju relativno izraženu genetičku komponentu. Međutim, ne smijemo zanemariti okolišne faktore kao što su uslovi držanja, gustina naseljenosti životinja u kafezu kao i kvalitet ishrane. Analizom vrijednosti heritabilnosti u užem smislu (narrow sense heritability – h^2) za dnevni prirast (g/dnevno) hibridnih kunića, pokazale su da je prisutna značajno izražena genetička komponenta. Ovi rezultati su u skladu sa do sada objavljenom literaturom.

LITERATURA

- [1] Akanno, E. C., Ibe, S. (2005). *Estimates of genetic parameters for growth traits of domestic rabbits in the humid tropics*. Livestock Res. for Rural Dev. 17 (7): 118–125.
- [2] *Commission recommendation on for the accommodation and care of animals used for experimental and other scientific purposes*. (2007). Official Journal of European Union. Notified under document number C-2007-2525.
- [3] Eady, S. J., Prayaga, K. C. (2000). *Rabbit farming for meat production in Australia: Profitability in the industry and economic values for production traits*. In: 7th World Rabbit Congress. Valencia, Spain.
- [4] Eady, S. J. (2005). *Crusader - A production system for Australian farmed rabbits*. Rural Industries Research & Development Corp. Pub. no. 05/038 – project no. CSA 23A.
- [5] Estany, J., Camacho, J., Baselga, M. and Blasco, A. (1992). *Selection and genetic response of growth rate in rabbits for meat production*. Genet. Sel. Evol., 24: 527–537.
- [6] Hernandez, P., Aliaga, S., Pla, M., Blasco, A. (2004). *The effect of selection for growth rate and slaughter age on carcass composition and meat quality traits in rabbits*. J. Anim. Sci. 82: 3138–3143.
- [7] Khan, M. A., Lukefahr, S. D. (1996). *Breed type comparisons for postweaning litter traits in rabbits*. In: Pro. of the 6th World Rabbit Congress, Toulouse, France. 2: 299–304.

- [8] Larzul, C., Gondret, F., C ombes, S., de Rochambeau, H. (2005). *Divergent selection on 63-day body weight in the rabbits: Response on growth, carcass and muscle traits*. Genet. Sel. Evol. 37: 105–122.
- [9] Larzul, C., De Rochambeau, H. (2005). *Comparison of ten rabbit lines of terminal bucks for growth, feed efficiency and carcass trait*. Anim. Res. 53: 535–545.
- [10] Lukefahr, S. D. (2001). *Inbreeding and Linebreeding in commercial meat rabbits*. Professional Rabbit Meat Association Journal. 2(6): 22–25.
- [11] Lukefahr, S. D. (2004). *Sustainable and alternative systems of rabbit production*.
- [12] McNitt, J. I., Lukefahr, S. D. (1996a). *Genetic and environmental parameters for postweaning growth traits of rabbits using an animal model*. Proc. 6th World Rabbit Cong., Toulouse, France. 2: 325–330.
- [13] McNitt, J. I., Patton, N. M., Cheeke, P. R., Lukefahr, S. D. (1996b). *Rabbit production*, 7th Ed., Interstate publishers Inc, Danville, Illinois. Proc. 8th World Rabbit Congress, Sept. 7–10, 2004, Puebla, Mexico. pp. 1452– 1464.
- [14] Piles, M., Blasco, A., Pla, M. (2000). *The effect of selection for growth rate on carcass composition and meat characteristics of rabbits*. Meat Sci. 54: 347–355.
- [15] Prayaga, K. C, Eady, S. J. (2002). *Performance of purebred and crossbred rabbits in Australia: doe reproductive and pre-weaning litter traits*. Austr. J. Agr. Res. 53: 993–1001.
- [16] Prayaga, K. C., Eady, S. J. (2003). *Performance of purebred and crossbred rabbits in Australia: Individual growth and slaughter traits*. Austr. J. Agr. Res. 54: 563–578.
- [17] Rochambeau, H., De Arnold, J., Martinez, C. (1981). *Historique des principales races de lapin. Les cahiers du conservatoire*, 1: 3–24.

KINETICS OF GROWTH OF HYBRID RABBITS FROM SELECTED GENETIC LINES OBTAINED BY ROTATIONAL CROSSBREEDING

ABSTRACT

The study was conducted in order to analyze the growth kinetics of hybrid rabbits obtained by rotational crossbreeding. Male and female rabbits used in this study came from lines carefully bred and selected for the features, such as daily weight gain and adult body weight. It is generally known that these characteristics have a considerably pronounced genetic component. The results show that growth rate of young rabbits or their weight gain had increased from generation to generation (F0-F3). However, environmental factors such as housing conditions, density of housing and quality of food cannot be ignored. The analysis of narrow sense heritability (h^2) values for body weight gain of hybrid rabbits from primary parental generation (F0) to (F3) generation indicates a high level of heritability of this particular trait.

Key words: *kinetics of growth, hybrid rabbits, rotational crossbreeding, narrow sense heritability (h^2), the genetic component*

MORFOMETRIJSKE KARAKTERISTIKE PLANINSKOG MRMOLJKA – *ICHTHYOSAURA ALPESTRIS* (LAURENTI, 1768)¹

Aida Abaza[✉], Denisa Žujo Zekić

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

[✉]e-mail: aida.abaza@unmo.ba

SAŽETAK

*Sistematskim istraživanjem regije Hercegovine u periodu od marta 2011. godine do aprila 2012. godine utvrđeno je prisustvo istraživane vrste *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) na dvanaest lokaliteta. Morfometrijski parametri pomenute vrste analizirani su unutar dva reprezentativna lokaliteta na platou planinskog lanca Prenj. Cjelokupna analiza u okviru istraživanja osnovnih morfometrijskih karaktera unutar populacije *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) pokazuje veoma male razlike; one su normalna pojava u okviru intraspecijske morfološke varijabilnosti, a posljedica su raznovrsnosti ekoloških uvjeta pod kojima istraživane populacije žive. Smatra se da je ovakva uniformnost između istraživanih dužinskih mjera omogućena i prisustvom pedomorfoze (neoteničnih jedinki), jer pedomorfoza utječe na morfologiju i na intraspecijskom nivou.*

Ključne riječi: *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768), *biološka istraživanja, morfometrijske karakteristike, Hercegovina, odnos spolova*

UVOD

Biodiverzitet Bosne i Hercegovine ubraja se u najraznovrsnije u čitavoj Evropi, a visok stepen endemičnosti i reliktnosti faune daje ovim prostorima značaj na nivou globalne biološke raznolikosti. Tokom ledenog doba teritorija Bosne i Hercegovine predstavljala je refugijume (prostorne jedinice izložene manjem utjecaju klimatskih promjena) za veliki broj biljnih i životinjskih vrsta. Zahvaljujući tome, područje Bosne i Hercegovine nastanjuju mnoge reliktno i endemoreliktno vrste.

Fauna vodozemaca Bosne i Hercegovine je privlačila pažnju mnogih zoologa, počevši od kraja 19. vijeka, pa sve do danas. Prvi podaci vezani su za istraživanja

¹ Izvod iz magistarskog rada pod nazivom: „Životni ciklus i rasprostranjenje populacije planinskog mrmoljka *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) Amphibia: Caudata, Salamandridae, na području Hercegovine“, Mostar, Nastavnički fakultet, 2012. godina.

Wenera (1897). Osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine počinje sistematsko prikupljanje i obrada podataka o ovoj skupini životinja. Istraživanja faune vodozemaca na području Bosne i Hercegovine mogu se uvjetno podijeliti na četiri perioda: (1) Otomansko-austroougarski period (do 1918. godine), (2) period Kraljevine Jugoslavije (od 1918. do 1943. godine), (3) period Socijalističke Jugoslavije (od 1943. do 1992. godine) i period samostalne Bosne i Hercegovine (od 1992. godine) (Lelo, 2012).

U 21. vijeku Dražen Kotrošan, kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine je objedinio podatke za čovječiju ribicu u Bosni i Hercegovini. Neki od autora su osporili verbalne tvrdnje o nestanku (Rejzerovog) alpskog vodenjaka u Prokoškom jezeru (Lelo i sar., 2003; Lelo, 2007).

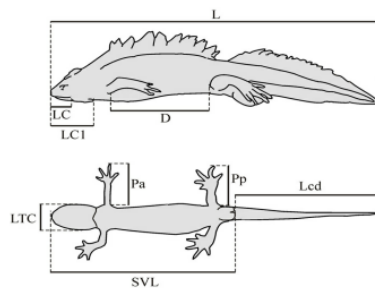
MATERIJAL I METODE

Terenska istraživanja na području Hercegovine obavljena su na većem broju lokaliteta u periodu od marta 2011. godine do aprila 2012. godine. Prisustvo istraživane vrste potvrđeno je na 12 lokaliteta. Analiza morfometrijskih karakteristika obavljena je na jedinkama koje su izlovljene od aprila do jula 2011. godine, pri čemu su uzorci sakupljeni u određenom vremenskom kontinuitetu (vremenski raspon od 15 dana). Prikupljeni primjerci su nakon izvršene analize vraćeni u prvobitno stanište, jedan dio primjeraka je konzerviran u 76% etanolu. S obzirom na mali broj primjeraka nađenih na pojedinim lokalitetima, mjerenja morfometrijskih karaktera vršena su samo na primjercima koji pripadaju populacijama sa planine Prenj (Ošljak, Prekača). Za analizu varijabilnosti i eventualnih razlika u osnovnim morfometrijskim parametrima korišten je softverski program SPSS. Na svakom od navedenih lokaliteta, gdje je utvrđeno prisustvo vrste *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768), određena je nadmorska visina, geografska širina i dužina (GPS uređaj Garmin – Colorado 400t GPS receiver). Jedinke su determinirane uz pomoć ključa za determinaciju (Lelo, 2007; Arnold i sar., 1992). Aktuelna nomenklatura i taksonomski pregled usklađeni su sa podacima na portalu: research.org/vz/herpetology/amphibia/index.php (Frost i sar., 2011).

REZULTATI I DISKUSIJA

Morfometrija se može definirati kao „istraživanje problema veličine i oblika morfoloških cjelina korištenjem statističkih metoda, po pravilu različitih multivarijantnih procedura, na osnovu podataka dobivenih mjerenjima“ (Rohlf, 1990). U većini bioloških disciplina proučavanja složenih sistema sa izraženom varijabilnošću neminovno se oslanjaju na statistiku. Primjenom statistike, procjenjuje se i utvrđuje struktura postojeće varijabilnosti, odnosno utjecaj pojedinačnih faktora na

varijabilnost date osobine (Stephens i sar., 2005). Uzorak mora biti reprezentativan za čitavu grupu od interesa (reprezentativnost uzorka se ogleda u tome da sadrži sve činioce koji određuju datu grupu). Pri tome, za pravilan odabir uzorka neophodno je i dobro poznavanje biološkog problema, biologije grupe koja se analizira, kao i poznavanje i razumijevanje različitih statističkih metoda (Efron i Tibshirani, 1993; Manly, 2007). Veličina i oblik neke morfološke cjeline opisuju se skupom dužinskih mjera (dužina, visina, širina). Dužinske mjere mogu biti određene kao rastojanja između tačno definiranih, specifičnih tačaka kao što su npr. dijelovi tijela (slika 1). Uglavnom, za svaku grupu životinja postoje standardni protokoli mjerenja.

Slika 1. Standardni protokol dužinskih mjera dijelova tijela mrmoljaka (Kalezić i Ivanović, 2009)

L - ukupna dužina tijela,

SVL - standardna dužina tijela, od vrha njuške do prednje ili zadnje ivice kloake,

LC - dužina glave,

LTC - širina glave,

Lcd - dužina repa,

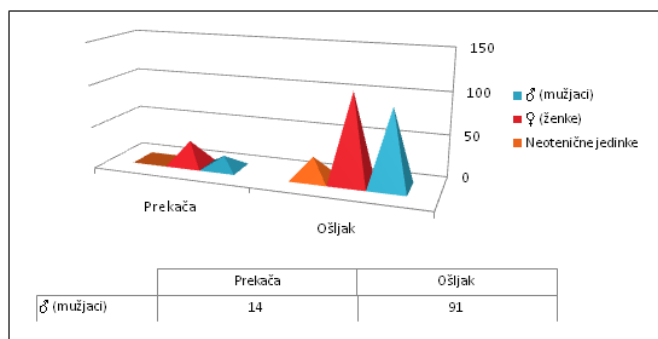
Pa - dužina prednjih ekstremiteta,

Pp - dužina zadnjih ekstremiteta,

D - dužina trupa, odnosno rastojanje između prednjih i zadnjih ekstremiteta.

Sistematskim istraživanjem regiona Hercegovine tokom 2011. godine na lokalitetima Ošljak i Prekača analizirani su morfometrijski parametri vrste *Ichthyosaura alpestris*. Pri ovoj analizi poštovao se standardni protokol dužinskih mjera. U ukupnom uzorku od 263 jedinke, 221 jedinka je registrirana na lokalitetu Ošljak, dok je na lokalitetu Prekača registrirana mnogo manja brojnost populacije. Broj jedinki koje su registrirane na tom lokalitetu iznosi 42 individue (dijagram 1). Tokom istraživanja uzorak koji je korišten za morfometrijske analize sačinjavalo

je 105 jedinki (40%) muškog spola, 133 jedinke ženskog spola (51%), a ostali dio uzorka činile su neotenične jedinke (9%) (dijagram 1). Jedinke identificirane kao neotenične bilo je vrlo lahko prepoznati po prisustvu spoljašnjih škrga koje nisu prisutne kod odraslih metamorfoziranih jedinki i identificirane su samo na lokalitetu Ošljak.

Dijagram 1. Zastupljenost spolova u ukupnom uzorku (lokaliteti Ošljak i Prekača)

Morfometrijski parametri analiziranih jedinki pratili su standardni protokol dužinskih mjera dijelova tijela mrmoljaka: L – ukupna dužina tijela, SVL – standardna dužina tijela, od vrha njuške do prednje ili zadnje ivice kloake, LC – dužina glave, Pa – dužina prednjih ekstremiteta, Pp – dužina zadnjih ekstremiteta.

Tabela 1. Varijabilnost u morfometrijskim karakteristikama *Ichthyosaura alpestris* (mužjaci)

Broj primjeraka: 105 ♂					
Morfometrijski karakteri	L	SVL	LC	Pa	Pp
Granice variranja	67,50–76,00	40,00–44,50	10,00–11,50	13,50–17,00	13,50–17,00
Srednja vrijednost	71,59	41,68	10,70	15,30	15,30
Standardna devijacija	2,99	1,47	0,41	1,43	1,07
Koeficijent varijacije	4,17	3,52	5,31	9,45	6,96

Srednja vrijednost ukupne dužine tijela kod mužjaka iznosila je 71,59 mm (granice variranja od 67,50 do 76,00 mm). Relativna dužina glave i trupa, u odnosu na ukupnu dužinu tijela, je bila 41,86 mm, srednja vrijednost za dužinu glave je 10,70 mm, dužina prednjih udova je 15,30 mm, a zadnjih 15,30 mm. Rezultati morfometrijskih analiza za mužjake, ženke i neotenične jedinke predstavljeni su u tabelama 1, 2 i 3. Dužinske kategorije izračunate prema slijedu maksimalnih i minimalnih za sve zadane parametre nisu pokazale statistički značajnu signifikantnost. Morfometrijska analiza standardnih dužinskih mjera neoteničnih jedinki nije pokazala značajne oscilacije u odnosu na tabelarni prikaz analiziranih vrijednosti koje se odnose na jedinke ženskog i muškog spola. Međusobna zavisnost veličine

tijela i nivoa seksualnog dimorfizma u veličini tijela prema Fairbairn (1990, 1997) u okviru neke grupe životinja (sexual size dimorphism, SSD) može se testirati direktno, prihvatanjem ili odbacivanjem nulte hipoteze. Cjelokupna analiza u okviru istraživanja osnovnih morfometrijskih karaktera unutar populacije *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) pokazuje veoma male razlike.

Tabela 2. Rezultati analize morfometrijskih karaktera *Ichthyosaura alpestris* (ženke)

Broj primjeraka: 133 ♀					
Morfometrijski karakteri	L	SVL	LC	Pa	Pp
Granice variranja	82,00–93,00	47,00–53,00	11,00–13,50	16,00–19,00	15,00–19,50
Srednja vrijednost	87,83	49,33	11,66	17,50	17,70
Standardna devijacija	5,03	2,96	0,81	1,37	1,37
Koeficijent varijacije	5,27	6,00	6,94	5,82	7,74

One su, smatra se, normalna pojava u okviru intraspecijske morfološke varijabilnosti, a posljedica su raznovrsnosti ekoloških uvjeta pod kojima istraživane populacije žive.

Tabela 3. Morfometrijski karakteri *Ichthyosaura alpestris* (neotenične jedinke)

Broj primjeraka neoteničnih jedinki 25					
Morfometrijski karakteri	L	SVL	LC	Pa	Pp
Granice variranja	83,00–91,00	46,00–54,00	11,00–12,70	15,00–18,50	16,00–18,00
Srednja vrijednost	86,70	49,65	11,80	17,10	17,74
Standardna devijacija	5,20	4,50	5,81	3,23	2,40
Koeficijent varijacije	5,85	7,10	5,30	5,98	7,74

Još jednu specifičnost koja objašnjava ovakvu uniformnost između istraživanih dužinskih mjera Kalezić (2009) opravdava prisustvom pedomorfoze (neoteničnih jedinki), jer pedomorfoza utječe na morfologiju i na intraspecijskom nivou. Primjer za to je fakultativna pedomorfoza kod repatih vodozemaca, odnosno postojanje alternativnih puteva životnog ciklusa u jednoj populaciji. Smatra se da je složeni životni ciklus primitivna karakteristika repatih vodozemaca. U pojedinim populacijama repatih vodozemaca jedinke mogu slijediti primitivan i generaliziran put razvića. Ovaj put razvića podrazumijeva akvatične larve koje metamorfoziraju u juvenilne jedinke. Juvenilne jedinke napuštaju vodu i do dostizanja spolne zrelosti žive na kopnu. U vodu se vraćaju tek nakon dostizanja spolne zrelosti, kao adultne jedinke (zbog reprodukcije).

Međutim, u pedomorfnim populacijama dio jedinki (a u nekim slučajevima i sve jedinke) može dostići spolnu zrelost bez metamorfoze ili djelimičnom metamorfozom, pri čemu adulti zadržavaju neke od larvenih odlika (spoljašnje škrge na

primjer) i ostaju u vodi tokom čitavog života. Na taj način dolazi do znatnih razlika u morfologiji jedinki koje slijede različite puteve životnog ciklusa. To važi i za evropske mrmoljke rodova *Ichthyosaura*, *Mesotriton* i *Lissotriton* kod kojih postoji polimorfizam u putevima životnog ciklusa, kao i polifenizam (istovremeno postojanje različitih fenotipova u populaciji), veoma čest na Balkanskom poluostrvu (Džukić i sar., 1990). Dokazano je da pedomorfoza u značajnoj mjeri povećava intrapopulacionu varijabilnost morfometrijskih karaktera vezanih za ishranu i lokomociju, što je protumačeno kao morfološka adaptacija koja smanjuje kompeticiju dvije morfe (Tucić i sar., 2003). Razlike u alometrijskim odnosima jedinki, koje slijede alternativne životne cikluse, manje su izražene kod planinskog mrmoljka (*Ichthyosaura alpestris*).

ZAKLJUČAK

Osim njihove evolucijske starosti, populacije *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) su značajne i po tome što njihovo prisustvo ukazuje na bogatstvo i očuvanost ekosistema u kojima žive. Analizom jedinki na planini Prenj potvrđeno je prisustvo jedinki koje u svom životnom obrascu odlikuje fakultativna pedomorfoza. U ukupnom uzorku prema broju registriranih spolova najbrojnije su ženke koje čine 51% populacije, mužjaci su zastupljeni sa 40%, dok neotenične jedinke čine 9% populacije. Morfometrijske analize standardnih dužinskih mjera između jedinki različitog spola, kao i jedinki koje nastanjuju različita mikrostaništa na planini Prenj, pokazale su da nema značajnih razlika u osnovnim dužinskim mjernim jedinicama.

LITERATURA

- [1] Arnold, E., Barton, J., Oviden, D. W. (1992). *Reptiles and amphibians of Britain and Europe – Field Guide*. Harper Collins: Glasgow.
- [2] Ćirović, R., Vukov, D., Džukić, G., Kalezić, M. (2008). *Environmental predictor variables of European newts (Triturus spp., Salamandridae) distribution in the Montenegrin karst region*. *Biologia*: Bratislava, 63(5): 745–752
- [3] Denoël, M., Lehmann, A. (2006). *Multi-scale effect of landscape processes and habitat quality on newt abundance: Implications for conservation*. *Biol. Conserv*: Paris, 130: 495–504.
- [4] Džukić, G., Kalezić, M., Tvrković, N., Đorović, A. (1990). *An overview of the occurrence of paedomorphosis in Yugoslav newt (Triturus, Salamandridae) populations*. *British Herpetological Society Bulletin*: Berlin, No. 34, 16–22. (M23a = 2.5)

- [5] Efron, B., Tibshirani, R. J. (1993). *An Introduction to the Bootstrap*. Chapman&Hall: Washington, D.C.
- [6] Fairbairn, D. (1990). *Factors influencing sexual size dimorphism in temperate waterstriders*. American Naturalist. The University of Chicago Press: Chicago.
- [7] Fairbairn, D. (1997). *Allometry for sexual size dimorphism: pattern and process in the coevolution of body size in males and females*. Annual Review of Ecology and Evolution. The University of Chicago Press: Chicago.
- [8] Frost, D. R., Grant, T., Faivovich, J., Bain, R. H., Haas, A., Haddad, C. F. B., De Sa, R. O., Channing, A., Wilkinson, M., Donnellan, S. C., Raxworthy, C. J., Campbell, J. A., Blotto, B. L., Moler, P., Drewes, R. C., Nussbaum, R. A., Lynch, J. D., Green, D. M. (2011). *Salamanders*. T&AD Poyser Natural History: London.
- [9] Kalezić, M. (2009). *Osnovi morfologije kičmenjaka*. IV izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [10] Lelo, S., Memišević, E., Kašić-Lelo, M. (2003). Potvrda stabilne egzistencije bosanskohercegovačke endemične populacije alpskog trirona *Triturus alpestris reiseri* (Werner, 1902) (Amphibia: Urodela, Salamandridae) u Prokoškom jezeru i njegovoj okolini. Radovi Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, 48(52), 47–56.
- [11] Lelo, S. (2007). *Priručnik za identifikaciju bosanskohercegovačkih vodozemaca*. Udruženje za inventarizaciju i zaštitu životinja: Ilijaš, Kanton Sarajevo.
- [12] Lelo, S. (2012). *Sistematski pregled vodozemaca Bosne i Hercegovine*. U: S. Lelo (urednik), Fauna Bosne i Hercegovine – Biosistematski pregledi. 5. izmjenjeno i dopunjeno izdanje, 422–423, Udruženje za inventarizaciju i zaštitu životinja: Ilijaš, Kanton Sarajevo.
- [13] Manly, B. (2007). *Randomization, bootstrap and Monte Carlo methods in biology*, 3rd ed. Chapman&Hall/CRC.
- [14] Rohlf, J. (1990). *Morphometrics*. Annual Review of Ecology and Systematics, Italian Journal of Zoology. 21: 299–316.
- [15] Stephens, P. A., Buskirk, S. W., Hayward, G., Martinez del Rio, C. (2005). Information theory and hypothesis testing: a call for pluralism. Journal of Applied Ecology: England.
- [16] Tucić, N. (2003). *Evoluciona biologija*. NNK International: Beograd. ISBN 86-83635-24-4.

- [17] Werner, F. (1898). *Prilozi poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog poluostrva*. Glasnik Zemaljskog muzeja: Sarajevo, 10(1), 131–156.

MORPHOMETRIC CHARACTERISTICS OF *ICHTHYOSAURA ALPESTRIS* (LAURENTI, 1768)¹

ABSTRACT

*A systematic exploration of the region of Herzegovina in the period from March 2011. to April 2012, confirmed the presence of the studied species *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) at twelve sites. Additionally, the morphometric characteristics of the researched species were analysed at two representative sites on the plateau of the mountain Prenj. The overall analysis of basic morphometric characteristics within the population of *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) shows very small variations. This is a normal occurrence in intraspecific morphological variability, being the consequence of diverse environmental conditions under which studied populations live. It is believed that this observed uniformity between the investigated linear measures was facilitated by the presence of paedomorphosis (neotenic individuals), as paedomorphosis affects morphology even at the intraspecific level.*

Key words: *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768), biological researches, morphometric characteristics, Herzegovina, sex ratio

---

¹ Extract from masters thesis: „Life cycle and distribution of population of *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768) Amphibia: Caudata, Salamandridae, on the area of Herzegovina“, Mostar, Faculty of Education, 2012.

UTJECAJ PROJEKTNE NASTAVE NA PROMJENU STAVA UČENIKA PREMA NASTAVNIM SADRŽAJIMA IZ BIOLOGIJE

Brankica Žugaj

Gimnazija Velika Gorica, Republika Hrvatska

✉ e-mail: brankica.zugaj@gmail.com

SAŽETAK

Istraživanje u ovom radu se temelji na prikupljanju podataka iz neposrednog odgojno-obrazovnog rada. Provedeno je na malom hotimičnom uzorku učenika 2. razreda opće i matematičke gimnazije u Velikoj Gorici (ukupno 108 učenika, i to 59 u eksperimentalnoj skupini i 49 u kontrolnoj skupini).

Stav prema botanici značajno se promijenio između prvog i drugog mjerenja, ali ova promjena nije bila jednaka za eksperimentalnu i kontrolnu skupinu. One se prije eksperimentalne manipulacije nisu statistički značajno razlikovale u stavu prema botanici, ali se stav kod eksperimentalne skupine nakon izvođenja projektne nastave značajno promijenio u pozitivnom smjeru, dok je kod kontrolne skupine ostao isti.

Iz navedenog istraživanja proizlazi da je neophodano korištenje ovakvih metoda u nastavnom procesu. Rezultati pokazuju da učenici žele biti aktivni sudionici u procesu, a ne samo pasivni promatrači.

Ključne riječi: projektna nastava, znanje, stavovi, nastavni proces, botanika

UVOD

Projektno učenje zahtijevao je već Johann Heinrich Pestalozzi (Johan Hajnrih Pestaloci) (1746. – 1827.), što znači da cjelovito učenje nije otkriće 3. tisućljeća. Prije svega, Amerikanci John Dewey (Džon Dui) (1859. – 1952.), profesor filozofije i pedagogije te njegov učenik W. H. Kilpatrick (Kilpetrik) (1871. – 1936.), zastupali su mišljenje da se djelotvorno učenje najbolje ostvaruje stvarnim djelovanjem i istraživanjem.

60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća došlo je do općeg pokretanja najrazličitijih snaga ljudi koji vode obrazovnu politiku i planiranje, socijalnih pedagoga, alternativnih mislilaca, školskih pedagoga i psihologa koji su težili inovaciji obrazovnog

sustava. Kod svih se u ovom ili onom obliku pojavila misao o projektnoj nastavi. Ona je davala nadu da će se krutost u institucijama i strogo određeni nastavni sadržaji uspjeti omekšati i pomoći proboju cjelovitog obrazovanja osobnosti u školskom sustavu. Od projektne se nastave očekivalo ponovno ujedinjenje psihičkog i fizičkog rada, nadilaženje otuđenja djelatnošću, te ulazak svakodnevnog života u obrazovnu situaciju.

U toj ranoj fazi projektna nastava nije bila uvijek i svugdje rado viđena. Postojali su nastavnici i institucije koje su je izričito odbijale, jer je bila pod sumnjom da proizvodi iritacije i nevolje te da odvlači od „stvarnog učenja“, odnosno štrebanja i učenja napamet.

Tek je 1976. godine u Saveznoj Republici Njemačkoj projektna nastava prvi put ozakonjena nastavnim planom kao treći stup uz nastavu obveznih i izbornih predmeta (u jednoj hamburškoj osnovnoj školi), i to tako da je sedmina ukupne nastavne satnice bila predviđena za provedbu projektne nastave (oko 6 tjedana).

U međuvremenu je i gospodarstvo spoznalo vrijednost, odnosno nužnost projektne nastave budući da su učenicima koji su završili školu nedostajala mnoga znanja i sposobnosti u području novih zanimanja koja su nastajala. Novi učenik trebao je biti kreativan, komunikativan, sposoban za timski rad, okretan i kritičan, a prije svega sposoban za samostalan i odgovoran rad. Dotadašnja nastava, koja je u pravilu poticala razvoj kognitivnih sposobnosti i koja je služila čistom gomilanju znanja, te osim toga razvijala podanički mentalitet i pasivno ponašanje, za to više nije bila prikladna.

Odgovarajućom organizacijom nastave, posebnim metodama učenja i rada, kao što je projektna nastava, treba poboljšati sposobnosti učenika za zajednički rad, komunikaciju, rješavanje problema i sukoba.

Specifični ciljevi projektne nastave su da učenici sami odlučuju ili suodlučuju o nastavnim sadržajima, oblicima rada i organizacije, i o vrednovanju zajedničkog rada, te prestanak podjele na život u školi i izvan nje, koji kao takav predstavlja prostor iskustva i područje istraživanja u teorijskom i praktičnom radu. Ukoliko je potrebno, može doći do odstupanja od planirane organizacije nastave po predmetima u svrhu interdisciplinarnog rada.

Evalucijska istraživanja prema američkim autorima (Johnson Johnson 1985. i Slavina 1987.) pokazuju da su suradničke metode učenja uspješnije od tradicionalnih, a donose i poboljšanje socijalnih komponenti, jače samopouzdanje, bolje odnose među djecom, lakše prihvaćanje djece različitih nacionalnosti ili djece s poteškoćama u razvoju.

Koncept metodike učenja proizlazi iz temeljitih razmišljanja o projektnoj nastavi. Postojeći koncept mora svima omogućiti (roditeljima, učenicima, pedagogima) da

budu u jasnim okvirima povezani. Projektna nastava je nastala da bi se proširile i poboljšale pedagoške radne mogućnosti. Pružit će rasterećenje i kooperativne pedagoške radne situacije, dat će odgovor na probleme u učenju u našem školstvu koji rastu, biti izvrsna mogućnost za ciljano poticanje pojedinih učenika. Predstavlja šansu za većom samostalnošću i neovisnošću nastave koju vodi nastavnik, fleksibilniji i otvoreniji vremenski koncept prema satu koji traje 45-minuta, te mogućnost za nastavu izvan učionice i njoj prilagođene oblike učenja.

Riječ projekt je možda zadnja pridošlica koja kuca na vrata pedagoške terminologije s namjerom da ga se pusti unutra. Trebamo li prihvatiti stranca? Najprije se moraju pozitivno odgovoriti dva predpitanja: stoji li iza predloženog izraza misao ili pojam koji obećava ispuniti zadaće? Označava li izraz projekt očekujući pojam? Kada si predočimo ipak riječ projekt kao jedan pro-jekt, nešto što se projektira, razlog za prihvaćanje te oznake postao je vidljiv. Postoji planirani postupak djelovanja iz srca. Izrada mora biti jasna, mora postojati plan.

Nisu svi planovi dobri, ali život pun vrijednosti sastoji se od planiranih procesa, a ne samo od tjeranja pod tepih. Preziremo čovjeka koji pasivno usvaja ono što mu sudbina ili slučaj donesu. Divimo se čovjeku koji je majstor svoje sudbine i koji postavlja jasne i dalekosežne ciljeve. Čovjek koji svoj život uređuje prema značajnim društvenim ciljevima ispunjava istodobno zahtjev za praktičnu učinkovitosti i moralnu odgovornost. Jedan takav čovjek pokazuje ideal demokratskog građana (J. Dewey, 1935.).

Budući da je planirani proces tipična jedinica vrijednog života u demokratskom društvu, trebao bi se također učiniti tipičnom jedinicom školskog procesa. Ako se vrijedan život nadolazećih dana sastoji od dobro izabranih i planiranih radnji, koja bi priprema mogla više odgovarati nego sadašnja praksa u tvorbi i izvedbi vrijednih planova pod vodstvom nastavnika?! Školsko obrazovanje trebalo bi stoga biti podloga za trajno cjeloživotno obrazovanje.

Pred hrvatskim sustavom odgoja i obrazovanja brojni su kratkoročni i dugoročni izazovi uvjetovani različitim čimbenicima i procesima. O nužnosti uvođenja metode projektnog učenja u nastavne planove i programe, čime bi se ona učinila ravnopravnom i fakultativno poželjnom nastavnom metodom, u većini suvremenih školskih sustava više se i ne raspravlja.

Svatko tko radi na području obrazovanja zna da su obrazovni ciljevi oduvijek bili vrlo zahtjevni i visoki, a školska stvarnost strogo normirana i kruta, odnosno to u nekim slučajevima još uvijek jest. Već se dugo zahtjeva odgoj za kritičko mišljenje i odgovorno djelovanje, no, instrumenti za takav odgoj nisu bili predviđeni u nastavnim planovima, a svugdje prisutna i uobičajena frontalna nastava, gdje je samo jedan govorio i sve znao, dok su ostali morali prihvaćati, nije suviše tražila

emancipatorsko ponašanje učenika. Tek uz pritisak društva i gospodarstva, došlo je do pomaka u nastavnim planovima, a time i do pomaka u učionicama. Između ostalog je kao nastavna metoda predviđena i projektna nastava, a suvremena škola bez nje je nezamisliva.

Istraživanja i radovi o tome koliko se projektna nastava primjenjuje u nastavnoj praksi u Hrvatskoj te kakvi su njeni učinci ne postoje. No, na izobrazbu nastavnika za projektno učenje nije se dovoljno rano mislilo, tako da mnogi nastavnici osjećaju preopterećenje. Neki nastavnici još uvijek s rezervom gledaju na tu metodu učenja i smatraju kako učenici na taj način ne stječu dovoljno znanja. Tako je i danas na seminarima za usavršavanje nastavnika projektna nastava vrlo tražena tema. Istraživanjem treba pridonijeti boljem sagledavanju mogućnosti primjene projektne nastave u nastavi biologije.

Važno obilježje projektne nastave je orijentacija prema interesima sudionika. Prepustiti samim učenicima izbor teme projekta značilo bi potpuno ih prepustiti njihovom društveno uvjetovanom obzoru, a to i nije obrazovni zadatak. Jednako tako ne bi bilo pedagoški nametnuti im određenu temu. Učenici pod pritiskom ne bi zainteresirano i motivirano radili i ne bi se trudili postići valjane rezultate. Iz iskustva je poznato da učenike nije teško zainteresirati za neku aktualnu temu, uz uvjet da nastavnik svoje oduševljenje područjem koje treba istražiti uspije prenijeti i na učenike. U svakom je slučaju važno na demokratski način izabrati temu. Vrlo je značajna samostalna organizacija i vlastita odgovornost.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE U GIMNAZIJI

Problem

- Da li metoda projektne nastave jednako utječe na stavove kod svih učenika?

Cilj

- Ispitivanje učinkovitosti projektne nastave u nastavi biologije s obzirom na stavove među učenicima i u odnosu na tradicionalnu nastavu.

Hipoteze

1. Dobrom organizacijom projektne nastave stav učenika i odnos prema radu mogu se promijeniti.
2. Najveći pomak očekujemo kod prosječnih i slabijih učenika koji imaju niže sposobnosti i lošije radne navike.
3. Učinkovitost projektne nastave podjednaka je kod oba spola.

Vrste istraživanja

Istraživanje je empirijsko jer se metodološki zasniva na provedbi pedagoškog eksperimenta i prikupljanju podataka iz neposrednog odgojno-obrazovnog rada. Možemo ga svrstati i u razvojno istraživanje jer se bavi konkretnim problemom razvijanja stava kod učenika u nastavi biologije primjenom različitih modela nastave. Obzirom na sudjelovanje autora u pripremi i realizaciji istraživanja može se nazvati i akcijskim istraživanjem (Mužić, 1999.).

Uzorak

Istraživanje se provelo na malom hotimičnom uzorku učenika 2. razreda opće i prirodoslovno - matematičke gimnazije u Velikoj Gorici.

Uzorak učenika u kontrolnoj i eksperimentalnoj skupini usklađen je izjednačavanjem u parovima po nezavisnim varijablama (dob, spol, predznanje, osim eksperimentalne) kako bi se pouzdanije mogao kontrolirati utjecaj eksperimentalnih faktora na zavisne varijable koje pratimo.

Uzorak od ukupno 108 učenika drugih razreda obuhvatio je 59 učenika u eksperimentalnoj skupini i 49 učenika u kontrolnoj skupini.

Faze istraživanja

1. faza: Priprema istraživanja i formiranje uzorka

- Anketno istraživanje (anketiranje učenika o njihovim stavovima i očekivanjima od projektne nastave prije i poslije samog rada; poslije se ne provodi u kontrolnoj skupini).

2. faza: Eksperiment s usporednim skupinama

- Izrada projekta na temu „Raznolikost kritosjemenjača“ u botaničkom vrtu u Zagrebu (u eksperimentalnoj skupini) i tradicionalna nastava (u kontrolnoj skupini).
- Analiza prikupljenih podataka (statistička obrada podataka, kvalitativna, kvantitativna).

Istraživanje je započelo nakon izrade svih instrumenata. Krajem ožujaka provedena je 1. faza istraživanja. 2. faza istraživanja ili eksperimentalni rad za skupinu učenika drugih razreda provedena je u svibnju, odlaskom u Botanički vrt u Zagrebu, a u isto vrijeme i sa kontrolnom skupinom, ali u obliku tradicionalne nastave u učionici. Nakon toga je slijedilo finalno ispitivanje i analiza stavova kod učenika.

Zavisne varijable

- uspjeh, razumijevanje, zadovoljstvo učenika

Nezavisne ili djelujuće varijable

- dob, spol, prethodni uspjeh učenika (u predmetu), predznanje
- eksperimentalna varijabla: nastavni postupak (F1 – projektna nastava i F2 – tradicionalna nastava)

Instrumenti

1. anketa prije provedbe (ocjena nastavnih metoda, zadovoljstvo učenika pojedinom metodom rada i ukupno)
2. anketa poslije provedbe eksperimenta

Sve instrumente bilo je potrebno izraditi za ovo istraživanje.

REZULTATI I RASPRAVA

U tablici 1 navedeni su rezultati deskriptivne statistike za ispitivane mjere: aritmetičke sredine, standardne devijacije, teoretski i dobiveni rasponi rezultata. Uzorak je činilo 108 učenika četiri druga razreda (2a, 2b, 2c, 2d). Među njima je bilo 40 (37%) učenika i 68 (63%) učenica.

Tablica 1. Osnovni parametri deskriptivne statistike za ispitivane varijable (N=108)

	Teoretski raspon	Dobiveni raspon	M	SD	t	p
Bodovi na Skali stavova prema botanici (1. primjena)	1–5	2,08–4,62	3,31	0,56	-4,89	0
Bodovi na Skali stavova prema botanici (2. primjena)	1–5	2,36–4,85	3,52	0,52		

Učenici su u prosjeku pokazivali negativniji stav prema botanici u predtestu nego u postestu – stav se značajno popravio u drugom mjerenju.

Razlike se odnose na cjelokupan uzorak.

Razlike između eksperimentalne (N=49) i kontrolne skupine (N=59) testirane su T-testovima za velike nezavisne uzorke. Rezultati deskriptivne statistike (aritmetičke sredine i standardne devijacije) te značajnost dobivenih razlika (t i p) između kontrolne i eksperimentalne skupine za sve ispitivane varijable navedeni su u tablici 2.

Rezultat na Skali stavova prema botanici početno se nije razlikovao. Međutim, pri ponovljenom mjerenju, nakon eksperimentalne manipulacije, eksperimentalna skupina pokazuje pozitivniji stav prema botanici od kontrolne skupine.

Tablica 2. Razlike između kontrolne i eksperimentalne skupine u ispitivanim varijablama

	Kontrolna skupina (N=59)		Eksperimentalna skupina (N=49)		t	p
	M	SD	M	SD		
Bodovi na Skali stavova prema botanici (1. primjena)	3,38	0,55	3,22	0,57	1,52	0,13
Bodovi na Skali stavova prema botanici (2. primjena)	3,34	0,48	3,72	0,49	-4,00	0,00

U tablici 3 prikazani su koeficijenti linearne povezanosti između ispitivanih varijabli. Značajne pozitivne, ali niske povezanosti zabilježene su između sljedećih varijabli: prosječne ocjene iz biologije i stavova prema botanici. Zanimljivo je da opći školski uspjeh nije povezan sa stavom prema botanici. To znači da prosječno bolji učenici ne pokazuju tendenciju pozitivnijeg stava prema usvajanju ovih specifičnih školskih sadržaja i obrnuto, učenici slabijeg školskog uspjeha ne pokazuju negativniji stav prema učenju botanike u odnosu na one boljeg uspjeha. U prosjeku, opći školski uspjeh pokazuje najslabije povezanosti s ispitivanim varijablama, što je i bilo za očekivati jer se radi o jednoj općenitijoj mjeri školskog ponašanja, dok su druge specifične.

Tablica 3. Pearsonovi bivarijatni koeficijenti korelacija između ispitivanih varijabli (N=108) Napomena: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

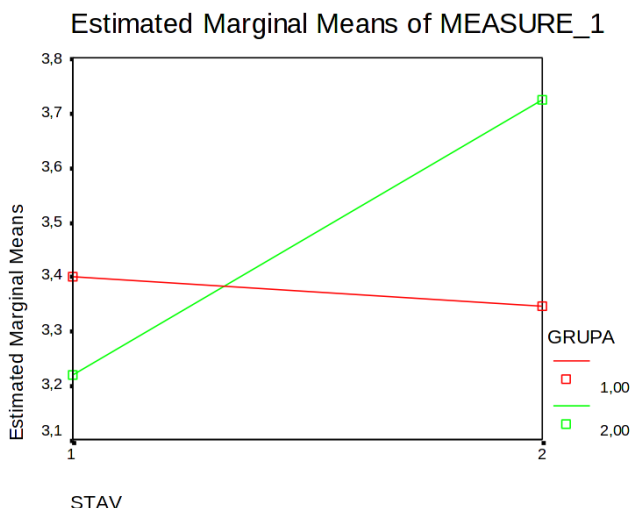
	Ocjene iz biologije	Školski uspjeh	Stav – 1	Stav – 2
Ocjene iz biologije	-	0,73**	0,23*	0,26**
Školski uspjeh		-	0,12	0,07
Stav – 1			-	0,30**
Stav – 2				-

Da bismo provjerili utječe li metoda podučavanja i izvođenja nastave iz botanike (projektna ili klasična) na stav učenika prema ovim nastavnim sadržajima, proveli smo složenu analizu varijance s ponovljenim mjerenjima, pri čemu je jedna nezavisna varijabla bila grupa (eksperimentalna ili kontrolna), a druga točka mjerenja (prva ili druga). Zavisna varijabla u toj analizi bila je stav prema botanici. Rezultati su prikazani u tablici 4, te na grafikonu 1.

Tablica 4. Rezultati 2X2 ANOVE za mjeru stava prema botanici

FAKTOR	F-omjer	df	p
Skupina	1,063	1	0,305
Mjerenje	50,817	1	0,000
Mjerenje X Skupina	77,139	1	0,000

Kao što rezultati pokazuju, dobivena su dva značajna efekta: značajan je nezavisni faktor mjerenja (prvo i drugo mjerenje stava) te interakcija faktora mjerenja i skupine. To znači da se stav prema botanici značajno promijenio između prvog i drugog mjerenja, ali ova promjena nije bila jednaka za eksperimentalnu i kontrolnu skupinu. One se prije eksperimentalne manipulacije nisu statistički značajno razlikovale u stavu prema botanici, ali se stav kod eksperimentalne skupine nakon izvođenja projektne nastave značajno promijenio u pozitivnom smjeru, dok je kod kontrolne skupine ostao isti. Stoga možemo zaključiti kako je uvođenje metode projektne nastave izazvalo pozitivne promjene u stavovima učenika prema široj materiji koja je bila obrađivana. Učenici koji su znanje o kritosjemenjačama usvajali metodom projektne nastave postali su u većoj mjeri zainteresirani za botaniku općenito, smatraju je zanimljivijom i korisnijom od učenika koji su isti sadržaj usvajali primjenom klasičnih nastavnih metoda.

Grafikon 1. Stav učenika eksperimentalne i kontrolne skupine

Učenici su u prosjeku pozitivno evaluirali projektnu nastavu. Deskriptivni podaci njihovih prosječnih procjena prikazani su na skali od 1 do 5.

Tablica 5. Rezultati deskriptivne statistike za skalu evaluacije provedene projektne nastave iz botanike (N= 49)

	Min.	Maks.	M	SD
Evaluacija	1	4,80	3,51	0,846

ZAKLJUČCI

1. Dobrom organizacijom projektne nastave stav učenika i odnos prema radu mogu se promijeniti. Učenici koji su znanje o kritosjemenjačama usvajali metodom projektne nastave postali su u većoj mjeri zainteresirani za botaniku općenito, smatraju je zanimljivijom i korisnijom od učenika koji su isti sadržaj usvajali tradicionalnom nastavom.
2. Hipoteza da: "Najveći pomak očekujemo kod prosječnih i slabijih učenika koji imaju niže sposobnosti i lošije radne navike" nije u potpunosti potvrđena i trebalo bi je potpunije ispitati u novom istraživanju.
3. Potvrđena je hipoteza da je učinkovitost projektne nastave podjednaka kod obaju spolova.

Za temeljitije i određenije zaključke istraživanje bi trebalo provesti na većem uzorku, što uključuje i veći broj nastavnika i škola.

LITERATURA

- [1] Andrić, A. (1986). *Metode i tehnike istraživanja u psihologiji odgoja i obrazovanja*. Školska knjiga: Zagreb.
- [2] Bogner, L., Matijević, M. (2002). *Didaktika*. Školska knjiga: Zagreb.
- [3] Čota Bekavac, M. (2002). *Istraživanja suradničkog učenja*. Napredak, 142 (1) 32–40.
- [4] Desforges, C. (2001). *Uspješno učenje i poučavanje*. Educa: Zagreb.
- [5] Dewey, J., Kilpatrick, W. H. (1935). *Der Projekt-Plan: Grundlegung und Praxis*. Weimar
- [6] Dewey, J. (1942). *The school and society*. The University of Chicago Press: Chicago, Illinois.
- [7] Dewey, J. (1966). *Vaspitanje i demokratija*. Obod: Cetinje.
- [8] Dewey, J. (1897). „*Education today*“. *Pedagogija XVIII*. (XXVIII), (1): 167–176.
- [9] Dewey, J. (1937). *Škola i društvo*. Izdavačka knjižara Eajković: Beograd.
- [10] Glasser, W. (1999). *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Educa: Zagreb.
- [11] Johnson, D. & Johnson, R. (1989). *Cooperation and competition*. Edina, MN: Interaction.
- [12] Johnson, D., Johnson, R., Stanne, B., M. (2000) *Metode suradničkog učenja, meta-analiza*. Forum za slobodu odgoja: Zagreb.

- [13] Jurić, V. (1974). *Učenikovo pitanje u suvremenoj nastavi*. Školska knjiga: Zagreb.
- [14] Jurić, V. (1979). *Metoda razgovora u nastavi*. HPKZ: Zagreb.
- [15] Jurić V. (1999). „Razvojni smjer školskih teorija“. U: *Osnove suvremene pedagogije*, HPKZ: Zagreb.
- [16] Jurković, S. (2001). „Pedagoške radionice i razredni projekti“. Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu, 361–366.
- [17] Klippert, H. (2001). *Kako uspješno učiti u timu*. Educa: Zagreb.
- [18] Strugar, V., Vrgoč, H. (2002). *Koncepcija promjena odgojno-obrazovnog sustava u Republici Hrvatskoj*. Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske: Zagreb.
- [19] Kyriacou, C. (2001). *Temeljna nastavna umijeća*. Educa: Zagreb.
- [20] Matičević, S. (1934). *Pojam rada ili aktivnosti u radnoj školi*. Zagreb.
- [21] Matijević, M. (1999). „Didaktika i obrazovna tehnologija“. U: *Osnove suvremene pedagogije*, HPKZ: Zagreb.
- [22] Matijević, M. (2001). *Alternativne škole*. TIPEX: Zagreb.
- [23] Matijević, M., Mužić, V. i Jokić, M. (2003). *Istraživati i objaviti*. HPKZ: Zagreb.
- [24] Mijatović, A. (1999). „Razvoj suvremenih pedagoških ideja“. U: Mijatović, A., *Osnovi suvremene pedagogije*, Hrvatski pedagoško-književni zbor: Zagreb, str. 39–77.
- [25] Pavičić, V. (1991). *Neki metodički aspekti suvremene nastave biologije*. *Metodički ogledi*, 63–74.
- [26] Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Školska knjiga: Zagreb.
- [27] Zarevski, P. (2000). *Struktura i priroda inteligencije*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- [28] Internet izvori:
- www.project-approach.com, 13.2.2006.
  - <http://ecap.crc.uiuc.edu/info/pubs/katzsympro.html>, 13. 2. 2006.
  - <http://ceep.crc.uiuc.edu/ecearchive/>, 13. 2. 2006.

INFLUENCE OF PROJECT TEACHING ON THE CHANGE OF PUPILS ATTITUDE TOWARDS TEACHING CONTENTS FROM BIOLOGY

ABSTRACT

The research in this thesis is based on collecting data from immediate educational work with students. The research was conducted on a small sample of second grade students of general and science Velika Gorica Gymnasium. The sample included 108 students, 59 in the experimental group and 49 in the control group.

The attitude towards botany has significantly changed between first and second measuring, but it was not the same for both groups. Prior to experimental manipulation, the attitude between groups was not statistically different, however, after conducting project/field work, the attitude of the experimental group was significantly more positive, while the attitude of the control group showed no change.

Based on the research, one can conclude that these methods are of great importance for the teaching process. The results show that students want to be active participants in the process, not just passive observers.

Key words: *project teaching, knowledge, attitudes, teaching process, botany*

DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

EVALUACIJA RADA UČENIKA I NASTAVNIKA U INKLUZIVNOJ NASTAVI

Elma Čolaković[✉], Husejn Musić

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

[✉]e-mail: elmacolakovic@hotmail.com

SAŽETAK

Polazeći od procesa inkluzije u nastavi, u radu je razmatran problem evaluacije koji je uvijek aktuelan, sa posebnim osvrtom na novi didaktički ambijent, odnosno na okolnosti nastave i učenja koje su kod nas tek stvorene. Inkluzija u obrazovanju ili uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovan obrazovni sistem je jedna od značajnih promjena koje su se desile u okviru reforme obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine u posljednjih nekoliko godina.

Ključne riječi: učenik, nastavnik, nastava, evaluacija, inkluzija

UVOD

Termin inkluzija je preuzet iz latinskog u engleski kao i ostale savremene jezike, a među njima je i naš. Njegovo opće značenje je uključivanje, obuhvatanje svih, sadržavanje. Inkluzija se odnosi na mogućnost da osobe sa poteškoćama u razvoju u potpunosti učestvuju u svim obrazovnim, radnim, porodičnim i društvenim aktivnostima koje čine savremeno društvo.

Mogućnost učestvovanja podrazumijeva aktivnu uključenost i pravljenje izbora, nasuprot pasivnom primaocu uslova koji su na raspolaganju. Inkluzija nije jednostavno stanje promjena, već je beskonačan proces koji zahtijeva duži period adaptacije svih učesnika: društva, obrazovnog sistema, škola, nastavnika, roditelja i onih kojima je posvećen ili usmjeren – djece sa poteškoćama u razvoju. Stara pedagoška nastojanja bila su više usmjerena na razdvajanje djece na sposobne i nesposobne, na talentovane i netaalentovane, na vrijedne i lijene, na disciplinovane i nedisciplinovane.

Na ovaj način pedagoška praksa je stvarala sebi alibi za slučaj da ostvareni odgojni rezultati sa pojedinom djecom ne budu zadovoljavajući. Nakon dužih opservacija došlo se do zaključka da sva dosadašnja saznanja imaju opravdanja za novi pojam – inkluzija, čiji je glavni cilj stvaranje kulture i sistema vrijednosti u školama koji vrednuju sve učenike bez obzira na različitost njihovih potreba.

Termin inkluzivna nastava stranog je porijekla. Opisni pridjev inkluzivan potječe iz latinskog jezika, kao što je prethodno istaknuto. Polazeći od navedenih općih značenja inkluzije, možemo reći da je inkluzivna nastava ona koja u procesu učenja i poučavanja obuhvata i intenzivno uključuje djecu i mlade sa posebnim potrebama (tj. sa razvojnim teškoćama) i sve ostale učenike u odjeljenju prema njihovim individualnim potencijalima, interesiranjima i očekivanim ishodima od ličnih maksimuma.

Učešće u inkluzivnoj nastavi podrazumijeva da svaki učenik bude primjećen i uvažavan onakav kakav jeste, da se djelotvornim uočavanjem stimulira njegovo aktivno angažiranje u individualnom i zajedničkom učenju, podijeli iskustva i saradnju, te da se podržava slobodno iznošenje svog doživljaja obrazovanja i odgoja.

Analizom teorijskih shvatanja, rezultata empirijskog istraživanja i pozitivnih iskustava došlo se do sljedećih odrednica inkluzivne nastave:

1. Ravnopravno učestvovanje u redovnoj nastavi one iste škole koju bi učenici pohađali i da nemaju prepreke u učenju i učešću.
2. Participacija svih učenika (sa razvojnim teškoćama, darovitih i ostalih) u procesu stjecanja znanja, usavršavanje vještina, formiranje navika, razvijanje osjećanja i volje u redovnoj nastavi s obzirom na individualne potencijale.
3. Isti raspored časova za učenike sa potrebama u učenju i učešću i za ostale učenike odgovarajućeg odjeljenja.
4. Omogućavanje realizacije programa individualiziranog učenja u redovnoj nastavi prema profilu određenog učenika sa teškoćama u razvoju, darovitog, prosječnog, temeljenog na očekivanim ishodima obrazovno-odgojnog rada.
5. Stvaranje prijatne emocionalne atmosfere, ugodnog socijalno-komunikacijskog okruženja.
6. Permanentno osvještavanje razumijevanja i prihvatanja ljudskih različitosti kod sve djece i mladih u redovnoj nastavi i drugim vidovima vaspitno-obrazovnog rada i života u školi i van nje.

Osnovni cilj koncipiranja i realizacije inkluzivne nastave jeste stvaranje mogućnosti za kvalitetnije učenje svih učenika koje će najbolje odgovarati njihovim individualnim različitostima. Inkluzija je ovisna o kontinuiranom pedagoškom i organizacionom usavršavanju svog osnovnog koncepta. Kvalitet inkluzivne nastave zavisi od permanentnog, višestrukog, polismjernog i međuzavisnog partnerstva između učenika i nastavnika, ravnopravne interakcije između učenika, odnosa između nastavnika i roditelja, te unapređujućeg partnerstva škole i društvene zajednice. Na probleme u inkluzivnoj nastavi ne gleda se kao “na teškoće unutar individue“, nego kao na teškoće koje se javljaju u interakciji između učenika i sa

ljudskim i materijalnim resursima koja su na raspolaganju da podrže učenje. Iako se inkluzija fokusira na marginalizirane grupe, ona povećava efikasnost sistema da odgovori na potrebe svih učenika.

Nastavu kao kontinuirani odgojno-obrazovni proces čini sklop činilaca bez kojih ne bi postojala. Nastava svih vremena, vrsta i sredina imala je sklop činilaca koji su u međusobnoj uslovljenosti i operativnoj povezanosti služili ostvarivanju nastave fundamentalnog značaja za didaktičku elaboraciju nastavnih problema kao cjeline.

Dugo vremena se smatralo da činioce nastave čine učenik, nastavnik i nastavni sadržaj, koji se nalaze u međuzavisnom odnosu, tj. „didaktičkom trouglu“. Postoje različite klasifikacije faktora nastave u stručnoj i naučnoj literaturi. Mi ćemo prihvatiti klasifikaciju na posredne (razvijenost društva i njegova materijalno-financijska moć, naučni, tehničko-tehnološki, pravni, odgojno-obrazovni sistemi i sl.) i neposredne (učenik, nastavnik, nastavni sadržaj i aktivnosti, materijalno-tehnička osnova).

Učenik je neposredni faktor, subjekat i objekat nastave. To je ličnost, osoba koja u pedagoško- didaktičko-metodičkoj organizaciji odgojno-obrazovnog procesa usvaja znanja, razvija psihofizičke sposobnosti, vještine, navike, stavove, afirmira i potvrđuje svoju ličnost. Učenik (pupil, eleve, eolier, schiler, učenik), naziv je za polaznika osnovne i srednje škole, dok se na višem i visokom stupnju školovanja upotrebljava naziv-student (Pedagoška enciklopedija, 1989, p. 457). Stjecanje statusa može da bude obaveznim i dobrovoljnim uključivanjem.

Promjene u društvu, odgojno-obrazovnoj djelatnosti, nauci, tehnicima nisu bitno utjecale da nastavnik ne bude i ne ostane nezaobilazna ličnost i neposredan činilac nastave. Filozofi, pedagozi, didaktičari i drugi mislioci raznih epoha i sredina isticali su složenost i značaj nastavnikovog djelovanja. Nastavnik je stručno-pedagoški osposobljeno lice za planiranje, pripremanje i izvođenje didaktičko-metodički utemeljenog, složenijeg i dinamičnog nastavnog, odnosno cjeloukupnog vaspitno-obrazovnog rada u školskoj ili drugoj instituciji.

EVALUACIJA ISHODA INKLUZIVNE NASTAVE

Za pojam vrednovanja koriste se različiti termini. Često pedagozi upotrebljavaju francusku riječ evaluacija (određivanje vrijednosti) kako bi ukazali na vrijednost rada škole ili pojedinačnih učenika.

Pojedini autori koriste sintagmu upoznavanje i praćenje učenikovog razvoja. Furlan govori o provjeravanju i ocjenjivanju u školi, Mladen Vilotijević o vrednovanju pedagoškog rada škole. Najčešće se pod tim različitim terminima podrazumijeva ocjenjivanje kvaliteta učenikovog ili nastavnog rada.

Znatan broj autora smatra da je u evaluaciji najvažnije utvrditi stepen ostvarenih unaprijed postavljenih ciljeva. U Zakonu o osnovama sistema odgoja i obrazovanja istaknuto je da je prvi cilj odgojno-obrazovnog rada razvoj individualnih kapaciteta i znanja djece i učenika nužnih za razumijevanje prirode, društva, sebe i svijeta u kom žive u skladu sa njihovim razvojnim potrebama, mogućnostima i interesiranjima. Prema tome, u pravu su oni autori koji vrednovanje određuju kao proces upoređivanja ostvarenih rezultata i postavljenih ciljeva, tj. kao odnos očekivanog i ostvarenog (M. Vilotijević, 1997, p. 42). Prema različitim dokimološkim kriterijima postoje različite vrste, funkcije, komponente, postupci i instrumenti praćenja, ispitivanja i ocjenjivanja kvaliteta rada učenika i nastavnika u inkluzivnoj nastavi.

Evaluacija (vrednovanje) inkluzivne nastave obuhvata međusobno povezane komponente:

1. ispitivanje ili provjeravanje ishoda (postignuća) inkluzivne nastave,
2. praćenje procesa rada učesnika u inkluzivnoj nastavi, i
3. ocjenjivanje rada neposrednih učesnika u inkluzivnoj nastavi.

S obzirom na svrhu i poziciju u toku inkluzivne nastave, provjeravanje (ispitivanje) može biti:

- a) prethodno (inicijalno, početno, startno),
- b) tekuće (formativno, intermedijalno), i
- c) završno (finalno, sumativno, tematsko, klasifikaciono, polugodišnje, godišnje, maturalo) provjeravanje ili ispitivanje.

Prethodno (inicijalno, startno) provjeravanje ili ispitivanje učenika vrši se prije organiziranja inkluzivne nastave kako bi se sadržaj, načini učenja i poučavanja učenika sa preprekama u učenju, učešću, darovitih, talentiranih, prosječnih i svih ostalih učenika, odabrali i realizirali u zoni bliskog razvoja uz maksimalno mentalno angažiranje svakog pojedinca. Ovim pismenim i usmenim ispitivanjem ili provjeravanjem utvrđuju se inicijalna (početna) stanja u strukturama, nivoima znanja, razvijenosti radnih navika, vještina, sposobnosti, eventualnih teškoća u učenju, prisutnosti razvojnih smetnji, hobija, specifičnih interesiranja i potencijala. Pokazatelji se evidentiraju u profil učenika sa preprekama u učenju, učešću, darovitog, svakog drugog pojedinca i koriste se kao polazišta u kreiranju programa individualnog (i individualiziranog) programa obrazovno-odgojnog rada u kome je inkluzivna (redovna, dopunska, dodatna) nastava centralna komponenta. Podaci iz profila učenika unose se u pregledni profil odjeljenja koji služi za izbor prikladnih modela inkluzivne zajedničke, individualizirane i interaktivne nastave u dotičnom odjeljenju. Prethodna (inicijalna) ispitivanja ili provjeravanja učenika vrše se najčešće prilikom polaska u školu, na početku školske godine, na početku polugodišta prije obrade programskog područja i opsežnije tematske cjeline. Sa početnim stanjem

upoređivat će se postignuća, a time i napredak učenika u inkluzivnoj nastavi u narednim periodima.

Tekuće (formativno) ispitivanje ili provjeravanje znanja, umijeća učenika, vrši se u okviru ostalih etapa neposredne realizacije inkluzivne nastave – obrade novih sadržaja, ponavljanja i vježbanja, obično na gotovo svakom času inkluzivne nastave. Njime se utvrđuju indikacije o tome koliko su i kako pojedinci, parovi i grupe učenika usvojili ključna znanja, prevladali prepreke u učenju i učešću, otklonili slabosti u radu, te koje su domete u učenju otkrivanjem, rješavanjem problema i stvaralaštvom dosegli iznadprosječni (eventualno daroviti, talentovani) učenici u inkluzivnoj nastavi. Takvo provjeravanje efikasnosti rada učenika može se vršiti na početku, tokom i na kraju časa inkluzivne nastave, što pozitivno utječe na kvalitet rada učenika, jer se njime sprečava kampanjsko učenje, povećava se motivacija za aktivno učešće u nastavi, disciplinovan, uporan i odgovoran rad. Tekućim (formativnim, povremenim) provjeravanjem ili ispitivanjem postignuća učenika, nastavnik provjerava i efikasnost svoga rada ili poučavanja. Utvrđeni rezultati služe nastavniku kao pokazatelji racionalnosti i didaktičke efikasnosti inkluzivne nastave, kao upozoravajuće indikacije potrebe promjena u izboru oblika, metoda, modela, sredstava nastavnog rada, kako bi se poboljšao kvalitet učenja, učešća i poučavanja u inkluzivnoj nastavi.

Tabela 1. Kriterij procjene učenikovog razumijevanja
(Prema: Haas, H., 2004)

Objašnjenje	Interpretacija	Aplikacija	Perspektive	Suosjećanja	Znanje o sebi
*Tačno	*Značajno	*Efektivno	*Provjerljivo	*Osjetljivost	*Samosvjesnost
*Koherentno	*Perceptivno	*Djelotvorno	*Otkrivajuće	*Otvoreno	*Metakognitivno
*Obrazloženo	*Bitno	*Tečno	*Perceptivno	*Receptivno	*Prilagođavajuće
*Sistematsko	*Ilustrativno	*Adaptivno	*Razumno	*Perceptivno	*Refleksivno
*Analitičko	*Otkrivajuće	*Graciozno	*Neobično	*Diskretno	*Mudro

Osnovni smisao evaluacije jeste unapređenje procesa, poboljšanje rezultata učenja i poučavanja u inkluzivnoj nastavi.

Plan evaluacije treba da odgovara ciljevima lekcije, suštini poučavanja, aktivnostima učenika i osnovnim pitanjima. Neophodno je da nastavnik primjenjuje dvije vrste evaulacije:

1. formativnu ili formalnu evaluaciju koja se primjenjuje u procesu učenja i poučavanja radi poboljšanja njegovog kvaliteta (provodi se usmenim ispitivanjem, pisanim provjeravanjem, procjenom ilustracija, eseja, debata i ostalih produkata učenika), i

2. sumativnu ili sumarnu evaluaciju koja se provodi na kraju određenog perioda (semestra, polugodišta, školske godine) radi utvrđivanja uspjeha učenika, što se najčešće obavlja testiranjem, anketiranjem, sistematskom posmatranjem itd.

Završno (finalno, sumativno) provjeravanje ili ispitivanje učenika u inkluzivnoj nastavi provodi se na kraju klasifikacionog perioda, polugodišta obrade programskog područja i na kraju godine. Ovakva provjeravanja kontrolnog su karaktera, svrha im je utvrđivanje pokazatelja završnih ishoda inkluzivne nastave, odnosno obima i kvaliteta znanja, umijeća učenika sa preprekama u učenju, što se potvrđuje uspjehom, sertifikatom, đlačkom knjižicom, uvjerenjem i sl.

Prema primjenjenoj tehnici, provjeravanje ili ispitivanje učenika u inkluzivnoj nastavi može biti: usmeno, pisano, praktično, kombinirano. Usmeno provjeravanje realizira se u formi razgovora nastavnika i učenika ili učenikovog usmenog izlaganja o zadanoj temi. Učenicima sa preprekama u učenju i učešću, nastavnik postavlja jednostavna, tzv. pitanja pamćenja na koja daju najčešće sažeta, jednostavna, djelimično tačna ili tačna imenovanja, definiranja, identifikacije. Takva pitanja počinju upitnim riječima: ko, šta, koliko, kad, gdje. Na primjer: Ko je opisan u ovoj priči?, Koliko ova strofa ima stihova? Prosječni učenici dobijaju pitanja konvergentnog tipa kojima se provjerava nivo shvatanja i razumijevanja usvojenih informacija, uzročno-posljedičnih veza među pojavama i procesima.

Slična pitanja postavljaju se u okviru pisanog provjeravanja ili ispitivanja znanja učenika u inkluzivnoj nastavi. Najčešći vidovi pisanog provjeravanja su: kontrolni zadaci, petominutno provjeravanje, nizovi zadataka objektivnog tipa, testovi, pisani radovi, pravopisne i pisane vježbe itd. Kontrolnim radovima pisano se provjerava uspješnost usvajanja programskih sadržaja u okviru obrađene tematske cjeline ili nekoliko njih u inkluzivnoj nastavi. Oni sadrže nekoliko pitanja i zadataka na koje učenici mogu istovremeno sažeto odgovarati. Za učenike sa preprekama u učenju i učešću (sa takozvanim posebnim potrebama) nastavnik može pripremiti individualni ili grupni kontrolni rad u kojem su pitanja i zadaci pamćenja (prepoznavanja, dopunavanja, reprodukcije).

Posebna varijanta pisanog ispitivanja znanja učenika u inkluzivnoj nastavi je provođenje petominutnog provjeravanja. Realizira se najčešće na kraju časa ili blok časa, kada se utvrđuju efekti učenja i poučavanja u okviru određene nastavne jedinice. Nastavnik daje nekoliko ključnih pitanja (svako se odnosi na jednu sadržajno-logičku cjelinu) na koju učenici istovremeno, brzo i sažeto pisano odgovaraju, navodeći na posebnom listu uz redni broj pitanja odgovore. Nakon toga zamjenjuju listove te uz nastavnikovo vođenje provjeravaju tačnost odgovora. Slijedi zajedničko sumiranje broja tačnih odgovora po pitanjima i analitički pregled rezultata. Tako se može utvrditi uspješnost (potpuna, djelimična, nepotpuna) usva-

janja određenih dijelova gradiva iz okvira dotične nastavne jedinice kako bi se pristupilo dopunskom učenju onih sadržaja koji nisu u dovoljnoj mjeri usvojeni.

Niz zadataka objektivnog tipa, slično kontrolnom radu, sadrže veći broj pregledno pripremljenih pitanja različite forme na koje učenici sažeto odgovaraju u inkluzivnoj nastavi. Za razliku od testova, zadaci objektivnog tipa nisu baždareni. U nastavnoj praksi i stručnoj literaturi nazivaju se neformalni, nestandardizirani, nebaždareni testovi.

Praktičnim provjeravanjem sa unaprijed određenim komponentama i kriterijima vrednovanja utvrđuje se uspješnost učenika u primjeni znanjâ, umijeća, navikâ i aplikativno-kreativnih sposobnosti u inkluzivnoj nastavi.

Navedenim vidovima, formama, postupcima i mjernim instrumentima evaluiraju se uglavnom ishodi (postignuća, rezultati) individualizirane, zajedničke interaktivne, inkluzivne nastave. Pored toga, u inkluzivnoj nastavi mogu se provjeravati (evaluirati ili vrednovati) krajnji procesualni, temeljni kvaliteti rada učenika.

Profesionalno osposobljen nastavnik sistematski i kontinuirano evaluira i slijedeće procesualne, temeljne kvalitete rada učenika u inkluzivnoj nastavi:

1. zaštićenost od neželjenih posljedica početnih neuspjeha, pošto su učenici više zainteresirani kada mogu pokušati raditi zadatke bez sramote, kazne ili inferiornosti,
2. udruživanje, s obzirom da je učenicima zanimljiviji rad koji dozvoljava, ohrabruje ili podržava prilike za međusobno zavisan rad sa drugima,
3. inovativnost i raznolikost, jer učenike više interesira rad u kome su permanentno izloženi novim načinima rada,
4. mogućnost izbora varijante aktivnosti ili načina rada, čime učenici demokratski postaju odgovorni partneri koji imaju određeni nivo kontrole nad onim što rade, te rade sa većom predanošću,
5. organiziranje informacija i znanja na jasan i dostupan način za njihovu primjenu u rješavanju bliskih problema,
6. uključenost svih učenika u usvajanje bitnih sadržaja kako bi im bilo omogućeno da postignu bogat i dubok nivo znanja.

EVALUACIJA RADA UČENIKA U INKLUZIVNOJ NASTAVI

Rezultati usmenog i pisanog znanja i umijeća učenika u inkluzivnoj nastavi iskazuju se u formi školskih ocjena u određenim predmetima iz kojih se izvodi prosječna ocjena općeg školskog uspjeha. U inkluzivnoj nastavi primjenjuju se sljedeće vrste ocjenjivanja:

- a) brojčano ili numeričko ocjenjivanje ocjenom od 1 do 5, s tim što se ocjene nekada daju na osnovu rezultata usmenog ili pisanog provjeravanja, a u pojedinim slučajevima izvode se iz skorova,
- b) opisno ili deskriptivno ocjenjivanje (tekstualni prikaz uspjeha učenika i eventualnih zastoja u napredovanju u učenju i učešću).

U našoj školskoj praksi preovladava numeričko ocjenjivanje. Opisno ocjenjivanje primjenjuje se na početku osnovne škole. Prednosti opisnog ocjenjivanja u inkluzivnoj nastavi su:

1. podstiče nastavnika da redovno prati, potpomaže i ocjenjuje rad svih učenika, a posebno onih sa preprekama u učenju i učešću,
2. stimulativno djeluje na zalaganje svakog učenika,
3. inicira češću i sadržajnu saradnju porodice i škole.

Mogući nedostaci opisnog ocjenjivanja u inkluzivnoj nastavi su:

- za učenike i njihove roditelje opisna ocjena nije u dovoljnoj mjeri precizna, niti jasna,
- opisno ocjenjivanje iziskuje više truda za nastavnike,
- nedovoljna stručno-metodička osposobljenost nastavnika za opisno ocjenjivanje,
- šablonizam u tekstualnim izvještajima (prečeste formulacije: ističe se, zadovoljava, slabo je aktivan).

I u inkluzivnoj nastavi objektivnost ocjenjivanja mogu umanjiti faktori poput halo efekta, lične dimenzije ocjenjivača, greške centralne tendencije, razlike u ocjenjivanju u prvom i drugom polugodištu, trenutno raspoloženje nastavnika, zakonitost kontrasta, sposobnost brzog snalaženja učenika, pol i izgled učenika, verbalne sposobnosti, itd.

Nastavnik može smanjiti nivo subjektivnosti u ocjenjivanju učenika sa preprekama u učenju i učešću, prosječnih, darovitih i ostalih učenika u inkluzivnoj nastavi obuhvatanjem sljedećih didaktički relevantnih komponenti:

- a) opseg, dubina i kvalitet ključnih znanja,
- b) usvojenost programom predviđenih vještina (spretnost, preciznost, sigurnost, tačnost u vršenju radnji),
- c) razvijenost navika, uvjerenja i sposobnosti ekspliciranih programom.

Dopunske komponente ocjenjivanja su: napredak od početnog ili zadnjeg intermedijalnog provjeravanja znanja i umijeća učenika, stepen motiviranosti, potencijali učenika za učenje, savladavanje prepreke u učenju i učešću, nivo zalaganja kao i objektivni uslovi.

Posebnu obrazovno-odgojnu vrijednost ima individualizirano ocjenjivanje učenika u inkluzivnoj nastavi. Objektivnije, pedagoški stimulativnije ocjenjivanje u inkluzivnoj nastavi bit će ono za koje su karakteristična obilježja kontinuiranost, optimalna diferenciranost, pravednost, obrazloženost i transparentnost.

EVALUACIJA RADA NASTAVNIKA U INKLUZIVNOJ NASTAVI

Pored indirektno evaluacije rada nastavnika u inkluzivnoj nastavi (preko pokazatelja o znanjima, vještinama, sposobnostima) u radu sa učenicima sa preprekama u učenju i učešću, djecom povratnika, doseljenika, pripadnika manjina, darovitih i svih ostalih učenika, može se provoditi i direktno vrednovanje rada nastavnika u inkluzivnoj nastavi. Tada sami nastavnici (samoevaluatori) i supervizori (savjetnici, istraživači, direktori, pedagozi) mogu opservirati i uz korištenje mjernih instrumenata evaluirati sljedeće elemente rada nastavnika u inkluzivnoj nastavi:

- funkcionalnost mikroplana inkluzivne nastave u obrnutom dizajnu sa naglaskom na očekivane rezultate u krugu trajnog razumijevanja,
- pripremljenost nastavnika i materijalno-tehničkih resursa za djelotvorno poučavanje u inkluzivnoj nastavi,
- ugodnost emocionalne atmosfere i stimulativnost socijalnog okruženja za učenje i učešće učenika u inkluzivnoj nastavi,
- razvijenost inkluzivne prakse.

1. U oblasti organiziranja nastave i učenja sa pokazateljima:

- nastava je planirana tako da svi učenici mogu da uče,
- u nastavi se podstiče učešće svih učenika i razvijanje razumijevanja različitosti,
- učenici su aktivno uključeni u učenje; učenici uče kroz zajednički rad,
- ocjenjivanje doprinosi uspjehu svih učenika,
- disciplina u učionici zasniva se na uzajamnom poštovanju; nastavnici planiraju, održavaju nastavu i procjenjuju kroz saradnju,
- domaći zadaci doprinose učenju svih učenika.

2. U oblasti mobilizacije resursa sa pokazateljima:

- različitosti među učenicima koriste se kao resursi za nastavu i učenje,
- stručno-metodička kompetentnost u potpunosti se koristi,
- nastavnik razvija resurse za podršku učenju i učešću,
- nastavna sredstva i didaktički materijali raspoređeni su tako da podržavaju inkluziju,

- prikladnost nastavnog procesa (motiviranje i uvođenje učenika u rad, pružanje nastavnih instrukcija, kreiranje aktivnog učešća svakog učenika, modeliranje i vođenje, nadgledanje i prilagođavanje, učvršćivanje znanja i umijeća, provjera razumijevanja i zaključivanja nastavne jedinice, pospješivanje individualiziranog rada, rada u parovima i u grupama, adekvatnost oblika, metoda i sistema očekivanim rezultatima inkluzivne nastave).

ZAKLJUČAK

Svaka promjena u odgojno-obrazovnoj, a naročito u nastavnoj djelatnosti, pa bila ona i malih koraka, traži nova znanja, nove odnose, obnavljanje, dopunjavanje i proširivanje znanja. Kako će nastavnik prihvatiti, tumačiti, širiti, kako će nastavu prilagoditi postavljenim zahtjevima inovativnijeg načina rada, sastavni je dio stručnosti od koje zavisi pozitivan ishod odgojno-obrazovnog rada. Njegova obaveza i odgovornost se povećava u situacijama realizacije programa predviđenog sistemom inkluzivnog obrazovanja. Kako je rad u inkluzivnoj nastavi jedan složen i dinamičan proces, važno je istaći da evaulacija inkluzivne nastave obuhvata međuzavisne komponente: praćenje procesa rada učesnika – učenika i nastavnika, utvrđivanje ishoda nastavnikovog angažiranja, te ocjenjivanje učenika.

Nadgledanje i prilagođavanje učešća svakog učenika u inkluzivnoj nastavi obuhvata trenutani odgovor na ono šta učenike zaokuplja i ono čime se bave, ponašanje učenika na način koji se može nadgledati, provjeravanje ponašanja i prikladno postupanje. Prema različitim kriterijima vršimo različite klasifikacije ispitivanja učenika u inkluzivnoj nastavi. Kada je kriterij klasifikacije svrha i pozicija evaulacije u toku inkluzivne nastave, razlikujemo prethodno, tekuće i završno ispitivanje. Svako od njih ima specifične ciljeve, načine izvođenja i pedagoške efekte. Pored usmenog ispitivanja učenika, u inkluzivnoj nastavi sve češće se primjenjuju naučno provjereni postupci i mjerni instrumenti pisanog, praktičnog i kombiniranog provjeravanja temeljnih procesualnih i ishodišnih kvaliteta rada nastavnika u svim etapama savremene inkluzivne nastave.

Polazeći od profila dotičnog odjeljenja i informacija o stadijima planiranja inkluzivne nastave u obrnutom dizajnu, nastavnik kreira modele individualne nastave vrednujući ne samo završni rezultat nego proces dolaženja do rezultata, čime se omogućava da se na vrijeme uočavaju kvaliteta i da se blagovremeno odstrane uočene slabosti.

LITERATURA

- [1] Branković, D., Ilić, M., Suzić, N., Milijević, S., Bogojević, S., Vilotijević, M., Mandić, D. (2005). *Inovacije u univerzitetskoj nastavi*. Cosmografika: Banjaluka.
- [2] Hass, N. (2004). *Kriteriji procjene učenikovog razumijevanja*, CIVITAS BiH: Sarajevo.
- [3] Ilić, M. (2002). *Komponenta interaktivne lekcije u građanskom obrazovanju*. U zborniku radova: *Demokratija i ljudska prava*. CIVITAS BiH: Sarajevo.
- [4] Ilić, M. (2008). *Metodika nastave početnog čitanja i pisanja*. Filozofski fakultet: Banjaluka.
- [5] Ilić, M. (2006). *Metodološko i stručno-metodičko osposobljavanje nastavnika za individualizaciju učenja u inkluzivnoj nastavi*. Naša škola: Banjaluka, br. 3–4, str. 28–44.
- [6] Ilić, M. (1998). *Nastava različitih nivoa složenosti*. Učiteljski fakultet: Beograd.
- [7] Ilić, M. (2005). *Planiranje efikasne nastave u obrnutom dizajnu*. Naša škola: Banjaluka, br. 1–2, str. 141–158.
- [8] Kačapor, S., Vilotijević, M., Kundačina, M. (2005). *Umijeće ocjenjivanja*. Fakultet humanističkih nauka i Međupštinski pedagoški zavod u Mostaru: Mostar.
- [9] Potkonjak, N., Šimleša P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [10] Vilotijević, M. (1997). *Komunikacija u nastavi*, Metodička praksa br. 4. Učiteljski fakultet: Beograd.
- [11] Poljak, V. (1980). *Didaktika*. Školska knjiga: Zagreb.

EVALUATION OF PUPILS' AND TEACHERS' WORK IN INCLUSIVE EDUCATION

ABSTRACT

Starting from the process of inclusion in education, the paper considers problem of evaluation which is always current, with a special focus on new didactic atmosphere apropos to circumstances of teaching and learning recently created in our country. Inclusion in education or inclusion of children with special needs into regular education system is one of the significant changes that have occurred in the context of reform of educational system of Bosnia and Herzegovina in the last few years.

Key words: *pupil, teacher, teaching, evaluation, inclusion*

RELACIJE IZMEĐU LOKUSA KONTROLE I ASPEKATA SELF-KONCEPTA KOD ADOLESCENATA

Nermin Mulaosmanović^{1✉}, Husejn Musić², Esved Kajtaz²

¹Mješovita srednja škola Teočak

²Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

✉e-mail: nerminmulaosmanovic81@gmail.com

SAŽETAK

U svakodnevnom životu ljudi su izloženi velikom broju informacija o sebi, drugima i socijalnom ponašanju. Pojedinac je suočen sa visokim stepenom neizvjesnosti i nesigurnosti, i sve više je oslonjen na samog sebe. Tvrdnja da ljudi percipiraju da ponašanje ima uzroke može se u početku činiti očevidna i banalna, međutim, važna stvar je što se uzroci percipiraju u svim oblicima ponašanja ljudi.

Istraživanje je urađeno na populaciji adolescenata. U radu su ispitane relacije između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta u svrhu upoznavanja sa značajem ove veze, razvojem strategija za jačanje internalnog lokusa kontrole i realne slike o sebi kod adolescenata.

Ključne riječi: *lokus kontrole, samopoimanje, adolescencija*

UVOD

Postoji vjerovanje da sve što se uradi nastaje zbog jednog ili niza uzroka. Naime, u životu se često čuje kako neka osoba nije svoj gospodar. Iza takvih ljudi su neostvarene odluke, pa s pravom možemo upitati imaju li te osobe lokus kontrole?! Osjećaj izmanipuliranosti životnim okolnostima i nepostojanje mogućnosti izbora neki su od najčešćih problema savremenog čovjeka. Postavlja se pitanje kako pored svih tih stvari, ljudi i pojava koje nas svjesno ili nesvjesno manipuliraju, ići prema ostvarenju lične slobode?

Ubrzan način života praćen sve većim tehnološkim razvojem, kompetitivnost i potreba za postignućem, rezultirali su potrebom za usmjeravanjem prema sebi, svojim mislima i osjećajima. Sve više dolazi do gubitka sigurnosti vlastite društvene pozicije i osjećaja odvojenosti od drugih. Čovjeku su sve više potrebne strukture koje će uvesti red u svijet koji asocira na fluid čiji su elementi u haotičnom stanju. Samo filtriranjem informacija iz spoljašnjeg okruženja, kao i smanjivanjem

diskrepance između realnih i idealnih ciljeva koji teže ka postignuću, čovjek može održati samoevaluativni sistem.

TEORETSKO RAZMATRANJE

Lokus kontrole

U društvenom životu se često događa nesklad u percepciji uzroka ponašanja. Rotter (1966) je razvio dimenziju ličnosti nazvanu „lokus kontrole“ kod koje neki ljudi percipiraju da je ponašanje uzrokovano unutrašnjim faktorima, a drugi percipiraju da ponašanje ima vanjske uzroke. Istraživanja lokusa kontrole započela su sredinom 50-tih, kada je psiholog Julian Rotter razvijao teoriju socijalnog učenja. Rotterova teorija socijalnog učenja usmjerena je na predviđanje ljudskog ponašanja u relativno specifičnim situacijama.

Karakteristika ličnosti koja se povezuje sa ranim dječijim iskustvima je upravo lokus kontrole, kako bi što bolje kategorizirali i savladali situacije u kojima se nalaze i to na način koji će im koristiti u novim situacijama. Ovakva kategorizacija podrazumijeva i generalizirana očekivanja uspjeha ili neuspjeha iz prošlog iskustva. Doživljavanje uspjeha ili neuspjeha u velikoj mjeri ovisi od naše ličnosti ili aspekta ličnosti, tj. našeg lokusa kontrole (Stojaković, 2002, p. 342), pa se stoga i može reći da su neki pojedinci više unutrašnje usmjereni, a drugi vanjski orijentirani, u zavisnosti od toga gdje traže uzroke svojih uspjeha ili neuspjeha.

Smatra se da ljudi percipiranjem unutrašnjih i vanjskih uzroka pokušavaju uspostaviti određenu količinu kontrole. Mjesto kontrole je postalo ključni koncept u razumijevanju reakcije ljudi prema njihovoj okolini i njihovom ponašanju. Socijalna teorija učenja navodi da je osobenost individue rezultat njene ili njegove interakcije sa svojom okolinom. Ističe se da se ponašanje ne može posmatrati kao automatska reakcija stimulusa nego kao interakcija između ličnih iskustava osobe i okoline. Rotter je definirao lokus kontrole kao „generalizirano“ očekivanje interne naspram vanjske kontrole na same ishode ponašanja. Također je posmatran kao kognitivno očekivanje koje definira poglede individue na uzročne faktore koji su povezani sa rezultatima (Nunn, 1995, p. 421). Ljudi se razlikuju u stepenu u kojem vjeruju da imaju kontrolu nad onim što im se dešava, pa neki ispoljavaju tendenciju da događaje u svom životu percipiraju kao posljedice vlastitih akcija, odnosno kao posljedice nekih vanjskih faktora koji su izvan njihove kontrole. Neke osobe imaju konstantno uvjerenje da same odlučuju o svom životu i o svojoj sudbini, tj. da to najviše zavisi od njih samih, i svoje uspjehe ili neuspjehe pripisuju unutrašnjim (internalnim), kontrolabilnim faktorima, kao što su vlastita ponašanja, odluke i namjere. To su osobe sa tzv. unutrašnjim lokusom kontrole ili unutrašnjom usmjerenošću. Na drugoj strani su osobe koje misle da su njihov život i njihova

sudbina određeni nekim silama izvan njih i da drugi ljudi odlučuju o tome više nego oni, te će svoje uspjehe i neuspjehe pretežno pripisivati vanjskim (eksternalnim), nekontrolabilnim faktorima, kao što su npr. sreća, slučaj, sudbina ili moćni drugi.

Smatra se da Rotterova teorija nije izvedena iz Hajderovih atribucija nego iz biheviorističke tradicije, gdje se ukupno ponašanje posmatra kao rezultat potkrepljenja i kazne. Hajder (1958) je isticao da u ljudskom opažanju date pojave posmatramo povezane i one stoje kao uzrok i posljedica – ovo je i osnova njegove teorije (Radomirović, 2003, p. 99). Ishod akcije, i prema zdravorazumskoj i prema naučnoj psihologiji prema Hajderu, zavisi od dvije grupe uslova, od faktora koji su u osobi i od faktora koji su u sredini. Weiner je postavio najambiciozniju atribucijsku teoriju koja se bavi uzrocima uspjeha i neuspjeha (Beck, 2003, p. 327). Sa saradnicima je razvijao jedan multidimenzionalan pristup strukturi percipiranih uzroka. Sa njima se zainteresirao da integriše kognitivistički pristup u proučavanju motivacije Lewina, Tolmana i Atkinsona i atribucioni model opažanja uzroka ponašanja koji su dali Hajder, Jones, Davids i Kelley. Weinerova teorija uzima kao polazište primjere iz Atkinsonove teorije motivacije za postignuće. Teoretski model iste je prezentiran prvi put u članku „Percipiranje uspjeha i neuspjeha“ 1971. godine (Havelka, 2008, p. 149).

Aspekti self-koncepta

U većini definicija samopoimanje se opisuje kao ukupnost opažaja, misli, osjećanja, ocjena i predviđanja osobe o sebi kao iskustvenom objektu, kao učesniku u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem. Kako osoba odrasta self-koncept postaje sve složeniji, diferencirajući se u podaspekte koji se odnose na ličnost u različitim situacijama: socijalni self, edukativni self ili fizički self. Kritički pregled Wylieve (1974, 1979) dotadašnjih teoretskih i empirijskih radova u području self-koncepta označio je prekretnicu u ovom području. Otkrivanjem sve većeg broja faceta self-koncepta, njegovih različitih aspekata i dimenzija, došlo se do mogućeg užeg, preciznijeg operacionalnog definiranja pojmova u području selfa. Na taj način došlo je do razgraničavanja tih specifičnih pojmova od općeg pojma self-koncept. Mnogobrojni nalazi ukazuju na multifacetičnost samopoimanja. Ističe se da osnovne elemente strukture pojma o sebi u prvom redu čine doživljaj vlastitog tijela, opažaj psihičkih i socijalnih svojstava, moralne, emocionalne i seksualne komponente ove strukture (Sakač, 2008, p. 31). Smatra se da je u direktnoj vezi sa identitetom, lokusom kontrole kao i nekim konativnim dimenzijama pojedinca.

Ljudi se razlikuju i u važnosti koju pridaju pojedinim aspektima pojma o sebi, stoga su kod svakog pojedinca različiti aspekti pojma o sebi važni za samopoštovanje (Lebedina-Manzoni, Lotar, 2011, p. 40). Vizek-Vidović i sar. (2003) navode da pojam o sebi sadrži tri dimenzije: znanje o sebi, samovrednovanje i očekivanje

od sebe. Znanje o sebi ili svijest o sebi govori o tome šta osoba zna o sebi, tj. o svojim osobinama, spolu i tjelesnom izgledu. Samovrdnovanje ili samoevaluacija obuhvata mišljenje o sebi, svojim sposobnostima i ponašanju. Očekivanje od sebe je dio pojma o sebi koji se odnosi na one osobine koje su povezane sa dužnostima, obavezama i odgovornošću jedne osobe. Proučavajući razvojne procese selfa Harterova (1982) je napravila razliku između deskriptivnog i evaluativnog aspekta self-koncepta. Ukazala je i na razlikovanje pojedinih procesa selfa, te govorila o samoopažanju, samovrednovanju i samonagrađivanju.

King (1979) razlikuje šest aspekata slike o sebi: tjelesno ja (slika o našem tijelu), intelektualno ja (slika o našim mentalnim kapacitetima), emocionalno ja (kako korespondiramo sa našim psihičkim potrebama, motivima i osjećajima), filozofsko ja (filozofija života ogleda se u našim vjerovanjima, vrijednostima i stavovima), socijalno ja (kako vidimo naš odnos sa drugim ljudima i u kojoj se uloži vidimo u odnosu na druge), komunikacijsko ja (naši odnosi sa drugima viđeni kroz komunikaciju) (Lebedina-Manzoni, Lotar, 2011, p. 40). Strukturu pojma o sebi čine deskriptivna, evaluativna i komponenta spremnosti da se reaguje, pri čemu se pod deskriptivnom komponentom podrazumijeva slika o sebi, dok samopoštovanje predstavlja evaluaciono-motivacionu komponentu (Joksimović-Janjetović, 2008, p. 289). Janjetović (1996) smatra da je ovakvo razlikovanje samo uslovno, pošto se vrijednosni sudovi vezuju za svaki element pojma o sebi. Posebna se pažnja posvećuje kognitivnoj i evaluativnoj komponenti pojma o sebi. Kognitivna komponenta uključuje vjerovanja o sopstvenim atributima, skup raznih informacija i koncepcija o sebi, integriranih u složene kognitivne strukture. Opća vrijednosna samoprocjena samopoštovanja obuhvata vrijednosne sudove vezane za elemente slike o sebi; najčešće je proučavana evaluativna komponenta. Pojam o sebi predstavlja dispoziciju za ponašanje, što pokazuje da elementi slike o sebi imaju motivacionu snagu.

Svakako da su među najvažnijim aspektima self-koncepta: samopoštovanje, samoefikasnost, zadovoljstvo životom, strah od negativne socijalne evaluacije, usamljenost i zadovoljstvo tjelesnim izgledom. Prema mišljenju Rosenberga (1979) samopoštovanje je komponenta koja se gradi na samopoimanju i superordinirana je ostalim kategorijama samopoimanja. Obično se termin samopoštovanja koristi da bi izrazili globalno vrednovanje sebe (Kozjak, 2005, p. 14).

Postoji mnogo definicija samopoštovanja pa tako Rosenberg (1965) definira samopoštovanje kao pozitivan ili negativan stav o sebi. Prema Radovanović-Glavak (2003) evaluativni aspekt samopoimanja naziva se samopoštovanje, i to je stupanj u kojem osoba ima opći osjećaj vrijednosti i valjanosti.

Samoeffikasnost je središnji koncept socijalno-kognitivne teorije Alberta Bandure. Bandura smatra da kompetentno funkcioniranje zahtijeva harmoniju između

uvjerenja o vlastitim sposobnostima s jedne strane i posjedovanje tih sposobnosti i znanja s druge. Pojam samoefikasnost definira se kao uvjerenje osobe u vlastitu sposobnost izvršenja određenog ponašanja (Bandura, 1977, prema Tubić, 2005, p. 780). Za uspješno funkcioniranje osobe potrebne su određene sposobnosti, ali pored toga i uvjerenje da će ih moći efikasno upotrijebiti.

Zadovoljstvo životom je kognitivna evaluacija cjelokupnog života (Brajković, Lovorka, 2010, p. 192). Općeprihvaćeno je uvjerenje da pokretačku snagu sistema predstavlja zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo koje je posljedica njegovog funkcioniranja. Poznato je da sistem funkcionira tako da izbjegava neugodu, a teži doživljaju ugone. Izvori zadovoljstva su posljedica zadovoljenja različitih potreba, ali i optimalnog funkcioniranja sistema

Usamljenost je proizvod modernog doba i sve intenzivnije se istražuje. Mnogi je nazivaju bolešću 21. stoljeća. Uočljivo je da je usamljenost univerzalno ljudsko iskustvo, da je neugodna i bolna, te da potiče ljude na aktivnosti kojima bi mogli svladati okolnosti koje ih čine usamljenima. Ona je neugodno i emocionalno uznemirujuće iskustvo.

Najelementarniji nivo self-koncepta je svakako percepcija sopstvenih tjelesnih karakteristika ili slika svog tjelesnog izgleda. Psihoanalitičari, kliničari i psiholozi koji body-image tako nazivaju, pod tim podrazumijevaju percepcije, predodžbe, emocije i procjene funkcije svoga tijela, odnosno stavove o svom tijelu. Prema Pearsonu i saradnicima (1981) smatra se da je riječ o dvodimenzionalnom konstruktumu koji sadrži percepcije tijela i stavove prema tim percepcijama.

Strah od negativne evaluacije kao koncept u određenoj mjeri obuhvata tradiciju temeljne podjele svih ponašanja na ona koja su usmjerena na postizanje odobravanja te ponašanja koja su usmjerena na izbjegavanje neodobravanja (Burušić, 2007, p. 42). U ovoj podjeli strah od negativne evaluacije odražava dugotrajnu zaokupljenost pojedinca izbjegavanjem neodobravanja, što neizravno uključuje veću zaokupljenost mišljenjima i procjenom drugih te veću usmjerenost na dojmove koji se stvaraju vlastitim ponašanjem. Realna slika o sebi pomaže čovjeku da pravilno usmjeri razvoj u pravcu koji je određen idealnom slikom o sebi, pod pretpostavkom da je idealna slika o sebi usaglašena sa našim stvarnim mogućnostima i da smo dobro procijenili okolnosti u kojima se odvija taj razvoj.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Uzorak i populacija

Populaciju našeg istraživanja činili su adolescenti od prvog do četvrtog razreda srednjih škola. Uzorak je činilo 1172 adolescenta. Škole u kojima je rađeno is-

traživanje su pripadale različitim sredinama, kako gradskim i prigradskim, tako i seoskim.

Statistička obrada podataka

Za analizu i interpretaciju podataka korištene su slijedeće mjere korelacije: Pirsonov koeficijent korelacije, multipla regresiona analiza i analiza varijance.

Problem, cilj, zadaci i hipoteze istraživanja

S obzirom da mnoga istraživanja nemaju saglasne rezultate u ovoj oblasti, u određenim istraživanjima je pronađena povezanost između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta, pronađene su značajne prediktivne vrijednosti aspekata self-koncepta za lokus kontrole, dok druga pokazuju suprotne rezultate. Stoga je problem istraživanja bio da se ispituju i pojasne relacije između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta kod adolescenata, imajući u vidu turbulentnost adolescentnog perioda.

Cilj istraživanja je bio ispitati, analizirati povezanost lokusa kontrole i aspekata self-koncepta, te ustanoviti prediktivne vrijednosti aspekata self-koncepta za lokus kontrole kako bi se sagledale mogućnosti za poboljšanje strategija razvoja internalnog lokusa kontrole.

Zadaci istraživanja:

1. Ispitati povezanost između lokusa kontrole i samopoštovanja adolescenata.
2. Utvrditi odnos između samoefikasnosti i lokusa kontrole.
3. Ispitati da li postoji korelacija između lokusa kontrole i zadovoljstva životom.
4. Istražiti postoji li korelacija između straha od negativne evaluacije i lokusa kontrole.
5. Utvrditi da li postoji povezanost između usamljenosti i lokusa kontrole.
6. Ispitati povezanost između lokusa kontrole i zadovoljstva tjelesnim izgledom.
7. Istražiti da li su aspekti self-koncepta značajni prediktori lokusa kontrole.

Hipoteze istraživanja:

- Hipoteza 1: Lokus kontrole i samopoštovanje su u statistički značajnoj povezanosti.
- Hipoteza 2: Lokus kontrole i samoefikasnost su u statistički značajnoj korelaciji.
- Hipoteza 3: Postoji značajna povezanost između lokusa kontrole i zadovoljstva životom.
- Hipoteza 4: Strah od negativne evaluacije i lokus kontrole su u statistički značajnoj korelaciji.

Hipoteza 5: Usamljenost i lokus kontrole su u statistički značajnoj korelaciji.

Hipoteza 6: Postoji značajna povezanost između lokusa kontrole i zadovoljstva tjelesnim izgledom.

Hipoteza 7: Aspekti self-koncepta su značajni prediktori lokusa kontrole.

REZULTATI

Relacije između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta bit će prikazane kroz sedam hipoteza tako što će biti sagledan odnos svakog aspekta self-koncepta u istraživanju sa lokusom kontrole kao i prediktivnih vrijednosti aspekata self-koncepta za lokus kontrole.

Lokus kontrole i samopoštovanje

Ispitujući povezanost između lokusa kontrole i samopoštovanja, utvrđen je koeficijent korelacije prikazan u tabeli 1.

Tabela 1. Lokus kontrole i samopoštovanja

		Lokus kontrole
Samopoštovanje	Pearsonova korelacija (r)	-0,021
	Značajnost (p)	0,479

Kao što je prikazano, lokus kontrole nije u statistički značajnoj povezanosti sa samopoštovanjem ($p > 0,05$), što govori da je utvrđeni Pearsonov koeficijent korelacije, koji je izuzetno nizak, nađen slučajno, odnosno da ne postoji stvarna povezanost između samopoštovanja i lokusa kontrole.

Lokus kontrole i samoeфикаsnost

Povezanost između lokusa kontrole i samoeфикаsnosti prikazana je pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije u tabeli 2.

Tabela 2. Lokus kontrole i samoeфикаsnost

		Lokus kontrole
Samoeфикаsnost	Pearsonova korelacija (r)	-0,005
	Značajnost (p)	0,859

Iz tabele je vidljivo da lokus kontrole nije u statistički značajnoj povezanosti sa samoeфикасношću ($p > 0,05$), što govori da je utvrđeni Pearsonov koeficijent korelacije, koji je izuzetno nizak, nađen slučajno. Stvarna povezanost između samoeфикаsnosti i percepcije uzroka uspjeha/neuspjeha ne postoji, što ukazuje na odbacivanje hipoteze.

Lokus kontrole i zadovoljstvo životom

Ispitujući povezanost između lokusa kontrole i zadovoljstva životom, utvrđen je sljedeći koeficijent korelacije (tabela 3) koji potvrđuje hipotezu.

Tabela 3. Lokus kontrole i zadovoljstvo životom

		Lokus kontrole
Zadovoljstvo životom	Pearsonova korelacija (r)	-.058*
	Značajnost (p)	0,047

Kao što je prikazano, lokus kontrole je u statistički značajnoj povezanosti sa zadovoljstvom životom ($p < 0,05$), a nađeni koeficijent korelacije je negativnog predznaka i izuzetno je nizak ($r = -0,058$). Iako je koeficijent korelacije gotovo jednak nuli, blaga veza, kao i smjer korelacije ukazuju da veće zadovoljstvo životom imaju internalni adolescenti.

Lokus kontrole i strah od negativne evaluacije

Povezanost između lokusa kontrole i straha od negativne evaluacije prikazana je u tabeli 4.

Tabela 4. Lokus kontrole i strah od negativne evaluacije

		Lokus kontrole
Strah od negativne evaluacije	Pearsonova korelacija (r)	0,055
	Značajnost (p)	0,058

Iz tabele je vidljivo da lokus kontrole nije u statistički značajnoj povezanosti sa strahom od negativne evaluacije ($p > 0,05$), što govori da je utvrđeni Pearsonov koeficijent korelacije, koji je izuzetno nizak, nađen slučajno, odnosno da stvarne povezanosti između straha od negativne evaluacije i lokusa kontrole nema.

Lokus kontrole i zadovoljstvo tjelesnim izgledom

Ispitujući povezanost između lokusa kontrole i zadovoljstva tjelesnim izgledom, utvrđeni su sljedeći koeficijenti korelacije (tabela 5).

Pronađena je statistički značajna povezanost između lokusa kontrole sa dimenzijama zadovoljstva tjelesnim izgledom (zadovoljstvo tjelesnim izgledom, zadovoljstvo tjelesnom težinom, percipirana procjena okoline vlastitog tijela/izgleda, ukupno zadovoljstvo tjelesnim izgledom), gdje su sve korelacije negativnog predznaka.

Iako dobijene korelacije po stepenu spadaju u kategoriju veoma niskih, nađene su kao statistički značajne, odnosno smatra se da govore o realnom stepenu po-

Tabela 5. Lokus kontrole i zadovoljstva tjelesnim izgledom

		Lokus kontrole
Zadovoljstvo tjelesnim izgledom	Pearsonova korelacija (r)	-.060*
	Značajnost (p)	0,041
Zadovoljstvo tjelesnom težinom	Pearsonova korelacija (r)	-.090**
	Značajnost (p)	0,002
Percipirana procjena okoline vlastitog tijela/izgleda	Pearsonova korelacija (r)	-.064*
	Značajnost (p)	0,028
Zadovoljstvo tjelesnim izgledom (ukupno)	Pearsonova korelacija (r)	-.086**
	Značajnost (p)	0,003

vezanosti između pojedinih dimenzija zadovoljstva tjelesnim izgledom i lokusa kontrole.

Lokus kontrole i usamljenost

Da bi se sagledala povezanost između lokusa kontrole i usamljenosti također je korišten Pearsonov koeficijent korelacije, što pokazuje tabela 6.

Tabela 6. Povezanost između lokusa kontrole i usamljenosti

		Lokus kontrole
Usamljenost	Pearsonova korelacija (r)	-0,036
	Značajnost (p)	0,216

Kao što je prikazano, lokus kontrole nije u statistički značajnoj povezanosti sa usamljenošću ($p > 0,05$), što govori da je utvrđeni Pearsonov koeficijent korelacije, koji je izuzetno nizak, nađen slučajno, odnosno da stvarne povezanosti između usamljenosti i lokusa kontrole nema.

Aspekti self-koncepta kao prediktori lokusa kontrole

Ukoliko se skale self-koncepta posmatraju kao jedinstven set prediktorskih varijabli i kada se pokuša objasniti eksternalnost/internalnost, odnosno lokus kontrole, tada se multiplom regresijom dobiju podaci prikazanu u sljedećoj tabeli.

Preliminarnim analizama je dokazano da pretpostavke normalnosti, linearnosti, multikolinearnosti i homogenosti varijanse nisu narušene. Kako je u tabeli prikazano, u najvećoj mjeri sa lokusom kontrole korelira zadovoljstvo tjelesnom težinom ($r = 0,09$), i ovaj prediktor objašnjava 0,8% ukupne varijanse.

Daljem objašnjenju varijanse značajno doprinosi usamljenost, koja zajedno sa lokusom kontrole korelira $R = 0,111$ te objašnjava ukupno 1,2% varijanse. Na kraju sa ukupno tri prediktora – zadovoljstvo tjelesnom težinom, usamljenost i

Tabela 7. Rezime modela multiple regresije

Model	R	R ²	Usklađeni R ²	Standardna greška procjene
1	.090 ^a	.008	.007	.9858823
2	.111 ^b	.012	.011	.9841938
3	.129 ^c	.017	.014	.9824388
Model 1. Prediktor: zadovoljstvo tjelesnom težinom				
Model 2. Prediktori: zadovoljstvo tjelesnom težinom, usamljenost				
Model 3. Prediktori: zadovoljstvo tjelesnom težinom, usamljenost, zadovoljstvo životom				

zadovoljstvo životom, objašnjeno je 1,7% ukupne varijanse percepcije uzroka (ne)uspjeha, sa kojim ova tri prediktora ukupno koreliraju $R = 0,129$. O značajnosti regresionog modela govori analiza varijanse koja za prvi model iznosi $F = 9,36$ ($p < 0,01$), za drugi $F = 7,11$ ($p < 0,01$) i za treći model $F = 6,41$ ($p < 0,01$). U cilju utvrđivanja koliko svaka promjenjiva doprinosi konačnoj jednačini, posmatramo rezultate u tabeli koja se odnosi na koeficijente (tabela 8).

Tabela 8. Multipla regresijska analiza sa B i beta opterećenjima i nivoima značajnosti dobijenih koeficijenata

Model		Nestandardizovani koeficijenti		Standardizovani koeficijenti	t	Znač. (p)
		B	Std. greška	Beta		
1	(Konstanta)	.000	.029		.005	.996
	Zadovoljstvo tjelesnom težinom (NS)	-.091	.029	-.090	-3.103	.002
2	(Konstanta)	.000	.029		.005	.996
	Zadovoljstvo tjelesnom težinom (NS)	-.111	.031	-.110	-3.624	.000
	Usamljenost (NS)	-.068	.030	-.068	-2.240	.025
3	(Konstanta)	.000	.029		.007	.994
	Zadovoljstvo tjelesnom težinom (NS)	-.094	.031	-.093	-2.979	.003
	Usamljenost (NS)	-.103	.034	-.104	-3.041	.002
	Zadovoljstvo životom (NS)	-.079	.035	-.079	-2.276	.023

a. Zavisna varijabla: Lokus kontrole (NS)

Kako je već naglašeno, u konačnom modelu od 6 skala, odnosno 8 prediktora, statistički su značajna tri mjerila, pri čemu je skala usamljenosti imala najveći koeficijent beta ($\beta = -0,104$, $p < 0,01$), kojeg po visini slijedi koeficijent beta koji se odnosi na skalu zadovoljstva tjelesnom težinom ($\beta = -0,093$, $p < 0,01$) i skalu zadovoljstva životom ($\beta = -0,079$, $p < 0,01$). Dobijeni rezultati ukazuju da eksternalniji adolescenti imaju niži stepen zadovoljstva tjelesnim izgledom, niži stepen usamljenosti i niži stepen zadovoljstva životom. Sedma hipoteza je dijelom potvrđena.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Iako su naša očekivanja išla u drugom pravcu, tj. da postoji povezanost između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta, ipak postoje određeni razlozi u kojima treba tražiti objašnjenje pokazateljima dobijenim u ovom radu. Neki od njih su svakako u većem broju eksternalno orijentiranih adolescenata u današnje vrijeme. Ne treba zanemariti da i kod osoba sa visokim samopoštovanjem dolazi do neuspješne samoregulacije, nepravilne percepcije uzroka uspjeha, precjenjivanja vlastitih mogućnosti, postavljanja nerealističnih i preambicioznih ciljeva, što uzrokuje doživljena osobna prijetnja, gdje dolazi do izražaja potreba za samopotvrđivanjem i samouzdanjem. Načini samoprezentacije su pod izravnim utjecajem samopoštovanja. Navodi se da su osobe visokog samopoštovanja sklonije strategijama samouzdanja, kao što su preuzimanje rizika, naglašavanje izraženih kvaliteta, privlačenje pažnje na sebe. Osobe sa internalnom percepcijom uspjeha poduzimaju češće preventivne korake za poboljšanje vlastitog zdravlja, a time i tjelesnog izgleda.

ZAKLJUČAK

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju su pokazali da nema statistički značajne povezanosti između većine aspekata self-koncepta i lokusa kontrole, osim sa skalama zadovoljstva tjelesnim izgledom i zadovoljstva životom. Većina hipoteza je odbačena. U ovom radu je pronađeno da jedino sa zadovoljstvom tjelesnim izgledom i općim zadovoljstvom korelira lokus kontrole i to u pravcu da su osobe sa internalnom percepcijom zadovoljnije tjelesnim izgledom i životom. Aspekti koji su se pokazali značajni za predikciju lokusa kontrole su usamljenost, zadovoljstvo tjelesnom težinom i zadovoljstvo životom. Da bi adolescenti razvili internalni lokus kontrole potrebno je da budu manje usamljeni, zadovoljni tjelesnom težinom kao i da imaju veći stepen zadovoljstva životom.

LITERATURA

- [1] Brkljačić, T., Kaleterna-Lipovčan, Lj. (2010). *Zadovoljstvo životom i osjećaj sreće kod studenata*. Suvremena psihologija. Naklada Slap: Jastrebarsko. Vol. 13, br. 2, 189–201.
- [2] Burušić, J. (2007). *Samopredstavljajanje: taktike i stilovi*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- [3] Havelka, N. (2008). *Socijalna percepcija*. Zavod za udžbenike: Beograd.
- [4] Joksimović S., Janjetović, D. (2008). *Pojam o sebi i vrednosne orijentacije adolescenata*. Pedagoška istraživanja. Vol. 40, br. 2, str. 288–305.

- [5] Lebedina-Manzoni, M., Lotar M. (2011). *Percepcija sebe kod adolescenata u Hrvatskoj*, Kriminologija i socijalna integracija. Vol. 19, br. 1, 1–130.
- [6] Radomirović, V. (2003). *Psihologija*. Učiteljska škola: Niš.
- [7] Sakač, M. (2008). *Neki psihološki činioci školskog postignuća*. Pedagoška istraživanja. Vol. 13, br. 3, str. 29–36.
- [8] Stojaković, P. (2002). *Pedagoška psihologija*. Prelom: Banja Luka.
- [9] Tubić, T. (2005). *Povjerenje u vlastite sposobnosti kao faktor postignuća*. Psihologija. Vol. 51, br. 9–10, str. 779–796.

RELATIONS BETWEEN LOCUS OF CONTROL AND ASPECTS OF SELF-CONCEPT IN ADOLESCENTS

ABSTRACT

In everyday life people are exposed to a large number of information about themselves, others and social behavior. An individual is faced with a high degree of uncertainty and insecurity, and increasingly relies on himself. The claim that people perceive that behavior has causes may seem obvious and banal at first glance, but the important thing is that the causes are perceived in all forms of human behavior.

The survey was conducted on a population of adolescents. The paper examined relations between locus of control and aspects of self-concept in order to familiarize with the importance of this relationship, the development of strategies for strengthening internal locus of control and the creation of a realistic picture of oneself at adolescents.

Key words: *locus of control, self-concept, adolescence*

SPOLNE RAZLIKE U SAMOPOIMANJU SREDNJOŠKOLACA

Husejn Music^{1✉}, Nermin Mulaosmanović², Esved Kajtaz¹

¹Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić” u Mostaru

²Mješovita srednja škola Teočak

✉e-mail: husejn.music@unmo.ba

SAŽETAK

U prošlosti su istraživanja spolnih razlika u samopoimanju dala oprečne rezultate. Naročito su značajna ispitivanja u srednjoškolskom periodu kada dolazi do mnogobrojnih konflikata i težnje za samostalnošću.

Naše istraživanje je obuhvatilo srednjoškolce uzrasta od 16 do 19 godina. Uzorak je činilo 620 djevojčica i 552 dječaka. Rezultati istraživanja su pokazali da je došlo do boljeg vrednovanja djevojaka u odnosu na dječake.

Ključne riječi: *samopoimanje, spol, učenik*

UVOD

Spolne razlike po pitanju samopoimanja uočljive su od samog rođenja, kako biološki, tako i kulturološki. Kulturološki – boja odjeće i igračke su prvi znaci razlike među spolovima. Djeca postaju svjesna spola od treće godine života. Od toga perioda pripadnost spolu postaje sastavni dio samoopisa djece.

Spolne razlike od ranog djetinjstva javljaju se tokom cjelog života pojedinca. Navodi se da su ove razlike karakteristične 1960-tih i 1970-tih, ali i 1980-tih i 1990-tih godina te da otkrivaju promjene u društvu koje se vide u uspostavi odnosa između roditelja i djece, kao i odnosa među vršnjacima. Na osnovu mnogih istraživanja postavlja se pitanje da li je moguće govoriti o boljem ili lošijem viđenju sebe kod muškraca i žena, što dalje upućuje da se po pitanju samopoimanja muškarci i žene analiziraju posebno.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Spol i samopoimanje

Često se govori o spolnim razlikama u izvorima i osloncima samopoimanja, različitim vaspitnim postupcima roditelja prema djeci različitog spola i različitim posljedicama sličnih postupaka na samopoimanje djece različitog spola. Rano inkorporiranje različitih atributa kao komponenti svojih samoopisa doprinosi da se dječaci opisuju kao moćniji, snažniji i aktivniji, dok se djevojčice opisuju kao ljubaznije, zavisnije i časnije. Potrebno je istaći da su spolne razlike primjer utjecaja socijalne okoline na koncept o sebi. Historijski pregled istraživanja roda i spola u psihologiji može se podijeliti na četiri razdoblja u kojima se različit značaj pridavao naslijeđu i biološkim utjecajima, odgoju i učenju te društvenom kontekstu.

Prema istraživanjima Janjetovića (1996) uočene su niske, ali statistički značajne point-biserijske korelacije između spola i nekih varijabli samopoimanja. Mladići su ispoljili značajno povoljnije procjene svog fizičkog izgleda, snage i spretnosti, više opće samopoštovanje, a manje izraženo osećanje generalizirane nekompetentnosti, kao i manje izraženu emocionalnost (ženski spol je numerički obilježavan višom vrijednošću, pa smjer korelacija treba tumačiti u skladu s tim). Spolne razlike ipak ni u jednom slučaju nisu velike i ne prelaze jednu jedinicu petostepene skale. Mogući razlog prema istraživanjima ukupno nešto manje povoljne slike o sebi djevojaka je zbog njihove veće spremnosti da otkrivaju svoje slabosti. Sears (1970) je našao na uzorku jedanaestogodišnjaka da je maskulinitet povezana sa boljim samovrednovanjem bez obzira na spol. Kelly i Stebbins (1976) pronašli su da se žene koje su odbacile spolni stereotip bolje vrednuju. Također su nađene razlike kada je riječ o „idealnom ja“. Smatara se da razloge za razlike treba tražiti i u činjenici da su muški atributi, generalno gledano, društveno bolje vrednovani.

Razlike spolova i rase su naročito kontraverzne. Mnoga istraživanja ne izvještavaju o nikakvim razlikama ili ponekad većim rezultatima za crnce, možda i zbog zaštite članova stigmatiziranih grupa. Longitudalna i multivarijantna istraživanja ukazuju na to da se ne bi moglo govoriti o razlikama u općem nivou samopoimanja, već o razlikama u pojedinim facetima (Lacković-Grgin, 1994, p. 89). Ističe se da je percipirana tjelesna atraktivnost u korelaciji sa samopoštovanjem adolescentica. Navodi se da su varijable koncepta o sebi, kao što su emocionalnost, nekompetentnost i eksternalnost, više izražene kod djevojaka. Činjenica da su djevojke u radovima pokazivale negativnije procjene sopstvenog fizičkog izgleda može da govori o strožim standardima koje kultura nameće fizičkoj privlačnosti djevojaka nego mladića. Navodi se da koeficijenti višestruke korelacije i determinacije pokazuju da varijable koncepta o sebi i ostale psihološke varijable objašnjavaju veći procenat kako općeg samopoštovanja tako i generalizirane nekompetentnosti kod djevojaka u odnosu na mladiće (za samopoštovanje odnos između polova je 51%:42%, a

za nekompetentnost 44%:23% objašnjene varijanse) (Janjetović, 1996, p. 494). U slučaju nekompetentnosti razlika je izrazitija nego u pogledu samopoštovanja.

Kada isplivaju na površinu, rezultati istraživanja ukazuju na bolje poimanje samog sebe kod dječaka naspram djevojčica, bijelaca naspram crnaca, srednje klase naspram radne klase, mlađe naspram starije djece (Nadelman, 2004, p. 291). Hamacheck (1971) je ponudio zanimljivu elaboraciju o mogućim spolnim razlikama, uključujući dva glavna faktora kod djece: privrženost, s jedne strane i izrazi kazne, kontrole i autoriteta, s druge strane. Djevojčice mogu podleći ljubavno orijentiranim discipliniranim tehnikama, dok dječaci mogu biti podvrgnuti većim fizičkim kaznama, ali s većom dozom dozvoljene agresivnosti i sa akcentom na nezavisnost i uspjehe. Dječaci se navode kao nezavisni, samopouzđani, samosvjesni i sa incijativom. Spolni stereotip o kome govore neki zapadni autori (Burns, 1979) nije se ispoljio, gdje su muškarci više orijentirani postignuću jer su pokazatelji školskog uspjeha djevojaka bili značajno bolji nego kod mladića, a ta tendencija je uočljiva još na osnovnoškolskom uzrastu (Havelka, 1990). Pretpostavlja se da djevojke u svoj opći self-koncept u većoj mjeri inkorporiraju neke lično i društveno manje povoljno vrednovane osobine kao što su doživljaj nekompetentnosti i emocionalnost. Spretnost i snaga su atributi koji se tradicionalno u većoj mjeri podstiču kod mladića. Spolne razlike u izvorima doživljaja nekompetentnosti govore o nešto većoj zavisnosti koncepta o sebi djevojaka od socijalnog odobravanja, uključujući naročito feedback o njihovom fizičkom izgledu. Osim toga, djevojkama je teže da dostignu stroži ideal fizičke privlačnosti nego mladićima, pa sebe u tom pogledu nepovoljnije procjenjuju. Potvrđen je značaj fizičke privlačnosti socijalne evaluacije i svijesti o intelektualnim sposobnostima za samovrednovanje adolescenata oba pola.

Kada se radi o spolnim razlikama u definiranju sebe, onda se navodi da žene imaju veću međuzavisnost u odnosu, tj. više su usmjerene na svoje bliske odnose, svjesne su da je nečije ponašanje često određeno mišljenjem, osjećajima i postupcima drugih ljudi. Smatra se da muškarci imaju veću kolektivnu međuzavisnost, što ukazuje na to da su više usmjereni na pripadnost većim grupama (Aronson, Wilson, Akert, 2005, p. 146). U adolescenciji zbog značaja prijateljskih veza raste prisutnost socijalnih kategorija u samoopisima. Ističe se da samoopisi adolescenata postaju nestabilniji u odnosu na raniji period razvoja. Uključenost pozitivnih atributa u sržni dio koncepta o sebi potiskuje negativne attribute na periferiju ličnosti. Pozitivne attribute olakšavaju egocentričnost adolescenata, osjećaj jedinstvenosti i posebnosti.

Australijska ispitivanja pokazuju da dječaci imaju veće samopoimanje od djevojčica istog uzrasta, dok su razlike kod dječaka bile izrazito veće kada se radilo o njihovom samopoimanju tjelesnih sposobnosti kao i u nekim specifičnim samopo-

imanjima. Djevojčice su bile bolje u samopoimanju maternjeg jezika (Grgin, 2004, p. 231). Janice (1993) navodi da nisu pronađene spolne razlike kod srednjoškolaca u neakademsom self-konceptu. Prema Simmons i sar. (1969, 1978), značajne razlike u samopoimanju se javljaju u periodu mladenaštva između mladića i djevojaka, gdje oni smatraju da djevojke u svim mjerama nadvisuju mladiće. Druga istraživanja ističu da nema jednoznačnih rezultata na relaciji spola i samopoimanja. Prema istraživanjima Barnes i Farriera u osnovnoškolskom uzrastu nema razlika u samopoimanju s obzirom na mjesto življenja (selo ili grad), dok su prema Yungu (1998), kada su uspoređivane ruralne i urbane škole po pitanju self-koncepta, pronađene manje razlike. Pokazalo se da žene vide sebe težima nego što zapravo jesu – ova vjerovanja su povezana sa niskim stepenom samopoštovanja i nezadovoljstva tjelesnom težinom (Sullivan, 2007, p. 21). Zabrinutost kod žena može potencijalno utjecati na samopoštovanje, zadovoljstvo tjelesnom težinom i povrh svega na zdravlje.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Uzorak i populacija

Populaciju istraživanja činili su učenici srednje škole od prvog do četvrtog razreda. Uzorak je činilo 620 djevojčica i 552 dječaka. Starosna dob učenika se kretala od 16 do 19 godina starosti.

Statistička obrada podataka

Za analizu i interpretaciju podataka korištene su mjere deskriptivne statistike (mjere prosjeka i mjere varijabilnosti) i parametrijski test (T-test nezavisnih uzoraka).

Problem, cilj, zadaci i hipoteze istraživanja

Imajući u vidu mnogobrojna istraživanja o spolnim razlikama u ponašanju srednjoškolaca kao i njihovu oprečnost, postojanje tradicionalnih uvjerenja u porodici i školi u prošlosti kao i određene izmjene koje su nastale u novije vrijeme u odgojnim stilovima roditelja, problem istraživanja je bio ispitati i pojasniti spolne razlike u samopoimanju kod srednjoškolaca.

Cilj istraživanja je bio ispitati i analizirati da li postoje razlike kod učenika različitog spola u aspektima samopoimanja u srednjim školama.

Zadaci istraživanja:

1. Ispitati postoje li razlike u spolu na skali samopoštovanja.
2. Istražiti postoje li spolne razlike u strahu od negativne evaluacije kod učenika.

3. Utvrditi da li postoje spolne razlike u samoeфикаsnosti kod srednjoškولaca.
4. Utvrditi da li postoje razlike u usamljenosti s obzirom na spol sudionika.
5. Ispitati da li postoji razlike u spolu na aspektu zadovoljstva životom kod učenika.
6. Ispitati da li su prisutne spolne razlike u zadovoljstvu tjelesnim izgledom.

Hipoteze istraživanja:

Hipoteza 1: Postoji statistički značajna razlika među učenicima različitog spola na skali samopoštovanja.

Hipoteza 2: Postoji statistički značajna razlika među učenicima različitog spola na skali straha od negativne evaluacije.

Hipoteza 3: Učenici se značajno razlikuju na skali samoeфикаsnosti s obzirom na spol.

Hipoteza 4: Postoji statistički značajna razlika među učenicima različitog spola na skali usamljenosti.

Hipoteza 5: Učenici se značajno razlikuju po pitanju zadovoljstva životom s obzirom na spol.

Hipoteza 6: Postoji statistički značajna razlika među učenicima različitog spola na skali zadovoljstva izgledom.

REZULTATI

Razlike u samopoštovanju u odnosu na spol

Rezultati dobijeni uspoređivanjem samopoštovanja između adolescenata različitog spola su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 1. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali samopoštovanja

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			M	Std. devijacija (σ)	M	Std. devijacija (σ)			
Samopoštovanje (NS)	Muški	552	27,23	6,63	-0,0958	0,9902533	-3,068	<0,01	0,008
	Ženski	620	28,44	6,49	0,0815	0,9842919			

Dobijeni podaci ukazuju da veći nivo samopoštovanja imaju djevojke ($M_z = 28,44$, $\sigma = 6,49$) u odnosu na mladiće ($M_m = 27,23$, $\sigma = 6,63$) o čemu govori vrijednost T-testa ($t = -3,068$) koji je na ispitanom uzorku statistički značajan

($p < 0,01$). Veličina utjecaja, koja ukazuje na veličinu razlike između grupa, na ovoj skali iznosi $\eta^2 = 0,008$ što ukazuje na mali utjecaj, odnosno da spolna razlika objašnjava 0,8% varijanse samopoštovanja.

Razlike na skali straha od negativne evaluacije kod učenika različitog spola

Rezultati ovog istraživanja ukazuju da veći strah od negativne evaluacije imaju djevojke u odnosu na mladiće ($M_{\bar{z}} = 23,92$, $M_m = 23,05$). S obzirom da je kod skale straha od negativne evaluacije Levenov test jednakosti među varijansama statistički značajan ($p < 0,05$), varijanse skorova na ovim skalama između dvije grupe (mladići i djevojke) nisu jednake, odnosno podaci ne zadovoljavaju pretpostavku o jednakosti varijansi, te je stoga izračunata alternativna vrijednost t koja kompenzuje navedenu činjenicu o nejednakosti varijansi, a čija je vrijednost $t = -2,289$ ($p < 0,05$), te se sa 95% sigurnosti može tvrditi da su utvrđene razlike između mladića i djevojaka na skali straha od negativne evaluacije statistički značajne. Rezultati su prikazani i tabelarno (tabela 2).

Tabela 2. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali straha od negativne evaluacije

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			Std. devijacija (σ)		Std. devijacija (σ)				
			M		M				
Strah od negativne evaluacije (NS)	Muški	552	23,05	6,2	-0,07	0,9400825	-2,289*	<0,05	0,004
	Ženski	620	23,92	6,86	0,0624	1,0400958			

Veličina utjecaja, kako je prikazana u tabeli, iznosi $\eta^2 = 0,004$, što govori o malom utjecaju, odnosno da spolna razlika objašnjava 0,4% varijanse straha od negativne evaluacije.

Razlike u samoefikasnosti među adolescenatima različitog spola

Na skali samoefikasnosti Levenov test jednakosti među varijansama je također statistički značajan ($p < 0,05$), te varijanse skorova na ovim skalama između dvije grupe (mladići i djevojke) nisu jednake, odnosno podaci ne zadovoljavaju pretpostavku o jednakosti varijansi.

Iz tog razloga je izračunata alternativna vrijednost t koja kompenzuje navedenu činjenicu o nejednakosti varijansi i koja iznosi $t = -2,726$ ($p < 0,05$), te se sa 99% sigurnosti može tvrditi da su utvrđene razlike između mladića i djevojaka na skali

samoefikasnosti statistički značajne. Rezultati prikazani u tabeli 3. ukazuju da veći nivo samoefikasnosti imaju djevojke u odnosu na mladiće.

Tabela 3. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali samoefikasnosti

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			M	Std. devijacija (σ)	M	Std. devijacija (σ)			
Samoefikasnost (NS)	Muški	552	37,59	8,05	-0,0883	1,0707802	-2,726*	<0,01	0,006
	Ženski	620	38,95	6,5	0,0695	0,8890644			

Veličina utjecaja, kako je prikazana u tabeli, iznosi $\eta^2 = 0,006$, što govori o malom utjecaju, odnosno da polna razlika objašnjava 0,6% varijanse samoefikasnosti.

Razlike na skali usamljenosti među adolescentima s obzirom na spol

Ispitujući razlike na dimenziji usamljenosti, utvrđeno je da je usamljenost izraženija kod mladića nego kod djevojaka ($M_m = 41,41$, $M_z = 36,26$, $t = 0,71$, $p < 0,01$), što je prikazano i u sljedećoj tabeli.

Tabela 4. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali usamljenosti

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			M	Std. devijacija (σ)	M	Std. devijacija (σ)			
Usamljenost (NS)	Muški	552	41,41	11,67	0,2208	0,947454	7,3	<0,01	0,044
	Ženski	620	36,26	11,7	-0,1946	0,9940279			

O statističkoj značajnosti dobijenih razlika govori vrijednost T-testa ($t = 7,3$) koji je na ispitivanom uzorku statistički značajan ($p < 0,01$), što potvrđuje hipotezu. Veličina utjecaja, koja ukazuje na veličinu razlike između grupa, na ovoj skali iznosi $\eta^2 = 0,044$, što ukazuje na mali utjecaj, odnosno da spolna razlika objašnjava 4,4% varijanse usamljenosti.

Zadovoljstvo životom među adolescentima u odnosu na spol

Rezultati ovog istraživanja govore da su djevojke zadovoljnije životom u odnosu na mladiće ($M_z = 76,77$, $M_m = 74,49$, $t = -2,853$, $p < 0,01$). O značajnosti navedenih

razlika govori T-test koji na dobijenim podacima iznosi $t = -2,853$ ($p < 0,01$), što je prikazano tabelarno.

Tabela 5. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali zadovoljstva životom

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			Std. devijacija (σ)		Std. devijacija (σ)				
			M		M				
Zadovoljstvo životom (NS)	Muški	552	74,49	13,75	-0,0883	1,0131109	-2,853	<0,01	0,007
	Ženski	620	76,77	12,99	0,0775	0,9754393			

Veličina utjecaja koja ukazuje na veličinu razlike između grupa na ovoj skali iznosi $\eta^2 = 0,007$, što govori o veoma malom utjecaju, odnosno da spolna razlika objašnjava 0,7% varijanse zadovoljstva životom.

Zadovoljstvo izgledom kod adolescenata različitog spola

Na skali zadovoljstva tjelesnim izgledom, bez obzira na utvrđene eventualne razlike među adolescentima različitog spola, kako po ukupnom skor, tako i po subskalama, nije utvrđena statistički značajna razlika, što je prikazano u tabeli 6.

Tabela 6. Deskriptivna statistika i testiranje razlika među adolescentima različitog spola T-testom na skali zadovoljstva izgledom

Skala	Spol	N	Deskriptori na sirovim skorovima		Deskriptori na normalizovanim skorovima		T-test	p	Velič. utjecaja η^2
			Std. devijacija (σ)		Std. devijacija (σ)				
			M		M				
Zadovoljstvo izgledom (NS)	Muški	552	36,01	6,86	-0,034	0,9386527	-1,076*	>0,05	0,001
	Ženski	620	36,43	7,52	0,0282	1,0393651			
Zadovoljstvo tjelesnom težinom (NS)	Muški	552	29,8	5,76	0,0531	0,8855062	1,917*	>0,05	0,003
	Ženski	620	28,98	7,09	-0,056	1,0619602			
Percipirana procjena okoline vlastitog tijela/izgleda (NS)	Muški	552	16,74	3,76	0,0531	1,0234089	1,794	>0,05	0,003
	Ženski	620	16,36	3,49	-0,0503	0,9496801			
Tjelesni izgled (NS)	Muški	552	82,54	13,8	0,0219	0,9332608	0,718*	>0,05	0
	Ženski	620	81,77	14,86	-0,0197	1,051909			

Rezultati govore da iako gledano prema prosjeku podaci ukazuju na veće zadovoljstvo fizičkim izgledom kod djevojaka, te veće zadovoljstvo ukupnim tjelesnim

izgledom, uzimajući u obzir zadovoljstvo tjelesnom težinom i procijenjenu percepciju od strane okoline, dobijene razlike se smatraju produktom slučajnosti.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Dobijeni rezultati u ovom radu bi se mogli objasniti u novije vrijeme većim postignućem kod žena i bolje razvijenim socijalnim vještinama. U modernim porodicama djevojčicama se posvećuje dodatna pažnja, što utječe pozitivno na samopoštovanje. Smatra se da je sve više pripadnika muškog spola koji ne završavaju studije, a pripadnice ženskog spola nastavljaju. Počele su da prevazilaze kolege u kvalitetu i stepenu postignuća (Zlatković, 2007, p. 47), imaju više mjere u redovitosti pohađanja nastave i redovnog izvršavanja predviđenih obaveza, a obje ove mjere su u korelaciji sa uspjehom na ispitima. Prema Frančesku i saradnicima (2002) izdvojene su četiri komponente motiva postignuća kada je u pitanju razlika u motivu postignuća između muškog i ženskog spola. Razlika je utvrđena u istrajnosti u ostvarivanju i postizanju ciljeva kao izvora zadovoljstva. Otkriveno je da žene u većoj mjeri vide ostvarenje cilja kao izvor zadovoljstva. Također, otkriveno je da su žene istrajnije u ostvarenju svojih ciljeva u odnosu na muškarce. Autori ove razlike objašnjavaju u frustracionim tolerancijama. Žene su u većoj mjeri suočene s raznim vrstama prepreka na putu ka ostvarivanju ciljeva u društvima u kojima dolaze do izražaja patrijarhalne vrijednosti i obrasci ponašanja. Suočavanje sa konfliktom ličnih i poslovnih uloga u većoj mjeri izgrađuje otpornost na frustracije. Mnogi nalazi pokazuju da su socijalne vještine povezane sa smanjenim osjećajem usamljenosti, smanjenom socijalnom anksioznošću, većim zadovoljstvom životom te boljom prilagodbom. Striegel-Moore (1995) smatra da se u zapadnoj kulturi identitet žene definira na temelju njene sposobnosti uspostavljanja adekvatnih interpersonalnih odnosa i postizanja uspjeha u vlastitoj skupini.

Kada je u pitanju zadovoljstvo životom u odnosu na spol, ističe se da je utvrđeno da žene intenzivnije doživljavaju i izražavaju emocije. Rezultati koji su dobijeni u istraživanju i koji pokazuju da nema razlike u zadovoljstvu tjelesnim izgledom, mogu se opravdati tim da oba spola teže što boljem izgledu i da dobijaju povratne informacije od okoline. Sam Janjetović (1996) smatra da su oba spola u vrijeme adolescencije zabrinuta za svoj izgled. Neki nalazi su pokazali da je zadovoljstvo izgledom pozitivno povezano sa samoprihvatanjem i samokompetentnošću. Smatra se da tjelesne promjene prije i nakon dobijanja prve menstruacije mogu biti faktor povećanja samopoštovanja iz razloga što je došlo do razvoja – djevojčica prestaje biti dijete, a i zbog toga što se mijenja socijalni status i uloga djevojčice. Dolazi do boljeg prihvatanja svog tjelesnog izgleda. S obzirom na to da tjelesni izgled često određuje stupanj uspješnosti u interpersonalnim odnosima, žene na prvo mjesto postavljaju upravo tjelesnu težinu i izgled (Novković, 2003, p. 16).

Prema Lebedin, Manzoni (2011) u dobi od 16 i 17 godina djevojčice procjenjuju svoju privlačnost većom od mladića. Pronađeno je da kod djevojaka od 14 do 18 godina raste zadovoljstvo tijelom. Istraživanja Harter (1988) pokazuju da djevojke svoj izgled i doživljaj vlastite vrijednosti procjenjuju nižim u odnosu na mladiće. Poznato je da veći obrazovni status porodice podrazumijeva i manje krute spolne stereotipe koje roditelji vaspitanjem prenose djeci, što se naročito odnosi na djevojčice.

Rezultati po pitanju usamljenosti - da su muškarci usamljeniji od djevojaka - su u skladu sa istraživanjima Lacković-Grgin, Penezić, Sorić (1998). Također se navode slabije razvijene socijalne vještine kod muškaraca i strategija nošenja sa usamljenošću. Mogući razlog je i slabija sposobnost izražavanja osjećaja. Istraživači su pokazali različite rezultate. Rezultati određenih istraživanja su pokazali kako se ljudi osjećaju manje usamljenima kada su zadovoljni svojom socijalnom mrežom, doživljavaju intimnost i bliskost u međuljudskim odnosima, te znaju da mogu računati s podrškom osoba iz svoje socijalne mreže. Oni koji navode da su žene usamljenije od muškaraca, navode da su one više introspektivne i više orijentirane prema interpersonalnim odnosima i prema njihovoj evaluaciji. Neki od razloga za ovakve rezultate bi mogli biti i u ostvarivanju intimnih odnosa. Ističe se da mladići manje očekuju i manje postižu, što može biti razlog njihove veće emocionalne usamljenosti. Manji broj socijalnih kontakata dovodi do manjeg broja prilika za stvaranje dubljih interpersonalnih veza od kojih osoba može očekivati socijalnu podršku. Stoga nisko samopoštovanje utječe na veličinu i kvalitet socijalne mreže osoba, što je posljedica usamljenosti.

Opravdanje za rezultate na skali straha od negativne evaluacije mogli bismo potražiti u tome da je kod ovog aspekta self-koncepta vjerovatno ostalo značajno da su djevojke još usmjerene na mišljenje i veći utjecaj sredine, odnosno da su manje neovisne u odnosu na dječake. Autori navode da do razlika dolazi u zavisnosti od toga koji aspekt socijalne anksioznosti se mjeri te navode da žene postižu više rezultate na mjerama sramežljivosti, komunikacijske anksioznosti, anksioznosti u vezama, zbunjenosti i heterosocijalne anksioznosti. Kod muškaraca je u pitanju mjera socijalnog izbjegavanja. Većina nalaza se objašnjava samoprezentacijom, jer muškarci i žene u toku socijalizacije stječu različite socijalne kompetencije. Razina socijalne anksioznosti obično zavisi od toga koju vrstu socijalne kompetencije situacija zahtijeva.

ZAKLJUČAK

U ovom istraživanju nađene su spolne razlike u većini aspekata samopimanja kod srednjoškolaca. Razlike su uočene u samopoštovanju, samoefikasnosti, strahu od negativne evaluacije, zadovoljstvu životom, usamljenosti, dok razlike nisu pro-

nađene u zadovoljstvu tjelesnim izgledom. Navedeno ukazuje da je većina hipoteza potvrđena, osim hipoteze koja je usmjerena na spolne razlike u zadovoljstvu tjelesnim izgledom. Rezultati idu u pravcu da djevojčice imaju veće samopoštovanje, veću samoeфикаsnost, strah od negativne evaluacije, zadovoljstvo životom. Muškarci ostvaruju veće rezultate na skali usamljenosti, dok, kao što je istaknuto, nije nađena razlika u zadovoljstvu tjelesnim izgledom.

LITERATURA

- [1] Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate: Zagreb.
- [2] Beck, R. C. (2003). *Motivacija: teorija i načela*. Prijevod četvrtog izdanja, Naklada slap: Jastrebarsko.
- [3] Grgin, T. (2004). *Edukacijska psihologija*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- [4] Havelka, N. (2005). *Uvod u psihologiju međuljudskih odnosa u obrazovanju*. Centar za primjenjenu psihologiju: Beograd.
- [5] Havelka, N. (2008). *Socijalna percepcija*. Zavod za udžbenike: Beograd.
- [6] Janjetović, D. (1996a). *Školski uspeh i koncept o sebi adolescenata*. Nastava i vaspitanje, br. 3, 498–516.
- [7] Janjetović, D. (1996). *Polne razlike u osloncu generalnog koncepta o sebi adolescenata*. Psihologija, 4, 478–498.
- [8] Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Naklada slap: Jastrebarsko.
- [9] Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. (2011). *Percepcija sebe kod adolescenata u Hrvatskoj*. Kriminologija i socijalna integracija. Vol. 19, br. 1, 1–130.
- [10] Nadelman, L. (2004). *Research manuel in child development*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah: New Jersey.
- [11] Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Institut za pedagoška istraživanja: Beograd.
- [12] Sullivan, M. L. (2007). *Examining the relationship between self-esteem, satisfaction with body weight, and adherence to weight gain and recommendations in pregnant women: a proposal for prospective study*. Magistarski rad. The University of Arizona.
- [13] Zlatković, B. (2007). *Self-koncept i uspjeh u studiranju*. Učiteljski fakultet: Vranj.

GENDER DIFFERENCES IN SELF-CONCEPT OF HIGH SCHOOL STUDENTS

ABSTRACT

In the past studies of gender differences yielded in conflicting results. Particularly significant are tests in high school period when it comes to many conflicts and aspirations for independence.

The study included high school students aged 16-19. Sample consisted of 620 girls and 552 boys. Results showed that there was a better evaluation of girls compared to boys.

Key words: *self-concept, gender, student*

VAŽNOST EKSKURZIJA ZA PSIHOSOCIJALNI RAZVOJ UČENIKA

Marija Jović

Gradska knjižnica „Don Mihovil Pavlinović“, Republika Hrvatska

✉ e-mail: marijajovic2000@yahoo.com

SAŽETAK

Rad se bavi važnošću dobre komunikacije agencija koje organiziraju učeničke ekskurzije sa školama, odnosno učiteljima, koji potom komuniciraju sa učenicima, a koji na kraju prezentiraju putne aranžmane roditeljima.

Autorica tako uočava kako se eventualno odustajanje učenika od ekskurzija potom odražava na njihovo samopouzdanje te psihosocijalni razvoj.

Autorica navodi razloge odustajanja učenika i roditelja od ekskurzija, bilo da je riječ o preskupim aranžmanima ili nedovoljno dobroj komunikaciji agencija i nastavnika koji potom loše prezentiraju plan putovanja, uočavajući pri tome stvarne razloge onih koji odustaju od putovanja te se na svojevrsan način odcjepljuju od grupe i onih koji se odlučuju na ekskurziju.

Istraživanjem se došlo do zaključka i o potrebi postojanja jasne i dobre komunikacije turističkih djelatnika, PR stručnjaka zaduženih za agencijsku promidžbu te škola.

Ključne riječi: *ekskurzija, učenik, psihosocijalni razvoj, aranžmani, komunikacija*

UVOD

U radu će se pojasniti važnost uspješne komunikacije između učitelja, učenika i roditelja primijenjene na konkretnom primjeru učeničkih ekskurzija.

Opće je poznato kako je škola odgojna zajednica koja proizvodi znanje, vještinu i ljudskost, te povezuje učenika, učitelja, roditelja i ostale sudionike u radu škole. Dr. Viliam Glaser u knjizi „Svaki učenik može uspjeti“ upravo govori o tim odnosima. Naime, kad problematični učenici (ne moraju biti samo problematični, mogu na bilo koji drugi način biti različiti) vide da se i drugi, njima slični, dobro slažu s učiteljima, počnu ovako razmišljati: To je nešto što moram uzeti u obzir. Možda je i zabavnije od onog što činim sada. To čine tako što odbacuju ono što ja nazivam

okruženjem izvanjske kontrole, koje uništava odnos učenik – učitelj – razred, i primjenjuju teoriju izbora koja povezuje učitelje, učenike i roditelje (Glasser, 2001, p. 26). Odgojno djelovanje između učitelja, učenika i roditelja, ne može se uspješno odvijati ako se ne uspostavi dobra komunikacija koja je temelj uspješnih odnosa o odgojno-obrazovnom procesu.

U dobroj se komunikaciji upućuje poruka od jednog sugovornika (učitelja) prema drugom (učeniku). Loša komunikacija vodi do usamljenosti i udaljavanja od prijatelja, roditelja, učitelja, kao i do slabog uspjeha u školi. Ona često smanjuje samopoštovanje i samopouzdanje osobe. Loša komunikacija učitelja s učenikom može dovesti do naučene bespomoćnosti, povučenosti, osjećaja pobijedenosti ili nedoraslosti.

U interesu je cijelog društva, kako navodi profesorica Guštin u svom članku o „Odgoju za zdrav život“, imati zdrave pojedince. Otuda nužnost postojanja globalnog plana djelovanja (Guštin, 1999, p. 129).

Govoreći o komunikaciji općenito (Vodopija, Vajs, 2010), u radu je primjenjujemo na konkretnom primjeru učeničkih ekskurzija. Ekskurzije su, naime, jedan poseban vid turizma. Prema Jadrešiću (2001, p. 126), sa stajališta udaljenosti i trajanja turističkog boravka govorimo o velikom (ferijalnom) i malom turizmu (s podvrstama: izletnički, vikend i ekskurzionizam) koji posebno utječu na socijalizaciju mladih osoba.

Odluku o tome gdje i kada se ide na „maturalac“, nakon ponuđenih agencijskih aranžmana, zajednički donose učitelji, učenici i roditelji. Upravo kvalitetna i otvorena komunikacija dovodi do ispravnih odluka. Bliža, a jednako zanimljiva mjesta biti će dostupnija većem broju učenika. S tim u vezi ne bi se trebao dogoditi problem odvajanja manjeg broja učenika od društva kojem pripadaju te samim tim prethodno nabrojani problemi.

Ljudi različitih životnih dobi sposobni su naučiti specifične komunikacijske vještine koje poboljšavaju interpersonalne odnose i povećavaju uspjeh u struci. Vještine u odnosima s ljudima predstavljaju kombinaciju dobrih interpersonalnih vještina (sposobnost suradnje s drugima) i intrapersonalnih vještina (sposobnost upravljanja vlastitim stavovima i emocijama). U današnjim modernim vremenima globalizacije (Mesić, 2006, p. 52) različite profesije međusobno se isprepleću i nadopunjuju. Stoga ističemo važnost dobre komunikacije. Upravo ove vještine u ljudima, u današnje vrijeme, ključan su element uspjeha u raznim profesionalnim područjima, a naročito su važne učiteljima, koji rade s izrazito osjetljivom populacijom ljudi/tinejdžera kojima odlazak na maturalna putovanja ostaje trajno u sjećanju te ih na svojevrsan način ta iskustva u određenom segmentu oblikuju dalje i kao ljude.

TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU

Razumijevanje sadržaja

Od posljedica uspješne komunikacije relativno je najlakše ostvariti razumijevanje sadržaja, odnosno postići da naša poruka bude nekome razumljiva. Teže je utjecati da se osoba s našom porukom složi, a najteže da postupa u skladu s njom. Učitelji u svom odgojno-obrazovnom radu ponekad više pažnje poklanjaju razumijevanju sadržaja.

Ukoliko dođe do takvih situacija, tada se manje pažnje obraća na to da li su učenici zadovoljni ili nisu, da li u nastavnoj komunikaciji razvijaju stavove i da li oplemenjuju međusobne odnose. Primjerice, ukoliko određenu aktivnost učenik doživljava kao nametnutu obavezu, radi se o otuđenoj aktivnosti koja ne može izazvati istinsko zadovoljstvo. Profesor Glaser tako koristi izraz izvanjska kontrola, jer je ona izravna suprotnost samokontroli. Ljudi koji je koriste ulažu sve svoje snage pokušavajući promijeniti druge, a vrlo malo napora u pokušaju do promijene sebe. Kada vaš tinejdžer učini nešto što ne želite da čini, vi tada trošite mnogo snage pokušavajući ga promijeniti – snage koja bi se mogla bolje utrošiti – u učenje novih načina kako postupati s njim (Glaser, 2002, p. 21).

Ovdje se dolazi do pitanja kojim se bavimo u radu, a to je nametanje u ovom slučaju određenih destinacija (Prica, Jelavić, 2009) učenicima koje i nisu prihvatljive, ali ih učitelji iz raznih razloga nameću djeci.

Važnu vještinu efikasne komunikacije učitelja čini upravo sposobnost „čitanja“ povratnih informacija koje šalju učenici tijekom razgovora i prilagođavanje sadržaja ili načina izvedbe na temelju dobivene povratne informacije od učenika. Ne čekajte da se problem pojavi! Počnite odmah primjenjivati povezujuće navike! (Glaser, 2002, p. 23), Filioca (Filliozat, 2011), Fril (Friel, 2001). I učeničke reakcije mogu učiteljima poslužiti kao važna povratna informacija te ih eventualno potaknuti na uvođenje promjena kojima će ostvariti bolju komunikaciju s njima, više ih motivirati na aktivno sudjelovanje u obrazovnom procesu kada će se bolje uklopiti te na kraju ostvariti dobre rezultate i u obrazovnom procesu.

Učitelji i roditelji zajedno

Učitelji imaju privilegij zajedno s roditeljima oblikovati djecu. U komunikaciji s roditeljima prilikom dogovaranja ekskurzija treba biti uvjerljiv, iskren, kratak i jasan i ne pretjerivati s uspoređivanjem. Profesor Mislav Ježić u svom članku o kulturološkim razmišljanjima, između ostalog, navodi kako se u Europi danas donekle mogu razlikovati centralizirane i regionalizirane države. One ne dobivaju uvijek svoj politički ili kulturološki izraz (Ježić, 1992, p. 13). Vlahović pak smatra

kako je turističko mjesto kompleksna, izdiferencirana i prostorno funkcionalna cjelina (Vlahović, 2003, p. 138).

Ovdje tako dolazimo opet do zaključka o važnosti jasne i dobre komunikacije isključivo za dobrobit djece.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja

Menadžment u obrazovanju koji uključuje komunikaciju s učenicima, roditeljima i učiteljima je područje koje se snažno razvija. Utoliko je važnije da tri važne karike u obrazovnom procesu usvoje nove koncepte te shvate važnost dobre i jasne međusobne komunikacije. Ključne idejne odrednice rada u istraživanju bile su utemeljene na teorijskim istraživanjima bliske materije u svijetu.

Ciljevi i zadaci istraživanja

- Utvrditi kako se eventualno odustajanje učenika od ekskurzija odražava na njihovo samopouzdanje te psihosocijalni razvoj.
- Navesti razloge odustajanja učenika i roditelja od ekskurzija uočavajući pri tome stvarne razloge onih koji od putovanja odustaju te se na svojevrsan način odcjepljuju od grupe i onih koji se odlučuju na ekskurziju.

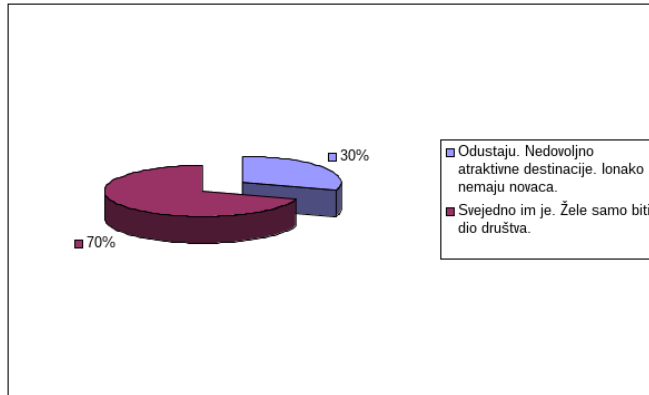
Uzorak istraživanja

U radu je odabrani uzorak obuhvatio učenike i njihove roditelje te učitelje iz Gimnazije „Dr. Mate Ujević“ Imotski iz tri razredna odjeljenja opće gimnazije. Ukupan broj ispitanih je 162; 75 učenika i isto toliko roditelja, te 12 učitelja. Podijeljeno je 50 kompleta istraživačkoga materijala, popunjeno je 45, što predstavlja 27.8% istraživane populacije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je pokazalo u koliko posto slučajeva su se promijenili negativni stavovi prema odlasku na maturavno putovanje pojedinih učenika nakon razgovora s nastavnicima, odnosno koji su bili stvarni razlozi odustajanja od ili prihvatanja ekskurzija.

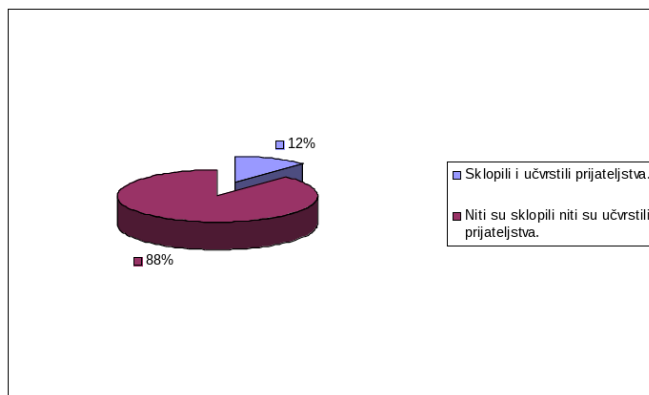
Većina onih učenika koji odustaju od ekskurzija čini to jer nemaju novaca, te im se ponuđene lokacije ne čine dovoljno atraktivnim. No velikom broju njih, ukoliko novac nije u pitanju je svejedno, gdje se ide. Važno im je biti dio društva. Stoga je pružanje povratnih informacija učenicima važna komunikacijska vještina

Grafikon 1. Razlozi odustajanja
(Izvor: Vlastito istraživanje)

koju bi učitelji svakako trebali savladati kako bi osigurali da taj proces unaprijedi zajednički rad i doprinos svakog učenika, a ne da im našteti.

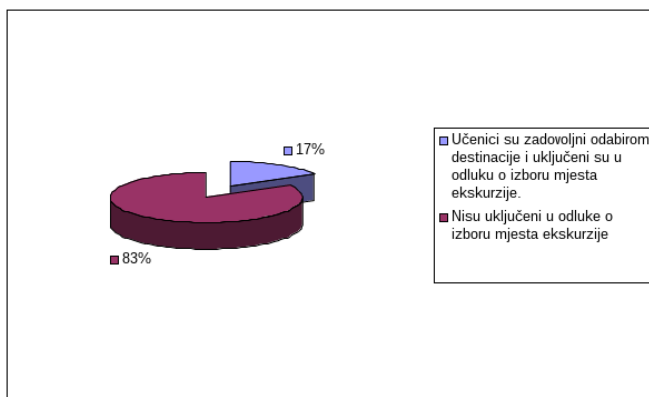
Iako na prvi pogled ne izgleda tako, pored oplemenjivanja životnog iskustva novim kulturama i krajevima, zajednička učenička putovanja, tzv. ekskurzije od izuzetne su važnosti za širenje i učvršćivanje prijateljstava i trajnijih životnih odnosa.

Grafikon 2. Ekskurzije učvršćuju i stvaraju prijateljstva
(Izvor: Vlastito istraživanje)

Odgojno-obrazovni proces možemo tako promatrati kao složen komunikacijski proces. U takvom procesu imamo informaciju, poruku koju ta informacija nosi u sebi i aktivnost osobe kojoj je informacija upućena. Informacija i interakcija u odgojno-obrazovnoj komunikaciji imaju specifičan smisao i mjesto u odnosu

prema drugim oblicima komuniciranja ljudi. Informacija kao važan element komunikacijskog lanca sadrži uvijek nešto novo, i to s gledišta učenika kojem je upućena. Zato je potrebno da se učenici aktivno uključe u komunikaciju (gdje žele putovati na naturalno putovanje), odnosno da se stvori bogata interakcija između njih u izvoru informacija.

Grafikon 3. Koliko su učenici uključeni, a koliko ne u izboru mjesta ekskurzije
(Izvor: Vlastito istraživanje)

Ponavljanja i česta upotreba neprimjerenih postupaka u komunikaciji može biti uzrok trajnom poremećaju nekog odnosa.

Istraživanjem se došlo do zaključka i o potrebi postojanja međuovisne povezanosti jasne i dobre komunikacije turističkih djelatnika, PR stručnjaka zaduženih za agencijsku promidžbu te škola.

Na kraju je svakako potrebno uvažavati želje i stavove onih zbog kojih učitelji te organizatori ekskurzija jesu tu, a to su učenici.

ZAKLJUČAK

Roditelje treba savjetovati, a nikada vrijeđati njihov način odgoja i njihovu osobnost. Treba ih promatrati kao važne partnere učitelja u procesima školskog napredovanja njihove djece, jer samo partnerski odnos između roditelja i učitelja podrazumijeva dijete u centru svake njihove aktivnosti.

Kako bi se ostvarila uspješna partnerska veza, roditeljima treba dati do znanja kako su dobrodošli u školu u svako doba te da komunikacija s njima počinje već s početkom školske godine. Na odluku o tome da li poslati dijete na ekskurziju ili ne, neće presudno utjecati nedostatak novca. Ukoliko iz kvalitetne komunikacije roditelji shvate koliko je upravo to putovanje važno za psiho-socijalni razvoj njihovog djeteta, lakše će se odlučiti na ovaj korak.

Agencije bi također u tom smjeru trebale djelovati (Čavlek, 1998). Pri sastavljanju aranžamana trebale bi veću pažnju posvetiti upravo navedenim elementima, a ne samo šturoj promidžbi određenih destinacija što je do sada bio slučaj.

Uspostavljanjem dvosmjerne komunikacije između učitelja, roditelja, a potom i agencija, osigurava se razmjena informacija i ideja o djetetovom napretku, uspjesima, ali i problemima, poteškoćama i izazovima. Učitelji mogu potaknuti stvarno partnerstvo s roditeljima tako da se zapitaju što bi od roditelja mogli naučiti o djeci, gledajući u njima svoje najvažnije savjetnike koji će im pomoći da bolje razumiju svako dijete.

Kad nastavnik/učitelj uspije napraviti u razredu klimu povjerenja i poštovanja koja će dozvoliti učenicima sudjelovanje u donošenju odluka, takva pedagoška praksa je onda pogodna za poticanje uvažavanja riječi učenika, kao i razvijanje osjećaja pripadanja grupi – razredu.

Činjenica da se mogu izraziti i da se njihova riječ sluša u zajednici kojoj pripadaju, čini jedan od osnovnih uvjeta u ostvarivanju prava.

LITERATURA

- [1] Čavlek, N. (1998). *Turoperateri i svjetski turizam*. Golden marketing: Zagreb.
- [2] Filliozat, I. (2011). *Nema savršena roditelja*. Oko tri ujutro: Zagreb.
- [3] Friel, J., Friel, L. (2001). *Sedam najvećih pogrešaka u odgoju djece*. Extrade: Rijeka.
- [4] Glasser, W. (2001). *Svaki učenik može uspjeti*. Alinea: Zagreb.
- [5] Glasser, W. (2002). *Nesretni tinejdžeri, način na koji roditelji i učitelji mogu doprijeti do njih*. Alinea: Zagreb.
- [6] Guštin, D. (1999). *Odgoj za zdrav život u funkciji prevencije ovisnosti, Ekologija korak bliže djetetu*. Zbornik radova stručno znanstvenog skupa, I. 1., str. 129–132.
- [7] Jadrešić, V. (2001). *Turizam*. Školska knjiga: Zagreb.
- [8] Ježić, M. (1992). *Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi*. Društvena istraživanja, I. 1., str. 13–24.
- [9] Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam*. Školska knjiga: Zagreb.
- [10] Prica, I., Jelavić, Ž. (2009). *Destinacije čežnje, lokacije samoće: Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*. Hed: Zagreb.
- [11] Vlahović, D. (2003). *Maritimna turistička Hrvatska*. Ogranak Matice hrvatske Split: Split–Zagreb.

- [12] Vodopija, Š., Vajs, A. (2010). *Vještina slušanja u komunikaciji i medijaciji, priručnik i savjetnik za uspješnu komunikaciju*. Edicija erudita: Rijeka.

IMPORTANCE OF EXCURSIONS FOR PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT OF PUPILS

ABSTRACT

This paper addresses the importance of good communication between agencies which organize pupil tours and schools/teachers who then communicate with pupils and at the end present travel arrangements to parents.

Author than notices that giving up on excursions reflects on pupils' self-esteem and psychosocial development.

Author cites the reasons for giving up on excursions, weather the accent is on too expensive arrangements or lack of good communication between agencies and teachers, who then present travel plan badly, perceiving meanwhile true reasons of those which give up traveling and in a notable way break off from the group and those who decide to go on the excursion.

Through survey we also came to a conclusion that it is needed to establish unobstructed and good communication between tourism workers, PR experts accounted for agency's promotion and schools.

Key words: *excursion, pupil, psychosocial development, arrangements, communication*

POSTMODERNE RASPRAVE O OBRAZOVANJU

Jasmin Peco

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

✉e-mail: peco_jasmin@hotmail.com

SAŽETAK

Teoretičari socijalno-političke, kulturološke i općenito društvene misli relativno kasno započinju interes za obrazovanje kao specifičan društveni odnos i istovremeno bitan segment društvenog razvoja. To je istovremeno razlog dosta kasnog konstituiranja Sociologije obrazovanja kao posebne sociološke discipline.

Istina, zanimanje za odgoj i obrazovanje možemo prepoznati još u doba antike u promišljanjima nekolicine mislilaca. Međutim, nikako ne bismo mogli kazati kako je riječ o cjelovitijem i zasebnom proučavanju odgoja i obrazovanja, nego je ova problematika promatrana u kontekstu ukupnih društvenih zbivanja. Tek vrijeme moderne donosi cjelovitije i prepoznatljivije teorije koje u središtu interesiranja imaju obrazovanje. Postmoderna ide korak dalje i donosi dosta drugačije poimanje mjesta i uloge obrazovanja u društvu u odnosu na ranije elaboracije. Stoga će prvenstveni zadatak ovoga teksta biti da ponudi kratak analitičko-komparativni prikaz modernističkog i postmodernističkog poimanja obrazovanja.

Iako u Bosni i Hercegovini ne postoji niti jedna cjelovitija sociološka teorija odgoja i obrazovanja, smatram potrebnim buduće čitaoce upoznati s nekim prepoznatljivim obilježjima obrazovanja u Bosni i Hercegovini u vremenu moderne i postdejtonskom vremenu.

Ključne riječi: obrazovanje, moderna, postmoderna, interakcija

UVOD

Analitičari postmoderne, a prije svih R. Usher i R. Edwards (Ašer, Edwards) u knjizi *Postmodernizam i obrazovanje* razmatraju implikacije postmodernizma na obrazovanje. Svoju diskusiju započinju tezom kako je obrazovanje poslušno dijete prosvjetiteljstva i kao takvo nekritički prihvaća niz pretpostavki koje proističu iz prosvjetiteljstva. (R. Usher, R. Edwards, 1994.)

Ovakvo stanovište postmodernista je bila očekivana kritika moderne unutar koje je obrazovanje obećavalo kako će čitavo čovječanstvo osloboditi neznanja i zaostalosti. Modernisti su tvrdili da ljudi oduvijek imaju potencijal misliti svojom

glavom i donositi racionalne odluke, međutim, u predmodernim vremenima su ih u tome spriječavale predrasude i tradicija. Drugačije kazano, zadaća obrazovanja u vremenu moderne je bila razotkrivanje društvene stvarnosti, odnosno upoznavanje javnosti sa svim onim što je stoljećima bilo manje ili više prikrieno. Namjera moderne je, zapravo, bila osposobljavanje društvenih subjekata za samostalno i racionalno djelovanje. U centru društvenog interesiranja je pojedinac koga kroz sistem obrazovanja treba osposobiti da učestvuje u društvenom napretku.

Ovakvo poimanje obrazovanja u vremenu moderne postmodernisti nazivaju metapripovijedanjem o ljudskom napretku. Naime, Usher i Edwards smatraju kako je prvenstvena zadaća obrazovanja u vremenu moderne bila uvjeravanje ljudi u napredak i vjeru u razum. Isti analitičari smatraju da nas postmodernizam uči da budemo skeptični prema fundamentalizmu u svim njegovim oblicima, prema teorijama koje nude sveobuhvatna i konačna rješenja, te prema paradigmama u obrazovanju koje uzimamo zdravo za gotovo, bile one liberalne, konzervativne ili progresivne. (R. Usher, R. Edwards, 1994.)

Vidljivo je kako postmodernisti izražavaju otvorenu suprotstavljenost nametanja ljudima samo jedne vizije istine, uvjerenju da znanje ima neki čvrsti temelj, kao i uvjerenju da nauka i razum mogu riješiti sve čovjekove probleme. Stoga je postmodernizam skeptičan kako prema funkcionalističkoj solidarnosti tako i prema radikalnoj socijaldemokratiji, prema kojoj obrazovanje može osigurati jednakost šansi i pravedno društvo.

Logično je postaviti pitanje koji model organizacije i razvoja obrazovanja nude Usher i Edwards umjesto, neki put nepravedne, ali i nekada utemeljene kritike teoretičara moderne i drugih analitičko-kritičkih stanovišta.

Ako se pažljivije prouči njihova vizija obrazovanja uočit će se kako su pomenuti postmodernisti u svoj koncept razvoja obrazovanja ugradili neke segmente drugih teorija i teoretičara. Tako su naprimjer od liberalista preuzeli stanovište prema kojem obrazovanje može pomoći pojedincima u razvijanju sopstvenih potencijala. Od konzervativnog stanovišta su preuzeli ideju prema kojoj se obrazovanje može transformirati u pravcu tradicionalnih vrijednosti koje bi bile nametnute svima. Treća varijanta organiziranja obrazovanja jest forma koja bi osiguravala održavanje kapitalističkog sistema i društvenog kapital odnosa. Težište bi bilo na znanju koje bi prvenstveno osiguravalo stvaranje profita, a ne traganju i pronalaženju istine. I konačno, četvrti model jest obrazovanje koje bi omogućilo održavanje postmodernizma kroz uvažavanje kulturnog pluralizma. Naglasak bi bio na izučavanju kulturnih različitosti, obrazovanju marginaliziranih skupina, proučavanju snošljivosti i prihvatanju ljudi iz različitih kultura. (R. Usher, R. Edwards, 1994.)

Ovakav koncept bi se mogao ocijeniti kao dio moderne humanističke liberalne tradicije koja pomoću obrazovanja nastoji popraviti ljude i zajednicu. Na temelju iznesenih činjenica moglo bi se reći kako se postmodernistički pristup obrazovanju zasniva više na kritici drugih stanovišta nego na vlastitoj idejnosti i vlastitoj konceptualnosti. Ako njihove teorije više govore o tome kakve bi promjene obrazovnog sistema voljeli vidjeti, onda zanemaruju snagu ekonomske i političke moći.

Pokušamo li definirati određeni cjelokupni i zaokruženi osvrt na problematiku koja je u ovom odjeljku elaborirana, kao i na reprezentativne teorije koje su se u manjoj ili većoj mjeri bavile ovakvim i sličnim pitanjima, onda bi se skoro potpuno opravdano i sa prepoznatljivom utemeljenošću moglo kazati da svi radovi, kako teorijski tako i empirijski, a koji su za predmet svoga istraživanja imali obrazovanje, nose u sebi manje ili više prepoznatljivu protivrječnost i da su gotovo svi u službi ideološko-političkih ciljeva.

Osnovna manjkavost svih navedenih teorija jest činjenica izostavljanja čovjeka iz svih razmatranja, čovjeka kao inicijatora, čovjeka kao kreatora koji doprinosi stvaranju odnosa obrazovanja i društva, ali i promjenama unutar toga odnosa, čovjeka koji se u tom i takvom odnosu stvara i potvrđuje. Nažalost, skoro u potpunosti je zanemaren ovaj segment stvaranja i samorealizacije čovjeka, iako ima prepoznatljivu odgojnu dimenziju.

Budućnost jednoga društva, budućnost jedne civilizacije, konačno, budućnost čovječanstva je pretpostavljena obrazovanjem, što znači da je neophodno poticati sve društvene snage na maksimalni aktivizam u razvijanju i realizaciji obrazovnih potencijala. Promjene u obrazovanju trebaju pratiti promjene u društvu i obratno. To osigurava lakše, brže i bezbolnije prilagođavanje pojedinca i grupe novonastalom društvenom ambijentu. Dakle, sve promjene trebaju biti u interesu zadovoljavanja individualnih potreba budući da se kroz objektivnu individualizaciju mogu vrlo uspješno zadovoljiti interesi kolektiviteta. Posebno mjesto u čitavom ovom procesu ima razvijanje individualne svijesti i poticanje na razvijanje potrebe o cjeloživotnom učenju. Jedna diploma nije dovoljna za cijeli život.

Dinamika društvenih kretanja, intezitet društvenih promjena zahtijevaju od čovjeka da ostane u procesu obrazovanja, bilo da je riječ o formalnom ili neformalnom načinu stjecanja novih znanja i vještina. Obrazovanje je pravo, ali i privilegija pojedinca unutar društvene zajednice. Pomenuto pravo, odnosno privilegiju društvo omogućava pojedincu vjerujući da će na taj način stvoriti pretpostavku za vlastiti napredak. Taj odnos se može posmatrati kao specifičan ugovor između društva i pojedinca. Odnos između globalnog društva, odnos između društvenih grupa i obrazovanja ključni su problemi moderne sociologije obrazovanja. To je kontekst koji sačinjava obrazovni proces. (D. Koković, 2000.)

BOSANSKOHERCEGOVAČKA PARADIGMA

Gotovo sva viđenja uloge obrazovanja u društvu kao i odnosa društva i obrazovanja navedenih teorija i teoretičara demantira bosanskohercegovačka stvarnost. Definiranje ciljeva obrazovanja na svim nivoima, upravljanje obrazovanjem, kontrola, diktirani su izvan prostora obrazovanja i dio su nekada javne, a nekada prikrivene politike nacionalnih elita. Dakle, nije riječ o obrazovanju za multikulturalni svijet nego se radi o skoro u potpunosti etniciziranom obrazovanju.

Podijeljenost bosanskohercegovačkog društva na tri manja etnička društva rezultirala je i podijeljenošću obrazovanja na tri nacionalna obrazovna sistema sa pripadajućim nacionalnim obrazovnim politikama koje nerijetko imaju nacionalističke ciljeve. Ako se malo dublje zagrebe u povijest Bosne i Hercegovine moguće je prepoznati sličnu situaciju odnosa društva i obrazovanja u vrijeme Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Naime, pokušajima organiziranja jednog obrazovnog sistema i jedinstvene obrazovne politike na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, pruženi su manji ili veći otpori etničkih zajednica organiziranih prvenstveno na religijskom principu u formi muslimana, katolika i pravoslavaca.

Borba za prosvjetnu autonomiju, prvenstveno bosanskohercegovačkih pravoslavaca i katolika, je, zapravo, bila dio dobro osmišljene politike etničkih vodstava čiji je prvenstveni cilj bio započinjanje i provođenje procesa nacionaliziranja pomenu-tih etničkih skupina. Prema tome, unutar odnosa društva i obrazovanja potpuno je vidljivo kako obrazovanje nije društveni cilj, nije prostor i način emancipacije čovjeka nego je sredstvo političke manipulacije čovjekom čiji je krajnji cilj organiziranje etničkih zajednica u formi nacije. Nastojanja Bečkog dvora nisu doživjela očekivane rezultate budući da su na prostoru Bosne i Hercegovine, istina više prikriveno nego legalno i legitimno, egzistirala tri konfesionalna obrazovna sistema i tri konfesionalne obrazovne politke. Četvrti obrazovni sistem je bio državni obrazovni sistem koji je imao ozvaničeni legitimitet, iako je bio nametnut od strane Monarhije, a koji je sistemski svakodnevno urušavan i bojkotovan od strane sve tri konfesije.

Analitičko-komparativni pristup obrazovanju u periodu Austrougarske okupacije i postdejtonskom periodu na prostoru Bosne i Hercegovine vrlo uvjerljivo pokazuje niz sličnosti koje su posljedica sličnih etnonacionalnih politika i sličnih političkih ciljeva.

Naime, bosanskohercegovačko društvo nije uspjelo organizirati jedinstven obrazovni sistem ni jedinstvenu obrazovnu politiku, pa bi se s pravom moglo kazati da ovakav koncept obrazovanja u Bosni i Hercegovini nema društvenu ulogu u smislu integriranja nego ulogu razgradnje bosanskohercegovačke društvene zajednice.

Izučavanjem programskih sadržaja unutar sva tri nacionalna obrazovna sistema, pogotovo kada je riječ o nižim nivoima obrazovanja, nije moguće razvijati tolerantnu individualnost, građanina koji će doprinosti razvijanju i jačanju državnog identiteta unutar svjetske zajednice nego će rezultat takvog obrazovanja biti kolektivitet opterećen prošlošću i nacionalističkim idejama i ciljevima.

Ako je u uslovima kapital odnosa obrazovanje, između ostalog, način i sredstvo održavanja vladajuće ideologije, u bosanskohercegovačkoj stvarnosti nije riječ o klasnoj nego nacionalnoj podijeljenosti i nacionalnoj, pa čak i nacionalističkoj ideologiji. Takvo obrazovanje nije prostor emancipacije čovjeka, takvo obrazovanje ne može osigurati naučne spoznaje niti istinu o racionalnom, ono je dogma koja ne vodi društvenom napretku nego svoju opstojnost i nacionalnu opravdanost pronalazi u prošlosti, čime se stvaraju pretpostavke novog društvenog konflikta. Logično bi bilo postaviti pitanje: Gdje je rješenje ovoga problema, ako rješenje uopće postoji?

Iako nije prvenstveni cilj ovoga rada, pokušat ću definirati nekoliko društvenih mjera koje bi po mojem ubjedenju mogle rezultirati određenim promjenama u obrazovnom sistemu i obrazovnoj politici, a što bi se u značajnoj mjeri reflektiralo na promjene u bosanskohercegovačkom društvu u smislu kvalitetnije i efikasnije organizacije.

Naime, kreatori obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini su ljudi iz struke, dakle ljudi koji znaju kako izgleda obrazovni sistem po mjeri čovjeka. Međutim, recenzenti obrazovnih sadržaja su najčešće vodeći ideolozi nacionalnih političkih elita. Oni određuju ciljeve odgoja i obrazovanja, udžbeničku literaturu, kontroliraju kadrovsku politiku u obrazovanju, dakle, u potpunosti dominiraju svim segmentima obrazovanja. Prema tome, obrazovanje u Bosni i Hercegovini je bez minimuma potrebne autonomije koja je neophodna ovakvoj vrsti društvene djelatnosti.

To dalje znači da obrazovanjem, u smislu cjelovite koncepcije obrazovnog sistema i obrazovne politike, ne trebaju upravljati političke elite nego eksperti iz prostora pedagoške teorije i prakse. Konačno, ovakva koncepcija obrazovanja u Bosni i Hercegovini je vrlo prepoznatljiva smetnja bosanskohercegovačkom društvu u procesu evropskih i svjetskih integracija. Ova činjenica je vrlo dobro poznata nacionalnim političkim elitama, međutim, i dalje sistemom različitih političkih mjera učvršćuju nacionalnu, a nerijetko nacionalističku političku orijentaciju.

Hoće li možda neke nove društvene snage ili vanjski politički pritisak dovesti do značajnih promjena u prostoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini teško je predvidjeti, međutim, ono što je potpuno izvjesno jest potreba temeljitih promjena, prvenstveno unutar obrazovne politike u svim njenim segmentima. Tek obrazovanje koje će biti oslobođeno balasta bliže ili daljnje prošlosti, očišćeno od namjere

oblikovanja nacionalističke svijesti, obrazovanje koje će upravljati sobom, može osigurati pretpostavke za organiziranje društva po mjeri čovjeka.

ZAKLJUČAK

U ovom kratkom radu izložene su neke od osnovnih teorijskih postavki koje se bave problematikom obrazovanja i njegovih obrazovnih politika sa naglaskom na dva različita društveno-historijska perioda, tj. moderna i postmoderna, te je urađena jedna komparativna analiza bosanskohercegovačkog obrazovnog prostora sa navedenim periodima i spomenutim teorijskim postavkama. Ono što je izvjesno, i na što se željelo ukazati kroz ovaj rad, jeste da obrazovanje nije lišeno utjecaja vremena i prostora u kojem se nalazi, kao i to da ono ne može operacionalizirati samostalno i autonomno kao ona grana društvenosti za što je izvorno bilo i koncipirano. Postmoderna društvena zbilja, sa svojom nestabilnošću i konstantnim promjenama, odnosno fluidnošću života, dovela je do toga čovjeku nije dovoljno da stekne spoznaju o samo jednom području i na taj način zadovolji sve svoje potrebe, nego traži od njega da konstantno obnavlja i unapređuje svoja znanja kroz nove procese cjeloživotnog učenja i na taj način odgovori na sve zadatke koje pred njega postavlja društvo postmodernog vremena. Kad je u pitanju obrazovanje i obrazovne politike bosanskohercegovačkog društvenog neba, možemo reći da ono još nije izašlo iz nacionalnih i nacionalističkih okvira koje služi nacionalnim elitama da zadrže status quo i ne dozvole napredak Bosni i Hercegovini i integraciju u svjetske društvene tokove. Obrazovanje treba da služi emancipaciji i napretku neke zajednice, treba da služi sreći i zadovoljstvu njenih članova, da bude generator promjena koje će rješavati probleme a ne stvarati nove. Međutim, činjenica je da se obrazovanje zloupotrebljava i ono najviše služi određenim interesnim skupinama u postizanju svojih ciljeva.

LITERATURA

- [1] Finlaj, M. (1986). *Upotreba i zloupotreba historije*. Viking adult: London.
- [2] Flere, S. (1970). *Obrazovanje i društvo*. Gradina: Niš.
- [3] Haralambos, M., Holborn, M. (1996). *Sociologija*. Golden marketing: Zagreb.
- [4] Koković, D. (2000). *Sociologija obrazovanja*. Matica srpska: Novi Sad.
- [5] Smit, A. (2001). *Teorija nacionalizma*. Polity press: Cambridge.
- [6] Usher, R., Edwards, R. (1994). *Postmodernizam i obrazovanje*. Routledge: New York.

POSTMODERN DEBATES ON EDUCATION

ABSTRACT

Theorists of socio-political, cultural and social thought in general start their interest in education as a specific social relation and also an important segment of social development relatively late. This is also the reason of a quite late constitution of Sociology of education as a special sociological discipline.

True, interest in education can be recognized even in ancient times in the deliberations of a few thinkers. However, it could not be possible to say that this is a more complete and separate study of education than this issue is observed in context of the overall social events. Only Modernism time brings complete and recognizable theories that have education in their focus. Postmodernism goes a step further and brings a lot of different understandings of the place and role of education in society in relation to the earlier elaboration. Therefore, the primary task of this paper will be to offer a brief analytical and comparative review of modernist and postmodernist conception of education.

Although in Bosnia and Herzegovina there isn't any complete sociological theory of education, I feel compelled to familiarize future readers with some distinctive features of education in Bosnia and Herzegovina at the time of Modernism and post-Dayton period.

Key words: *education, Modernism, Postmodernism, interaction*

PROMJENA STRUKTURE TRŽIŠTA RADA U POSTINDUSTRIJSKOM DRUŠTVU

Omer Korjenić

Federalni zavod za zapošljavanje

✉ e-mail: okorjenic@fzzz.ba

SAŽETAK

Svijet rada se stalno mijenja između ostalog i kao posljedica strukturalnih promjena i globalizacije. Ovo bitno utječe na stalne promjene u zahtjevima za stručnim obrazovanjem i obukom, razvojem tehnologija i istraživanjem u društvima koja razvoj ekonomije baziraju na znanju. Cilj ovog rada jeste da ukaže na promjene koje se odvijaju na tržištu rada kao rezultat intenzivirane upotrebe novih tehnologija. Očigledno je da sociologija rada treba sagledati sve moguće utjecaje novih tehnologija na položaj čovjeka, na (ne)zaposlenost, organizaciju rada, obrazovnu strukturu, kvalifikacije i profesije radne snage. U sistemu globalne tržišne ekonomije za produktivan razvoj ljudskih potencijala, društva u cjelini, ekonomije i privrede kao nosilaca razvoja, suštinski pokretač je efikasan i kvalitetan sistem obrazovanja i obuke koji omogućava svakom pojedincu da održi visok nivo zapošljivosti. Stoga je za Bosnu i Hercegovinu veoma važno uspostaviti funkcionalan sistem obrazovanja i na taj način prevenirati strukturnu neusklađenost na tržištu rada.

Ključne riječi: *tržište rada, postindustrijsko društvo, globalizacija, obrazovanje, robotizacija*

UVOD

Savremeni globalizacijski procesi već su uveliko zahvatili promjene u cjelokupnom društvenom životu, pa i samom organiziranju rada i prirodi rada. Istraživanja, analize, tumačenja, izučavanja i objašnjenja tih promjena predstavljaju centralni fokus interesiranja savremene sociologije rada.

Interdisciplinarne studije razvoja i istraživanja globalizacijskih procesa u mnogim zemljama su već izuzetno razvijene i stoga je za Bosnu i Hercegovinu veoma važno upoznati ovaj složeni fenomen, analize i aspekte globalizacijskih pojava, kao i posljedice koje globalizacija ostavlja na tržištu rada.

Svijet rada se stalno mijenja, između ostalog, i kao posljedica strukturalnih promjena i globalizacije. Ovo bitno utječe na stalne promjene u zahtjevima za stručnim obrazovanjem i obukom, razvojem tehnologija i istraživanjem u društvima koja razvoj ekonomije baziraju na znanju.

U novoj globalnoj ekonomiji nameće se potreba za neprekidnim povećanjem efikasnosti i efektivnosti na globalnom nivou, gdje ljudski potencijali – radna snaga, mobilnost radne snage i troškovi rada postaju globalni faktor. Novi pristup tržištu rada sve više ukazuje na važnost razvoja kontinuiranog i intenzivnog ulaganja u ljudske potencijale.

Koncepcija cjeloživotnog učenja kao jedna od glavnih paradigmi opredijeljenosti zapadnog društva za uspostavu društva znanja, nastala je upravo iz razloga što se količina novog znanja svakim danom sve više povećava, dok postojeće znanje sve više i brže zastarijeva. Štaviše, cjeloživotno učenje je bazirano na stalnom pristupu učenju i obrazovanju radi stjecanja novih i obnavljanja već stečenih znanja i vještina potrebnih za sudjelovanje u radu i društvu znanja, odnosno društvu koje uči. Današnje tržište radne snage, na globalnom nivou, zahtijeva nova zanimanja i neprestano mijenjanje profila vještina, kvalifikacija i iskustva. Nedostaci vještina i njihova neprilagođenost, nepoznavanje rada na novim tehničko-tehnološkim dostignućima, posebno kada je riječ o informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, često su jedan od razloga nezaposlenosti u određenim regijama i granama industrije, i među marginaliziranim društvenim grupama.

U sistemu globalne tržišne ekonomije za produktivan razvoj ljudskih potencijala, društva u cjelini, ekonomije i privrede kao nosilaca razvoja, suštinski pokretač je efikasan i kvalitetan sistem obrazovanja i obuke koji ne mora nužno biti formalan te koji omogućava svakom pojedincu da održi visok nivo zapošljivosti, a firmama kvalifikovanu radnu snagu. Na taj način sistem obrazovanja igra veoma važnu ulogu u razvoju ljudskih potencijala i postaje garant socijalne i ekonomske stabilnosti u državi.

NOVA PARADIGMA RADA I GLOBALNO DRUŠTVO

Utjecaj razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologija i tehničko-tehnološkog napretka na sadržaj i karakter rada je sve vidljiviji. Javljuju se novi oblici rada, kao i oblici organizacije rada, te se samim tim mijenja i položaj čovjeka u radnom procesu. Znakovito je uvećan udio intelektualnog u odnosu na fizički rad, pa su čak i u samoj poljoprivredi izraženi napredni oblici industrijalizacije i modernizacije.¹ Informacijske tehnologije su u suštini izmijenile odnos čovjeka prema poslu u

---

¹ Karakteristike razvijenih zemalja: dominantno učešće zaposlenih u sektoru usluga; zaposlenost u industriji je relativno mala; zaposlenost u poljoprivredi marginalna. Srednje razvijene zemlje karakterizira nešto manje učešće zaposlenih u sektoru usluga, a veće učešće zaposlenih u industriji i

kojem su predmet rada informacije i gdje se većina operacija provodi posredstvom medija, tj. novih tehnologija i informacionih sistema. Razmatrajući navedene postavke, u ovom kontekstu je važno napomenuti da je prirodu i funkciju rada nužno posmatrati u odnosu na privredni i društveni sistem u kojem je smješten.

Mnogi sociolozi i ekonomisti su još prije dvadesetak godina prognozirali stvaranje novog društva i globalne ekonomije koja će biti nešto potpuno drugačije od već poznate i prihvaćene internacionalne ekonomije, industrijskog društva i društvenih odnosa. Period industrijskog društva koje je obilježilo kraj 19. i veći dio 20. stoljeća bio je praćen masovnom proizvodnjom, industrijalizacijom, tehnološkim razvojem, velikom potrošnjom energetske izvora i velikim zagađenjima, urbanizacijom i migracijama selo – grad. Znatno je smanjena poljoprivredna proizvodnja i izmijenjen je stil života čovjeka. Razvija se sindrom potrošačkog društva, sve je raširenija masovna popularna kultura i zaoštava se sukob između čovjeka i prirode.

Međutim, javljaju se novi izazovi. Nalazimo se u stanju izazova koji ne nagovještava, bar za sada, u kojem pravcu mogu ići promjene. Ovu neizvjesnost jedan broj teoretičara definiše kao „postindustrijsko društvo“, a drugi kao „postmoderni period“, dok treći konstatiraju da smo stigli do „kraja historije“. (Fočo, S., 2005, p. 43). Dakle, na sceni su postmodernizam i postindustrijsko društvo. Mijenjaju se radne funkcije učesnika u radnom procesu, sadržaj i karakter rada, nivo potrebnih kvalifikacija, znanja i vještina, raspodjela radnih obaveza, te odnos radnika prema sredstvima proizvodnje, kao i veza između čovjeka i društva. Sfera rada postaje poprište sukoba interesa različitih subjekata iz koga proizlazi stalni napredak u tehnološkom smislu, ali i u zahtjevima koji znače više znanja, veću specijalizaciju potrebnog rada i nove tehnološke pronalaskes i sredstva rada. (Fočo, S., 2011, p. 307)

RAD U POSTINDUSTRIJSKOM DRUŠTVU

Dok je industrijska revolucija u proizvodnom procesu u velikom obimu smanjila potrebu za fizičkom snagom radnika, nova tehničko-tehnološka i informacijsko-komunikacijska, kibernetika, digitalna revolucija još više je promijenila ulogu radne snage. Uspostavlja se novi položaj čovjeka u robotiziranoj radnoj sredini, radnoj sredini sa intenziviranom upotrebom novih tehnologija, te je očigledno da sociologija rada treba sagledati sve moguće utjecaje novih tehnologija na položaj čovjeka, na (ne)zaposlenost, organizaciju rada, obrazovnu strukturu, kvalifikacije i profesije radne snage.

---

poljoprivredi. Nerazvijene zemlje karakterizira dominantno učešće zaposlenih u radno intenzivnom sektoru poljoprivrede.

U postindustrijskom društvu sve više dolazi do izražaja sektor usluga u odnosu na proizvodni, industrijski sektor, što se odražava i na promjene u sadržaju, karakteru i strukturi rada, kao i na tržište radne snage. Također, u postindustrijskom društvu, naučna otkrića i razvoj, kontinuirano usavršavanje, istraživanja, inovacije i izumi su generator napretka, pokretači i motori u novim privrednim granama, a znanje i informacija su dominantni izvor moći, dok se od organizacije rada traži da bude fleksibilna i prilagodljiva novim uslovima tržišta te organizacijskim i tehnološkim uslovima. Informacijsko i komunikacijsko društvo ima sasvim drugu vrstu sirovina za rad, podrazumijeva drugu vrstu radne snage, drugu vrstu sredstava za rad i drugu vrstu proizvodnih odnosa.

Također, savremena organizacija rada poprima nove oblike, a posebnu ulogu igraju funkcija menadžmenta, funkcija upravljanja ljudskim resursima, te marketing.

Tabela 1. Poređenje industrijskog i postindustrijskog društva²

Industrijsko društvo	Postindustrijsko društvo
Proizvodnja za relativno stabilno tržište uz predvidljive zahtjeve proizvodnje.	Tržište i zahtjevi proizvodnje su prilično nepredvidivi – promjenjivi.
Najvažniji pokretači razvoja su strojevi, pogoni i sirovine. Neracionalnost u korištenju resursa – posljedice se očituju u narušavanju ekološke ravnoteže.	Pokretač razvoja su inovacije zasnovane na naprednim tehnologijama. Racionalnost u korištenju resursa – nastoji se održati ekološka ravnoteža.
Masovna zaposlenost i relativno stalna radna mjesta.	Zaposlenost ovisi o potrebama tržišta, ali i o potencijalima zaposlenika koji često sami sebi pronalaze posao. Karakteristična je povremena zaposlenost, rad na nepuno radno vrijeme i sl.
Radnici obavljaju jasno definirane radne zadatke koji čine tek djelić cjelokupnog procesa proizvodnje – razmrvljeni rad.	Radnici preuzimaju odgovornost za veće cjeline proizvodnog procesa.
Radnik je samo dodatak stroju.	Proizvodnja je potpuno automatizirana.
Ne zahtijeva se posebna kreativnost sudionika proizvodnog procesa.	Uspješnost proizvodnje ovisi o idejama i kreativnosti ljudi.
Posao je jednostavan, ali dosadan.	Posao je složen, ali zanimljiv.
Posao se obavlja u tvornicama.	Posao se može obaviti i kod kuće.
Odlučivanje je hijerarhijski ustrojeno s jasno podijeljenim ulogama onih koji odlučuju, kontroli- raju i rade.	Njeguje se timski rad i suodlučivanje radnika.
Evaluacija se vrši na kraju proizvodnog procesa utvrđivanjem škarta.	Evaluacija se vrši za vrijeme trajanja proizvodnog procesa tako da se izbjegava stvaranje škarta.
Kapital su novac i nekretnine.	Kapital su ljudski resursi.
Društvo koje radi.	Društvo koje uči.

Tehnološka revolucija učinila je da mašine mijenjaju radnu snagu kako u fizičkom tako i u intelektualnom smislu, čime nastaju značajne promjene kako u položaju čovjeka u radnoj sredini tako i u sadržaju rada, tj. nova tehnologija omogućava stvaranje nove civilizacije sa novim čovjekom kao svestrano razvijenom ličnošću. (Marković, D., 1987, p. 174)

U ovom kontekstu Alain Tourain tvrdi: „Pred našim očima nastaju društva novog tipa. Ta društva nazivamo postindustrijskim, kad ih želimo razlikovati od industrijskih društava koja su im prethodila i s kojima se još i danas brkaju, bilo da imaju kapitalistički ili socijalistički oblik. Nazivamo ih i **tehnokratskim** društvima, kad im želimo dati ime moći koja njima vlada. I najzad, **programiranim društvima**, kad ih pokušamo definirati prema prirodni načina proizvodnje i privrednog uređenja. Posljednji izraz čini mi se najupotrebljivijim, jer najdirektnije pokazuje prirodu rada i privredne djelatnosti.“ (Touraine, A., 1980, p. 19)

Ono što prema njemu odlikuje to društvo jest nova vrsta sukoba koji se odvije u središtu proizvodnog sistema između dvije nove vrste klasa ili grupa klasa, a to je sukob između upravljača vođenih željom da pojačaju proizvodnju, da se prilagode zahtjevima efikasnosti i da odgovore imperativima moći i pojedinaca koji su manje radnici koji brane svoje plaće, a više osobe i grupe koje žele zadržati značenje svoga osobnog života. Kao razlog ovog sukoba navodi to što su vladajuće klase sastavljene od onih koji upravljaju spoznajom, koji čuvaju informacije, dodajući da se rad sve manje definira kao osobni ulog, a sve više kao uloga u sistemu komunikacije, dakle društvenih odnosa. (Touraine, A., 1980, p. 62)

Prema Castellsu dvije osnovne značajke ekonomije nastale u zadnjih 20 godina, koja je postala moguća u tom obliku upravo zbog informatičke revolucije, jeste da je ona informacijska i globalna.

Informacijska je zato što produktivnost i konkurentnost njenih jedinica ovisi o njihovoj mogućnosti da učinkovito stvaraju, obrađuju i primjenjuju informacije zasnovane na znanju, dok je **globalna** jer je srž njene proizvodnje, potrošnje i cirkulacije organizirana na globalnoj razini. (Castells, M., 2000, p. 99)

Ono što prema Castellsu novu ekonomiju razlikuje od prethodne jeste činjenica da je usljed pojave novih tehnologija informacija postala i proizvod proizvodnog procesa, odnosno proizvodi industrijâ informacijske tehnologije su sprave za obradu informacija ili informacije koje obrađuju sebe same.

² Branko Bognar, Škola na prijelazu iz industrijskog u postindustrijsko društvo, Metodčki ogledi, Vol. 10, No. 2, 2004, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str 10.

PROMJENE ZANIMANJA U POSTINDUSTRIJSKOM DRUŠTVU

U postindustrijskom društvu koje se odlikuje brzim razvojem nauke, informacijama i na njima zasnovanim novim tehničko-tehnološkim dostignućima koja se primjenjuju u radnim procesima, uveliko su se izmijenile i potrebe za novim znanjima, vještinama, kompetencijama i zanimanjima. Globalizacija suočava Evropsku uniju s novim izazovima u kojima će svaki građanin trebati širok raspon znanja, vještina i stavova kako bi se što lakše i brže prilagodio društvu i svijetu u kojem živi. Pod utjecajem globalizacijskih procesa u svijetu rada se sve više raspravlja o kompetencijama, a ne o kvalifikacijama. Upravo Evropska unija ulaže napore i upozorava na važnost i potrebu za cjeloživotnim učenjem te usvaja dokumente koji reguliraju ovu problematiku. U kontekstu evropskog kvalifikacijskog okvira kompetencije su opisane kao odgovornost i samostalnost. Kompetencije se definiraju kao kombinacija primjenjivih i funkcionalnih znanja, vještina i stavova, i sposobnost njihove primjene i korištenja na radnom mjestu ili tokom učenja, kao i u privatnom i profesionalnom razvoju. Kompetencije se mogu stjecati putem informalnog učenja ili neformalnog obrazovanja i mogu se razvijati neovisno od kvalifikacija i stečenog zvanja ili titule u okviru formalnog obrazovanja.³

Iako će određene poslove još dugo vremena moći obavljati samo ljudi, tehnološki razvoj i napredak učinio je da u velikom broju radnih operacija ljude mijenjaju kompjuteri ili roboti. Brojna zanimanja nestaju ili su već nestala, dok se istovremeno stvaraju nova za koja su potrebna potpuno nove kompetencije i visokosofisticirana znanja.

Nezaobilazno je isticanje unapređenja sinergije između svijeta obrazovanja i nauke, te svijeta rada, a sve s ciljem predupređenja neslaganja ponude i potražnje na tržištu rada. U okviru ovoga treba spomenuti pravce razvoja određenih naučnih oblasti koje će obilježiti bližu i dalju budućnost i promjene strukture na tržištu rada, kao i zanimanja kojih više uopće nema na tržištu rada, što dovoljno govori o promjenama nastalim usljed globalizacijskih procesa, gdje se i za određene jednostavne poslove traži tehnička pismenost ili tehnološko obrazovanje. Mnoga zanimanja je pregazilo vrijeme i ljudi su prinuđeni mijenjati svoju struku i usavršavati se za rad na novim tehnologijama.

³ Evropska unija je krajem 2006. godine definirala osam ključnih kompetencija koncepta cjeloživotnog učenja: komunikacija na maternjem jeziku; komunikacija na stranim jezicima; matematičke kompetencije i osnove znanosti i tehnologije; digitalne/informatičke kompetencije; naučiti učiti (učiti kako se učiti); društvene i građanske kompetencije; smisao za inicijativu i poduzetništvo kao i kulturna osvještenost i izražavanje u području kulture. Lista definiranih ključnih kompetencija za Bosnu i Hercegovinu proširena je sa dodatne dvije kompetencije u odnosu na preporuke Evropskog parlamenta. To su: kreativno-produktivne kompetencije i tjelesnozdravstvene kompetencije.

Strateško planiranje u ovoj oblasti odraz je razvijenosti zemalja, ali je i imanentno realizaciji pragmatičnog koncepta koji ne trpi barijere i teži formiranju jedinstvenog prostora prohodnog za internacionalni biznis te traži kvalificiranu, stručno i funkcionalno osposobljenu i produktivnu radnu snagu.

Novi pravci razvoja u nauci i istraživanjima ukazuju na to da će se u bliskoj budućnosti intenzivno razvijati sljedeći sektori djelatnosti:

- programiranje
- genetika
- biotehnologija
- automatika, mehatronika i robotika
- nanomedicina
- marketing, odnosi s javnošću, komercijala i mediji
- saobraćaj

Lagana, ali stalna promjena u distribuciji zaposlenosti u Evropskoj uniji od poljoprivrede i tradicionalne manufakture i industrije prema uslugama nastavlja se i dalje. Do 2020. godine gotovo tri četvrtine poslova će biti u sektoru usluga, a primarni sektor bi mogao izgubiti 2,9 miliona radnih mjesta. Istovremeno, industrijska proizvodnja bi mogla izgubiti oko 800.000 radnih mjesta, ali će i dalje biti glavna oblast u zapošljavanju i krucijalni sektor za Evropsku uniju.⁴

Kao rezultat nastojanja smanjenja negativnih efekata klimatskih promjena javljaju se nova tržišta i vrste radnih mjesta, posebno u tzv. zelenom sektoru koji je usmjeren na ekološke usluge, čiste tehnologije, obnovljivu energiju, recikliranje, očuvanje prirode i sl.

Dok se javljaju nove prilike za zapošljavanje veliki broj poslova zastarijeva u procesu restrukturiranja industrijskog sektora (npr. u energetskom sektoru i drugim povezanim industrijama: prelazak sa fosilnih goriva na obnovljive izvore energije).⁵

Vještine koje su bile potrebne za stare poslove se značajno razlikuju od onih koje zahtijevaju novi, te je stoga potrebno implementirati odgovarajuće politike obrazovanja, stručnog osposobljavanja radne snage kako bi se izbjegla neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada koju mogu prouzrokovati nova kretanja u tehnologiji.

Sve više je izražen prelazak iz plavih u bijele okovratnike kao odlika promjena imanentnih za postindustrijsko društvo i rezultat globalizacijskih procesa. U ove nagovještaje već sad se uklapaju liste najboljih ili najbolje plaćenih i najtraženijih

⁴ New skills for new jobs, Anticipating and matching labour market and skills needs, European Commission, 2009, str. 14.

⁵ Ibid., str. 17.

zanimanja. Prema listi najtraženijih zanimanja objavljenoj u utjecajnom svjetskom magazinu Forbes, trenutno je najbolje zanimanje software programera. Prosječne godišnje plate osoba koje se bave ovim zanimanjem u svijetu prelaze petocifreni iznos, a broj otvorenih radnih mjesta za ovu struku od 2010. godine porastao je za oko 7%. U Americi prosječna godišnja plata programera iznosi čak 90.530 dolara, te ne čude prognoze da će broj stručnjaka za razvoj softvera do 2020. porasti za oko 30 posto. Pored ovog zanimanja u vrhu pomenute liste našli su se i računovođe i revizori, kao i marketing istraživači i stručnjaci, čije su prosječne godišnje plate za oko trećinu manje od onih koje imaju programeri.

NAJTRAŽENIJA ZANIMANJA

Prema listi koju je pripremio vodeći svjetski portal za traženje posla CareerBuilder, najtraženija zanimanja za 2013. godinu na globalnom nivou su⁶:

1. softver developer (programer) – od 2010. godine potražnja za ovim zanimanjem je veća za 7%, a prosječna plata je 90.530 dolara godišnje,
2. računovođa i revizor – od 2010. godine porast potražnje je 3%, a prosječna plata iznosi 61.690 dolara na godišnjem nivou,
3. marketing istraživač i marketing specijalista – od 2010. godine potražnja je za 10% veća, a prosječna plata je 60.570 dolara godišnje,
4. analitičar informacionih sistema – od 2010. godine porast potražnje je 5%,
5. menadžer ljudskih resursa – od 2010. godine potražnja je za 5% veća.

Slijede: administrator mreže i administrator informacionih sistema, predstavnik prodaje, analitičar za bezbjednost informacionih sistema, web inženjeri i dizajneri informacionih sistema, mašinski inženjeri, industrijski inženjeri, finansijski analitičari, specijalisti za odnose s javnošću, menadžeri za logistiku, administratori baza podataka, event planeri, finansijski kontrolori i lični finansijski savjetnici.

Istovremeno, prema projekcijama Biroa za statistiku rada Sjedinjenih Američkih Država (BLS) očekuje se da će se u periodu od 2010. do 2020. godine znatno smanjiti potreba za sljedećim zanimanjima:⁷

1. farmeri, rančeri i druga poljoprivredna menadžerska zanimanja. Za period od 2010. do 2020. godine predviđa se smanjenje potražnje ovog zanimanja za 8%, potreban nivo obrazovanja: srednja škola;

---

⁶ Magazin Forbes: <http://www.forbes.com/pictures/efkk45mkkh/top-10-jobs-for-2013/> Jedan od vodećih svjetskih portala za traženje posla CareerBuilder i Economic Modeling Specialists Intl. (EMSI) objavili su rezultate njihove studije za 2013. godinu izrađene na osnovu raspoloživih baza podataka tržišta rada koje obuhvataju izvore iz više od 90 država i uključuju detaljne informacije za one koji traže posao, a imaju zvanje bachelora.

⁷ <http://www.forbes.com/pictures/lmj45ighg/top-20-disappearing-jobs/>

2. poštari, sorteri pošte, poštanski službenici – smanjenje potražnje za 26,5%, potreban nivo obrazovanja: srednja škola;
3. šivači – smanjenje potražnje za 25,8%, potreban nivo obrazovanja: niže od srednje škole;
4. operateri u telefonskim centralama – smanjenje potražnje za 23,3%, potreban nivo obrazovanja: srednja škola;
5. kuhari u restoranima brze hrane – smanjenje potražnje za 3,6%, potreban nivo obrazovanja: niže od srednje škole.

Slijede: poljoprivredni radnici (poljoprivreda, ribolov, šumarstvo), operateri za unos podataka, daktilografi, prodavači od vrata do vrata i ulični prodavači, menadžeri restorana, montažeri električne opreme, tehničari i radnici na grafičkoj pripremi, poštanski činovnici, radnici na presama za tekstil i odjeću, cvjećari, operateri na benzinskim pumpama i rafinerijama, te poslovima baždarenja, itd.

Sa američkim, u velikom omjeru, poklapaju se i rezultati ruskih istraživanja u kojem je učestvovalo oko 2.000 stručnjaka. Naime, u moskovskoj školi za menadžment Skolkovo na temelju investicijskih planova vodećih kompanija u Rusiji stručnjaci su izradili atlas 100 novih zanimanja i 30 zanimanja koja će uskoro nestati, jer će ih uništiti automatizacija.⁸ Poput rezultata CareerBuilder-a i u ovom istraživanju se navodi da u bliskoj budućnosti neće biti potrebna zanimanja poput poštara i krojača, te bibliotekara.

Iz škole Skolkovo su istakli da mnoge sada popularne profesije već za 10 godina neće biti potrebne te da će se struktura tržišta rada promijeniti i da će potražnja za određenim profesijama nakon 2020. godine biti uvjetovana tehničko-tehnološkim napretkom određene države. Također, u istraživanju je istaknuto 19 osnovnih područja i tehnoloških pravaca gdje se naročito ističu medicina i biotehnologija, građevinarstvo i industrija igračaka i drugih proizvoda za djecu.

Zanimanja budućnosti, prema ovom istraživanju, su: kozmobiolozi, poljoprivredni stručnjaci za genetski modificirane organizme, dizajneri „pametnih“ prostora, stručnjaci za planiranje porodice itd., dok su zanimanja kojima do 2020. godine prijete izumiranje: turistički agent, copywrighter, lektor, arhivist, krojač, mehaničar i poštar, a nakon 2020. godine prognoziraju nestanak portira, rudara, novinara, menadžera logistike, javnih bilježnika, diplomiranih farmaceuta, pravnih savjetnika i saobraćajnih inspektora.

Ipak, neće potražnja biti povećana samo za zanimanjima za koja su potrebna znanja stečena na univerzitetima, već i za zanimanjima srednjeg stručnog obrazovanja, ali koja su usko povezana sa tehničkim oblastima. Tako će npr. zbog demografskih

⁸ <http://danas.net.hr/novac/rusi-slozili-listu-zanimanja-koja-bi-mogla-nestati-do-2020-godine>.

promjena i starenja stanovništva Njemačkoj u vrlo bliskoj budućnosti nedostajati stručnjaci iz raznih profesija. Njemačkoj privredi već sada nedostaje oko 120.000 radnika matematičke i informatičke struke, ali i različitih zanatlija i tehničara. Preduzeća koja zavise od pomenutog kadra treba da popune pedeset posto praznih radnih mjesta. S tim u vezi za Njemačku privredu mogu biti fatalne prognoze da će do 2020. godine nedostajati 1.400.000 stručnih radnika.⁹

Također, prognoze su da će u Njemačkoj i Japanu do 2016. godine zbog starenja stanovništva doći do smanjenja broja radno sposobnog stanovništva za 5%. Starenje populacije će dovesti i do nedostatka ljudske radne snage u oblasti brige o bolesnima i starima, zbog čega je već pokrenut projekat Triple Win na osnovu kojeg njemački poslodavci vrše angažman medicinskog kadra srednje stručne spreme iz Bosne i Hercegovine, ali i drugih zemalja jugoistočne Evrope.

Nekoliko korelacijskih faktora stimulira potražnju za novim i prilagodljivijim vještinama radne snage: globalizacija i povećana internacionalna trgovina, tranzicija prema ekonomiji sa nižom upotrebom ugljika, primjena novih tehnologija, naročito informacijsko-komunikacijskih i promjene u organizaciji rada koje su dio posljedica tehnoloških promjena i nadgradnje vještina.

U sljedećoj dekadi u skoro svim vrstama poslova tražit će se visoko kvalifikovana radna snaga prilagodljiva novim zahtjevima za vještinama. Tako će u Evropskoj uniji između 2006. i 2020. godine omjer poslova, radnih mjesta za koje je potreban veći nivo obrazovanja, znanja i vještina porasti sa 25,1% na 31,3%, dok će radna mjesta za koja je potreban srednji nivo kvalifikacija također porasti sa 48,3% na 50,1%. Istovremeno, broj poslova sa potrebnim nižim nivoom obrazovanja opast će sa 26,2% na 18,5%.¹⁰

UTJECAJ ROBOTIZACIJE NA KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA

Svijet rada se intezivno mijenja usljed intezivnog razvoja nauke, tehnologije i vještačke inteligencije. Mnoga zanimanja nestaju dok se javljaju nova. Mašine i roboti u velikom broju poslovnih operacija zamijenili su ljude i taj trend se nastavlja. Komunikacijsko-informatička revolucija je stvorila ključne instrumente za ostvarivanje globalizacije. (Berberović, Lj., 2004, p. 48)

Carl Benedikt Frey i Michael A. Osborne, naučnici sa Univerziteta u Oxfordu, u svom radu tvrde da će veliki broj radnika uskoro biti zamijenjen usljed robotizacije poslovnih procesa i veće upotrebe mašina i kompjutera, što značajno može utjecati na tržište rada i ukupna socijalna kretanja.

---

⁹ Deutsche welle: <http://mediacenter.dw.de/bosnian/video/#prev>

¹⁰ New skills for new jobs, Anticipating and matching labour market and skills needs, European Commission, 2009, str. 18.

Razvoj kompjuterizacije i robotizacije ostvario je veliku mogućnost nestanka niže plaćenih, nekreativnih, manualnih poslova, ali i poslova u kojima se ne traži empatija, što u narednom periodu može dovesti do nezaposlenosti značajnog broja manje kvalificiranih osoba.¹¹

U proteklom periodu bio je primjetan trend otvaranja novih radnih mjesta u sektoru usluga za razliku od sektora proizvodnje gdje je u velikom dijelu zastupljeno učešće robota. Međutim, nova generacija robota sa ugrađenim sposobnostima obavljanja kompleksnijih operacija nagovještava mogućnost zamjene ljudi i u sektoru usluga.

Frey i Osborne su analizirajući 702 zanimanja zaključili da bi čak 47% zanimanja moglo biti potpuno automatizirano, odnosno bez ljudskog rada. Ključni razlog porasta broja poslova koje roboti mogu obavljati jeste uvođenje „big data“ tehnologije i algoritama s čijom se kombinacijom daje mogućnost robotima da obavljaju i nerutinske kognitivne operacije, da komuniciraju, prevode, imaju razvijene elektronske senzore i osjećaje. O značaju i intencijama u razvoju robotike govori i osnivanje programa Horizon 2020 kao najvećeg finansijskog instrumenta i programa Evropske unije za razvoj istraživanja i inovacija čija je vrijednost skoro 80 biliona eura predviđenih za sedmogodišnji period (2014-2020) radi postizanja globalne konkurencije Evropske unije.¹²

Ovaj program je predviđen kao sredstvo za ekonomski rast i stvaranje radnih mjesta, jer se očekuje da će investiranje u istraživanje i razvoj omogućiti Evropskoj uniji pametan, održiv i inkluzivan rast i zapošljavanje. Cilj ovog programa je osigurati izvrsnost u nauci, industrijski leadership, proizvode svjetske klase kao rezultat razvoja nauke te pomjerati granice inovativnosti.

Zbog već spomenutog trenda starenja populacije (primjer Njemačke i Japana) i nedostatka adekvatne radne snage, posebna pažnja u programu Horizon 2020 posvećena je robotizaciji, tj. razvoju robota ne samo za potrebe industrije već i za lične potrebe.

Također, dodatni motiv za robotizaciju je povećanje konkurentnosti kompanija na globalnom tržištu i suočavanje sa tržištima i kompanijama koje koriste radnu snagu sa nižim troškovima. Sa rastom cijene, tj. troškova radne snage u istočnim zemljama u kojima su zapadne kompanije upravo zbog faktora jeftine radne snage otvarale radna mjesta, očekuje se da će se kao alternativa ljudskoj radnoj snazi javiti robotizirana radna snaga koja će se koristiti za povratak proizvodnje u matične zemlje, odnosno bliže potrošačima i kupcima ili kao argument u pregovorima sa

¹¹ http://www.futuretech.ox.ac.uk/sites/futuretech.ox.ac.uk/files/The_Future_of_Employment_OMS_Working_Paper_0.pdf, Carl Benedikt Frey and Michael A. Osborne: The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?, str. 22.

¹² <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>

državama i predstavnicima radnika u dogovaranju cijene rada, uslova rada i drugih aspekata važnih za radnike.

Prema podacima Međunarodne federacije za robotiku, u 2012. godini prodato je oko tri miliona robota za lične potrebe i potrebe domaćinstava, što je za 20% više nego u 2011. godini, dok je u svijetu proizvedeno preko dva miliona industrijskih robota od čega je gotovo polovina zaposlena u automobilskoj industriji.¹³ Prema izvještaju Međunarodne federacije za robotiku, najveću stopu rasta industrijske robotizacije bilježe Japan, SAD-e, Njemačka i Južna Koreja, koje i pored toga bilježe jedva blago smanjenje broja radnika u industrijama u kojima se koriste roboti, odnosno i dalje bilježe visoku stopu zaposlenosti i ekonomskog rasta.¹⁴

U istom izvještaju navodi se da je u 2012. godini Japan održao rejting najvećeg proizvođača robota na svijetu te da je oko 70% ukupno proizvedenih robota u 2012. prodato u Japan, Kinu, Veliku Britaniju, Koreju i Njemačku.

Pored auto industrije, roboti su najzastupljeniji u proizvodnji kompjutera i druge telekomunikacijske opreme, energetskom sektoru, metalnoj industriji, farmaceutskoj i hemijskoj industriji, medicini i zdravstvenom sektoru, a u narednim godinama očekuje se masovna robotizacija radnih mjesta u prehrambenoj industriji u kojoj zbog niskih troškova radne snage robotizacija nije donosila značajnije uštede. Ipak, u međuvremenu su pad cijena robota na svjetskom tržištu, preciznost, visok standard higijene, kao i povećanje njihove fleksibilnosti u radu u smislu radnog vremena, potakli na robotizaciju i u ovom sektoru.

Najmanja opasnost od gubitka radnih mjesta i poslova zbog robotizacije i kompjuterizacije poslova je u inženjerskim, naučnim, sofisticiranim i kreativnim industrijama, kao i onima za koje su potrebne specifične, sofisticirane kompetencije i poseban oblik društvene inteligencije. Ipak, usljed razvoja robotizacije za očekivati je u bliskoj budućnosti otvaranje novih radnih mesta i razvoj novih zanimanja u oblastima razvoja novih tehnologija i izrade novih proizvoda, te njihovog tehničkog održavanja. U prilog ovoj tezi ide i činjenica da se od 1995. do 2010. godine u Njemačkoj, Brazilu, Kini i J. Koreji s povećanjem upotrebe robota smanjivala nezaposlenost.¹⁵

ZAKLJUČAK

Na svjetskom su nivou mašine i roboti u velikom broju poslovnih operacija zamenili ljude te se taj trend nastavlja. Nove tehnologije su zahvatile sve sfere života i

---

¹³ <http://www.ifr.org/service-robots/statistics/>

¹⁴ http://www.ifr.org/uploads/media/Executive_Summary_WR_2013_01.pdf, str 11

¹⁵ Positive Impact of Industrial Robots on Employment (2013). International Federation of Robotics, Metra Martech, London.

bitno utječu na tržište rada. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini nije efikasno povezan sa tržištem rada i potrebno ga je unaprijediti i u određenim segmentima prilagoditi potrebama privrede kroz saradnju sa poslodavcima, povećanjem broja sati praktične nastave i primjenom novih tehnologija kako bi utjecao na smanjenje strukturne neravnoteže na tržištu rada.

Evidentno je da Bosna i Hercegovina mora iznaći mehanizme stalnog ulaganja u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj, tj. ulaganje u ljudske resurse i razvoj funkcionalnog i efikasnog sistema obrazovanja koji će biti usklađen sa potrebama savremenog tržišta rada kako bi se na taj način izbjegle negativne posljedice globalizacijskih procesa na tržištu rada.

Proces integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju stvorit će snažne konkurentske pritiske u sektoru privrede, a samim tim i na tržištu rada. Prilagođavanje koje proizlazi iz tog procesa može rezultirati velikom preraspodjelom radne snage između i unutar privrednih sektora, kao i promjenama u kvalifikacijama potrebnim za različita zanimanja. To će neizbježno voditi zatvaranju nekih radnih mjesta i otvaranju novih koja zahtijevaju nova ili realtivno izmijenjena zanimanja, te specifična znanja i vještine.

Ulaganje u ljudske potencijale kroz reformu obrazovnog sistema, primjenu koncepta cjeloživotnog učenja i razvoj vještina prema dinamičkim promjenama na tržištu rada, uz postepeno smanjenje zaposlenosti u sivoj ekonomiji treba da doprinese smanjenju postojeće neusklađenosti ponude i potražnje na bosanskohercegovačkom tržištu rada, kao i smanjenju jaza između bosanskohercegovačkog i evropskog tržišta rada.

LITERATURA

- [1] Berberović, Lj. (2004). *O prirodi globalizacije*. Pregled časopis za društvena pitanja. Broj 3–4, Univerzitet u Sarajevu: Sarajevo.
- [2] Bognar, B. (2004). *Škola na prijelazu iz industrijskog u postindustrijsko društvo*. Metodčki ogledi. Vol. 10, No. 2. Hrvatsko filozofsko društvo: Zagreb.
- [3] Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Golden marketing: Zagreb.
- [4] Fočo, S. (2005). *Ogledi o tranziciji*. Dom štampe: Zenica.
- [5] Fočo, S. (2011). *Sociologija*. IP „Svjetlost“ d.d.: Sarajevo.
- [6] Frey, C. B. & Osborne M. A. (2013). *The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?*. The Oxford Martin Programme on the Impacts of Future Technology.

- [7] Magazin Forbes: <http://www.forbes.com/pictures/efkk45mkkh/top-10-jobs-for-2013/>
- [8] Marković, D. Ž. (1987). *Sociologija rada*. Savremena administracija: Beograd.
- [9] New skills for new jobs, Anticipating and matching labour market and skills needs (2009). European Commission.
- [10] *Positive Impact of Industrial Robots on Employment* (2013). International Federation of Robotics, Metra Martech, London.
- [11] Touraine, A. (1980). *Postindustrijsko društvo*. CGP Delo OOUR Globus: Zagreb.
- [12] Internet izvori:
- <http://danas.net.hr/novac/rusi-slozili-listu-zanimanja-koja-bi-mogla-nestati-do-2020-godine>
  - <http://www.forbes.com/pictures/lmj45ighg/top-20-disappearing-jobs/>
  - http://www.futuretech.ox.ac.uk/sites/futuretech.ox.ac.uk/files/The_Future_of_Employment_OMS_Working_Paper_0.pdf
  - <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>
  - <http://www.ifr.org/service-robots/statistics/>
  - http://www.ifr.org/uploads/media/Executive_Summary_WR_2013_01.pdf
  - <http://mediacenter.dw.de/bosnian/video/#prev>

CHANGING STRUCTURE OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY'S LABOR MARKET

ABSTRACT

The world of labor is constantly changing, inter alia, as a result of structural changes and globalization. This substantially prompts constant changes in demand for professional education and training, development of technologies and research efforts in societies which base their economic development on knowledge. Purpose of this paper is to point out changes underlying the labor market as a result of intensified use of new technologies. Sociology of labor evidently needs to address all possible effects of the new technologies on position of humans, on (un)employment, labor organization, educational structure, and qualifications and professions of labor force. In the global market economy system, to ensure productive development of human potentials, the society in whole, and economy and business as primary

factors of development, it is essentially necessary to ensure efficient and effective education and training system which will allow each individual to maintain high level of employability. Consequently, for Bosnia and Herzegovina it is very important to put in place a functional educational system and thus prevent structural gap in labor market.

Key words: *labour market, postindustrial society, globalisation, education, robotisation*

UDK 331.56 (497.6)
331.5.024.5 (497.6)

MLADI NISU AKTIVNI I NE TRAŽE POSAO, DA LI JE POTREBNO MLADIMA PRUŽITI PODRŠKU U TRAŽENJU POSLA?¹

Viktorija Bešević-Ćomić

Federalni zavod za zapošljavanje Sarajevo

✉ e-mail: vbesevic@hotmail.com

SAŽETAK

Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini je izrazito visoka. Istraživanja ukazuju na neaktivnost mladih u traženju posla. Cilj ovog istraživanja je bio ispitati da li postoje razlike u stavu, procjeni vještina traženja posla, namjeri i intenzitetu traženja posla kod nezaposlenih mladih koji su koristili usluge centara za informiranje, savjetovanje i obuku u javnim službama za zapošljavanje Federacije Bosne i Hercegovine i onih koji nisu. Nalazi istraživanja ukazuju da postoje statistički značajne razlike između ove dvije grupe nezaposlenih osoba. Mlade nezaposlene osobe koje su koristile usluge centara imaju pozitivniji stav prema traženju posla, sigurniji su u svoje vještine traženja posla, imaju izraženiju namjeru i intenzivnije traže posao.

Ključne riječi: nezaposleni mladi, traženje posla, podrška u traženju posla

UVOD

U Bosni i Hercegovini, kao i u njenom većem entitetu, evidentna je visoka registrirana i anketna stopa nezaposlenosti koja je uslovljena mnogobrojnim faktorima. Posebno zabrinjavajuću činjenicu predstavlja udio mladih u ukupnom broju nezaposlenih, jer mladi su ogledalo i okosnica razvoja svakog društva. Najnoviji izvještaji istraživanja, kojima su prethodila istraživanja sa istim ili sličnim nalazima, govore da su nezaposleni mladi u izrazito nepovoljnom socio-ekonomskom položaju, da su društveno isključeni, neinformirani i da ne traže posao (Đipa i Fazlić, 2012, p. 24–31; Pobrić, 2013, p. 22–26). Ova istraživanja, ali i različite studije i

¹ Ovaj rad dio je magistrarskog rada autorice na temu: „Identifikacija psiholoških i socijalnih determinanti opšteg stava nezaposlenih prema djelovanju javnih službi za zapošljavanje“, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.

analize stanja i potreba mladih (Korjenić, 2013, p. 1–65; Sinanović i Đipa, 2008, p. 155–160; Halimić i sar., 2013, p. 92–123) ukazuju i na nedovoljne, nekoordinirane, nesistematske politike, mjere i aktivnosti usmjerene ka mladima, te daju preporuke i moguće mjere za prevazilaženje sada već decenijama nagomilanih problema koji su uzrok nezaposlenosti mladih.

S obzirom na razlike u odnosu na vremenske odrednice, djelomično i aktivnosti kojima se definira aktivno traženje posla u važećoj pravnoj legislativi i metodologiji Međunarodne organizacije rada prema kojoj se provodi godišnja anketa o radnoj snazi u Bosni i Hercegovini, pod aktivnim traženjem posla u ovom radu podrazumijevamo: kontinuirano planiranje aktivnosti traženja posla, korištenje raspoloživih vidova formalnog i neformalnog informiranja o potencijalnim radnim mjestima, podnošenje aplikacija i motivacionih pisama poslodavcima, odlaske na intervjuje sa potencijalnim poslodavcima te unapređenje vlastitih vještina i načina traženja zaposlenja. Kako bi se sve navedene radnje izvele, pored odgovarajućih i od strane poslodavaca traženih formalnih kvalifikacija, na individualnom nivou potrebno je poznavati svoje prednosti i nedostatke, odrediti cilj, doći do relevantnih informacija koristeći različite vidove informiranja, posjedovati vještine pisanja biografije, prpratnog i motivacionog pisma, znati se predstaviti na najbolji način potencijalnom poslodavcu, proučiti i koristiti postojeću, te širiti socijalnu mrežu. Iz navedenog možemo rezimirati da je za traženje posla potrebno posjedovati značajna znanja i vještine, ali i imati pozitivan stav, namjeru i intenzivno tražiti posao. Sve potrebne informacije, kao i mogućnosti za stjecanje vještina planiranja i upravljanja karijerom trebalo bi da su dostupne tokom školovanja, ali i u javnim službama za zapošljavanje. Ovdje podrazumijevamo i da za traženi posao postoji potražnja na tržištu rada.

Da li i gdje mladi u formalnom, javnom sektoru imaju mogućnost da steknu potrebna znanja i vještine o aktivnom traženju posla? Tokom 2010. godine, u sklopu projekta „Zapošljavanje i zadržavanje mladih u Bosni i Hercegovini“, koji su provodile UN institucije u saradnji sa lokalnim partnerima, unutar javnih službi za zapošljavanje u Federaciji Bosne i Hercegovine formirano je devet centara za informiranje, savjetovanje i obuku (u daljem tekstu: CISO). Svrha rada ovih centara proizilazi iz jedne od glavnih funkcija javnih službi za zapošljavanje – profesionalne/karijerne orijentacije. Centri su namijenjeni mladim nezaposlenim osobama kao vid pomoći pri traženju posla. Usluge koje mlada nezaposlena osoba može dobiti u CISO-u su: informiranje, individualno savjetovanje, dvodnevne grupne radionice o pisanju biografije, popratnog i motivacionog pisma, radionice pripreme za razgovor sa poslodavcem, korištenje biblioteke, interneta, printera i telefona. U vrijeme kada se provodilo istraživanje unutar CISO-a, održavale su se i obuke za rad na računaru i učenje engleskog jezika.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U uvodnoj elaboraciji osvrnuli smo se na značenje aktivnog traženja posla, kao i na probleme sa kojima se mlade nezaposlene osobe susreću pri pronalasku zaposlenja.

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati stav, percipiranu procjenu sopstvenih vještina traženja posla, namjeru i intenzitet traženja posla kod mladih nezaposlenih osoba koje su koristile usluge CISO-a i onih koje nisu. Zadatak istraživanja je glasio: *Utvrđiti da li postoje statistički značajne razlike između dvije grupe ispitanika u odnosu na stav, percipiranu procjenu vještina u traženju posla, namjeru i intenzitet traženja posla.*

Hipoteza istraživanja

Očekujemo da postoje statistički značajne razlike u stavu, procjeni vještina u traženju posla, namjeri i intenzitetu traženja posla kod mladih nezaposlenih osoba u odnosu na korištenje usluga CISO-a.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Primijenili smo metodu teorijske analize, survey i deskriptivnu metodu. Istraživanje je transverzalnog tipa. Stav prema traženju posla (Weiss & Cropanzano, 1996) ispitivan je pitanjem: „Kako biste najbolje opisali svoj trenutni stav prema traženju posla?“ na petostepenoj skali (od „veoma negativno“ do „veoma pozitivno“). Procjena vještina traženja posla je ispitivana na četverostepenoj skali (od „uopšte nisam siguran“ do „sasvim sam siguran“), a pitanje je glasilo: „Koliko ste sigurni u svoje vještine da tražite posao na odgovarajući način?“ Pitanje o namjeri traženja posla (Vinokur i Caplan, 1987) glasilo je: „U kojoj mjeri namjeravate da se trudite i zalažete da nađete posao u narednih mjesec dana?“ Intenzitet traženja posla je mjereno putem šest itema koje je razvio Institut za socijalna istraživanja Univerziteta u Mičigenu (Caplan, Vinokur, Price & Van Ryn, 1989; Vinokur i Caplan, 1987). U odnosu na originalnu skalu napravljene su manje izmjene. Skala je mjerila šest aktivnosti koje se najčešće koriste pri mjerenju intenziteta traženja posla, a to su: iniciranje kontakta sa potencijalnim poslodavcem, traženje informacija od neposredne okoline, pretraživanje oglasa, pisanje prijave za posao, intervju/razgovor sa poslodavcem, kontakt sa službom za zapošljavanje. Zadatak ispitanika je bio da procijene koliko su puta u posljednjih mjesec dana obavljali navedene aktivnosti. Ispitanicima su ponuđeni odgovori: „nisam ni jednom“, „jednom“ i „više puta“. Metrijske karakteristike skale su na zadovoljavajućem nivou. Pouzdanost skale mjerena Cronbach-alfa postupkom iznosi 0,789. Od statističkih analiza korišten je hi-kvadrat test.

Uzorak

Istraživanje je realizirano na uzorku (N=305) nezaposlenih osoba prijavljenih na evidenciju biroa za zapošljavanje, starosne dobi do 30 godina. Uzorkom je obuhvaćeno 176 (58%) korisnika i 129 (42%) nekorisnika CISO-a. Najveći dio ispitanika je bio nezaposlen u trajanju od 6 mjeseci do 3 godine (39,02%), preko 3 godine (35,08) i do 6 mjeseci (25,90%).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ukupno 47,87% ispitanika u cjelokupnom uzorku imalo je pozitivan stav prema traženju posla. Primjenom hi-kvadrat testa utvrdili smo da postoji statistički značajna razlika između korisnika i nekorisnika CISO-a u stavu prema traženju posla (tabela 1). Više od polovine (58,52%) korisnika CISO-a ima pozitivan, a tek 18,18% negativan stav prema traženju posla. Nekorisnici CISO-a u najvećoj mjeri imaju ambivalentan (35,66%) i skoro ravnomjerno pozitivan i negativan stav.

Tabela 1. Stav prema traženju posla, korisnici i nekorisnici CISO-a

CISO		Stav prema traženju posla			Ukupno
		Negativan	Ambivalentan	Pozitivan	
Korisnici CISO-a	N	32	41	103	176
	%	18,18	23,30	58,52	100,00
Nekorisnici CISO-a	N	40	46	43	129
	%	31,01	35,66	33,33	100,00
Ukupno	N	72	87	146	305
	%	23,61	28,52	47,87	100,00

Pearson $\chi^2 = 19,043$; C = 0,242; df = 2; p = 0,000

Utvrđili smo i postojanje statistički značajne razlike između korisnika i nekorisnika CISO-a u procjeni vlastitih vještina traženja posla, iako su ispitanici u ukupnom uzorku procijenili izraženu sigurnost u sopstvene vještine traženja posla (71,80%) što je prikazano u tabeli 2. Korisnici CISO-a su sigurniji u svoje vještine (77,27%), naspram nekorisnika CISO-a (64,34%). Također, više nekorisnika CISO-a uopšte nije i neznatno je sigurno u pomenute vještine.

Pronašli smo i statistički značajnu relaciju između korisnika i nekorisnika CISO-a kada je u pitanju namjera traženja posla (tabela 3). Od ukupnog broja ispitanika (N = 231) koji imaju veoma izraženu namjeru traženja posla u narednih mjesec dana, najviše je korisnika CISO-a (88,07%). Sasvim neznatan dio korisnika CISO-a ima umjerenu ili uopće nema namjeru tražiti posao. Nekorisnici CISO-a također imaju izraženu namjeru traženja posla (58,91%), ali za razliku od korisnika, više ih se nalazi u kategoriji umjereno (21,71%) i nimalo (19,38%).

Tabela 2. Percipirane vještine traženja posla kod korisnika i nekorisnika CISO-a

CISO	Percipirane vještine traženja posla			Ukupno
		Uopšte nisu i neznatno sigurni	Sigurni i veoma sigurni	
Korisnici CISO-a	N	40	136	176
	%	22,73	77,27	100,00
Nekorisnici CISO-a	N	46	83	129
	%	35,66	64,34	100,00
Ukupno	N	86	219	305
	%	28,20	71,80	100,00

Pearson $\chi^2 = 6,148$; df = 1; C = 0,141; p = 0,013

Tabela 3. Namjera traženja posla kod korisnika i nekorisnika CISO-a

CISO	Namjera traženja posla			Ukupno	
		Nimalo	Umjereno		Veoma
Korisnici CISO-a	N	9	12	155	176
	%	5,11	6,82	88,07	100,00
Nekorisnici CISO-a	N	25	28	76	129
	%	19,38	21,71	58,91	100,00
Ukupno	N	34	40	231	305
	%	11,15	13,11	75,74	100,00

Pearson $\chi^2 = 34,524$; C = 0,319; df = 2; p = 0,000

Uvidom u tabelu br. 4 uočavamo da ispitanici u najvećoj mjeri umjereno traže posao (39,60%). Priličan broj ispitanika neznatno (31,35%), a tek 29,04% izraženo intenzivno traži posao. Upoređujući dobijene rezultate sa prethodnim nalazima dolazimo do određenih kontradiktornosti ako aktivno traženje posla posmatramo kao kontinuiranu aktivnost. Naime, i pored toga što su izraženi pozitivan stav i namjera traženja posla, tek 29,04% ispitanika je intenzivno, odnosno 39,60% ispitanika umjereno tražilo posao u prethodnih mjesec dana.

Tabela 4. Intenzitet traženja posla kod korisnika i nekorisnika CISO-a

CISO	Intenzitet traženja posla			Ukupno	
		Neznatan	Umjeren		Izražen
Korisnici CISO-a	N	33	78	65	176
	%	18,75	44,32	36,93	100,00
Nekorisnici CISO-a	N	62	42	23	127
	%	48,82	33,07	18,11	100,00
Ukupno	N	95	120	88	303
	%	31,35	39,60	29,04	100,00

Pearson $\chi^2 = 32,627$; C = 0,312; df = 2; p = 0,000

Korisnici CISO-a intenzivnije traže posao (36,93%) od nekorisnika (18,11%) CISO-a. Nekorisnici CISO-a su u najvećoj mjeri (48,82%) neznatno tražili posao u prethodnih mjesec dana.

ZAKLJUČCI I ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Rezultati istraživanja ukazuju da mlade nezaposlene osobe koje su učestvovalе u ovom istraživanju u najvećoj mjeri imaju pozitivan stav prema traženju posla, da procjenjuju da su veoma sigurne u svoje vještine traženja posla, da iskazuju izraženu namjeru traženja posla, ali da u najvećem broju umjereno i neznatno traže posao. Potvrdili smo početno hipotetičko polazište da postoje statistički značajne razlike u ispitivanim varijablama između korisnika i nekorisnika CISO-a. Korisnici CISO-a imaju pozitivniji stav prema traženju posla, sigurniji su u svoje vještine, imaju izraženiju namjeru, ali i intenzivnije traže posao od nekorisnika CISO-a.

Rezultati ovog istraživanja su u skladu sa nalazima drugih istraživanja koja ukazuju da organizirane mjere pomoći pri traženju posla imaju značajnog efekta na provedbu aktivnosti traženja posla (Vuori i Vinokur, 2005; Vuori i Silvonen, 2005; Belada, 2009; Marić i Džamonja Ignjatović, 2011; Price i sar., 1992). Ograničenje ovog istraživanja je što nije kombinirano sa kvalitativnim metodama (fokus grupe), te što nije longitudinalno. Mnogobrojna istraživanja ukazuju da dugotrajna nezaposlenost u ranom radnom životu mlade osobe može imati dugoročne posljedice u cjeloživotnoj perspektivi, kao što su: neiskorištenost znanja i vještina, potencijalno nižu zaradu tokom života, smanjen zdravstveni status i opasnost od socijalnog isključivanja (Hughes i Borbely, 2012). Iz svega navedenog proizilazi da su formirani centri u javnim službama za zapošljavanje korisni mladim nezaposlenim osobama, kao i da je potrebno i dalje razvijati i širiti aktivnosti kojima se pruža podrška mladima u traženju posla. Također, smatramo bitnim preventivno djelovanje u obrazovnom sistemu, u smislu formiranja centara za razvoj karijere u srednjim školama i visokoškolskim ustanovama, što je i jedan od ciljeva Strateških pravaca razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja u periodu od 2008. do 2015. (p.18), koje je usvojilo Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, kao i izradu strateških pravaca karijerne orijentacije u FBiH.

LITERATURA

- [1] Belada, M. (2009). *Pohađanje seminara, traženje posla i lokus kontrole*. *Primenjena psihologija*. 2 (2) p. 191–215.
- [2] Đipa, D., Fazlić, M. (2012). „*Glasovi mladih*“ Istraživanje o mladima u BiH. *Rezultati kvantitativnog istraživanja*. MDGF: Sarajevo.

- [3] Halimić, Š., Košterbić, K., Neimarlija, N. (2013). *Na putu ka politici prema mladima u FBiH: analiza stanja i potrebe mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Institut za razvoj mladih Kult: Sarajevo, p. 125.
- [4] Hughes, D., Borbely-Pecze, T. B. (2012). *Nezaposlenost mladih: kriza našeg okruženja*. ELPGN. (dostupno na www.Ktl.jyu.fi/ktl/elpgn/publicaciones3, stranica posjećena u oktobru 2013. god.)
- [5] Korjenić, O. (2013). *Analiza stanja o mogućnostima sticanja radnog iskustva mladih u Federaciji BiH sa preporukama*. MDGF: Sarajevo.
- [6] Marić, Z., Džamonja, T. (2011). *Evaluacija efekata programa namenjenog unapređenju veština i motivacije za traženje posla*. Časopis Psihologija. 44 (2), p. 131–148.
- [7] Pobrić, R. (2013). *Zašto sam isključen/a?: poredbena studija o politikama društvenog uključivanja mladih*. Institut za razvoj mladih Kult: Sarajevo.
- [8] Price, R. H., Van Ryn, M., Vinokur, A. D. (1992). *Impact of a Preventive Job Search Intervention on the Likelihood of Depression Among the Unemployed*. Journal of Health and Social Behavior. (33), p. 158–167.
- [9] *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja 2008-2015, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik BiH“ br.14/08), p.18 (dostupno na: http://www.aposo.gov.ba/hr/files/2012/11/StrateL.ki_pravci_razvoja_obrazovanja_u_Bosni_i_Hercegovin.pdf)
- [10] Sinanović, N., Đipa, D. (2008). *Mladi trebaju omladinsku politiku - analiza položaja mladih i omladinskog sektora u Bosni i Hercegovini. Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo*, Sarajevo, p. 155-160. (dostupno na: <http://www.mladi.gov.ba>).
- [11] Vuori, J. & Vinokur, A. (2005). *Job-search preparedness as a mediator of the effects of the Job Search Intervention on re-employment and mental health*. Journal of Organizational Behavior. (26), p. 275–291.
- [12] Vuori, J., Silvonen, J. (2005). *The benefits of a preventive job search program on re-employment and mental health at 2-year follow-up*. Journal of Occupational and Organizational Psychology, (78) p. 43–52.
- [13] Vuori, J., Vesalainen, J. (1999). *Labour Market Interventions as Predictors of Re-Employment, Job Seeking Activity and Psychological Distress Among the Unemployed*. Journal of Occupational and Organizational Psychology, (72), p. 523–538.

YOUNG ARE NOT ACTIVE AND DO NOT LOOK FOR A JOB. IS IT NEEDED TO OFFER SUPPORT TO THE YOUNG IN SEARCH OF A JOB?¹

ABSTRACT

Youth unemployment in Bosnia and Herzegovina is very high. Various surveys suggest youth inactivity in job searching. The aim of this study was to investigate are there differences in attitude, assessments of job searching skills, intention and intensity of job searching among the unemployed young, users and non-users of centers for information, counseling and training in the public employment services of the Federation of Bosnia and Herzegovina. The findings point out the differences between these two groups. Young unemployed people who have used centers' services have a more positive attitude towards job searching, feel more confident in their job searching skills and have expressed intent to actively search for a job.

Key words: *unemployed young, job searching, support in job searching*

---

¹ This work is a part of author's master thesis entitled: "Identification of psychological and social determinants of a general attitude of the unemployed toward activities of public employment services", Faculty of Philosophy – University of East Sarajevo.

SIMBOLIČKA MOĆ U ULOZI ETNOHISTORIJE I GENEZE MODERNOG NACIONALIZMA

Vedad Muharemović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

✉ e-mail: vedad.muharemovic@ff.unsa.ba

SAŽETAK

U ovom tekstu analiziram specifični karakter etno-simboličke interpretacije nacija i nacionalizma, te značaj umjetnosti, religije i mita u konstituiranju modernih nacija. Rad se bavi osnovnim eksplikacijama etno-simbolizma, njegove veze sa modernizmom, značajem etnohistorije u konstruiranju, reproduciranju i kontinuiranju ideje nacije, te posebnom značaju simboličkih resursa u genezi nacije. Glavna teza rada je da umjetnost, religija i mit nisu imali samo instrumentalan karakter, nego su u strukturalnom smislu utjecali na konstituciju etnohistorije i nacionalizma na način da su se kulturne, socio-političke i ekonomske pretpostavke razvoja modernih nacija efikasnije, intenzivnije i rezonantnije oblikovale na razini individualne i kolektivne svijesti nacionalnih elita i onoga što možemo imenovati "pučkim nacionalizmom".

Ključne riječi: nacionalizam, etno-simbolizam, etnohistorija, umjetnost, religija, mit

UVOD

Nacionalizam i kulturalna afirmacija

U kakvoj su relaciji nacionalizam, procesi orijentirani ka generiranju nacionalne svijesti i specifični načini oblikovanja i kontinuiranja te svijesti u periodu konstruiranja nacije kao specifične i dominirajuće vrste socio-političkog identiteta modernosti? U najopćenitijem smislu nacionalizam predstavlja "aktivan pokret inspiriran ideologijom i simbolizmom nacije" (Smith, 2009, p. 61). Centralna doktrina nacionalizma može se stoga klasificirati u nekoliko tačaka:

1. "Čovječanstvo je podijeljeno na nacije, svaka sa svojim sopstvenim karakterom, poviješću i sudbinom;
2. Nacija je isključivi izvor političke moći;
3. Lojalnost naciji prethodi svim drugim lojalnostima;

4. Nacije iziskuju maksimalnu autonomiju i samoizražajnost;
5. Globalni mir i pravda mogu se graditi na osnovu pluralnosti slobodnih nacija.” (Ibid., p. 61)

Iako se ovakve ideal-tipske karakterizacije nacionalizma mogu dovoditi u pitanje, posebno u onom pogledu koji se tiče “pluralnosti slobodnih nacija” kao uvjeta mira i pravičnosti u univerzalnom i trajno-aktuelnom smislu riječi, ovaj rad nema za cilj propitivanje i problematiziranje, te kritičku analizu ovih doktrinarnih postavki. Zapravo, ova osnovna karakterizacija nacionalizma navedena je kao jedna od varijanti interpretiranja i razumijevanja ove doktrine, te mogućnosti pozicioniranja kulturne dimenzije individualnog i kolektivnog samopotvrđivanja kao modusa konstrukcije, diseminacije, intenziviranja i kontinuiranja ideje nacije i njenih atribucija. Stoga, ovaj rad u svojim osnovnim intencijama ima za cilj govoriti o specifičnoj i imanentnoj povezanosti nacija i nacionalizma sa sublimnim atributima koji se objektiviraju preko umjetničkog i religijskog iskustva, a koji imaju karakter suplemeniranja socio-političkih i generalno modernističkih pretpostavki i modernističkih konstelacija u formiranju nacija i nacionalizma kao njenog ideološkog analogona. To prije svega znači ukazati na specifičnu poziciju koju su umjetničko stvaralaštvo, s jedne, te religija i mit, s druge strane, odigrali u procesu konstitucije nacija, ali i onim relacijama koje su u konačnom dovele do implicitnih, sakralizovanih i intrinzičkih vrijednosti nacija u eri sekularizma, individualizma i naučno-tehničkih operiranja savremenim društvenim svijetom. Proces kulturalnog oblikovanja nacija i nacionalistička konstrukcija nacija putem ovih dimenzija stoga nije bila samo prvobitna i efektivna instrumentalizacija u ime amalgamiranja demotičke kulture, pučkih vrijednosti ili pučke svijesti sa elitističkih, intelektualnih i racionalnih strategija formiranja nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta, nego je stvar koja je utjecala na daljnje oblikovanje i zdravo za gotovo uzete predstave i koncepcije o onome šta nacija predstavlja ili ono što jeste izraz njenog bitka u odnosu na ono što njoj nije pripadno, s čime se ona ne može identificirati ili na osnovu čega ona uspijeva da figurira kao specifična forma kolektivnog identiteta koji ima specifične socio-političke, ali i kulturalne vrijednosti koje joj garantiraju distinktivitet, rekurenciju i trajnost u doba informacijskih, transnacionalizirajućih i globalnih tokova savremenog svijeta.

ETNO-SIMBOLIZAM I ZNAČAJ ETNOHISTORIJE

Iako postoje različite teorije ili teorijske paradigme koje pokušavaju objasniti specifičan karakter nacija i nacionalizma, etno-simbolizam kao jedna teorijska alternativa na najsnažniji način govori o značaju isticanja kulturalnih pretpostavki zasnivanja nacija i nečemu što tim nacijama obezbjeđuje karakter “unutarnje povijesti” i oblika egzistencije nasuprot striktno racionalnih, utilitarnih i dnevno-

političkih “društvenih djelovanja”. Jedno od najprominentnijih imena za koje se vezuje pojam etno-simbolizma zasigurno je Anthony D. Smith koji je paralelno sa Johnom Hutchinsonom i nešto ranije Johnom Armstrongom (premda sam Smith na daleko ekstenzivniji i sistematičniji način) omogućio da se nacije i nacionalizam posmatraju s one strane onih teorijskih eksplikacija koje svu složenost i izdiferenciranost ovih fenomena reduciraju na karakter primordijalnih ili perenijalnih oblika postojanja, ili ih posmatraju kao stvar koja koincidira sa specifičnim karakteristikama evropskog modernizma, ili se tumače kao određeni oblici društvenih i interpersonalnih konstrukcija koje imaju kontingentan i efemeran karakter. Nasuprot mnoštvu teorijskih elaboracija, etno-simbolizam pokazuje kako se na nacije ne može gledati kao na neke vrste entiteta koji u svijetu egzistiraju analogno egzistenciji bioloških ili prirodnih činjenica, niti se naprosto može govoriti o nekoj vrsti transpovijesnog iskustva kolektivitetâ koji imaju trajan status, niti ih se može posmatrati kao puke tvorevine industrijskog društva koje sa razvojem i kulminiranjem industrijalizma i kapitalističkog tipa proizvodnje, uozbiljenjem kapitalističkog svjetskog duha, prestaju imati bilo kakav vid povijesne i političke relevancije. Etno-simbolizam se prije svega fokusira na kulturalne dimenzije nacije koje su date u njenoj etničkoj pretpostavljenosti i koje se ne mogu iscrpiti ili transcendirati ekonomskim, tehničkim i instrumentalnim djelatnostima, nego karakter svoje “supstantivne racionalnosti” zadobijaju kulturnom pozadinom koja se akomodira potrebama modernizacije i savremenosti ne gubeći pri tome svoj etno-kulturalni status. Fokus na unutarnju povijest nacija i na njen simbolički potencijalitet nije moguć bez ukazivanja na cijeli niz historijskih elemenata, ali i pseudonaučnih i mitskih komponentni bez kojih je nemoguće razumjeti simboličke resurse nacionalne zajednice, posebno njenu povezanost sa mitskim predstavama o zajednici predaka i povijesnoj sudbini određene etnije koja sa transformirala u socio-politički entitet u doba modernizma. Ovdje se ne možemo upuštati u detaljne uvide i refleksije o onome što sve implicira etno-simbolička perspektiva, ali je potrebno ukazati na onaj segment koji govori o umjetnosti, religiji i mitu kao odsudnim momentima generiranja simboličkog i socijalnog aspekta nacija, te nacionalizma koji je efektivno, kako na “normativnoj” tako i na “operativnoj” razini (Malešević, 2006), na razini “društvenih činjenica” i “društvenog djelovanja” uspijevao stvoriti sliku o nacijama kao kulturalnim i političkim entitetima nezaobilaznim za smisao individualnih i kolektivnih identiteta, kako u eri modernizma tako i u savremenom dobu. S tim u vezi potrebno je ukazati na mitski korpus koji je intenzivno eksploatiran i inspiriran djelima umjetnika, ali i religijskim predstavama o etničkoj ekskluzivnosti, odabranosti i sakralnosti nacionalnog identiteta. Smith izdvaja sljedeći skup mitova odsudnih za etno-genezu i procese formiranja nacija:

1. mitovi o precima i porijeklu (nezaobilazni za procese samodefiniranja);

2. mitovi o zajedničkom izboru (mitovi sjećanja i kultiviranja);
3. odanost svetom krajoliku (bitni za koncept teritorijalizacije i prostorne distinktivnosti);
4. mitovi i sjećanja etnohistorije, posebno “zlatnog doba”;
5. dimenzija nacionalne sudbine kroz individualni i kolektivni koncept viktimizacije. (Smith, 2009)

S tim u vezi, umjetničko i religijsko interpretiranje i oblikovanje isposredovano je svim ovim elementima etnohistorijskog i mitskog reprezentiranja nacionalne povijesti i nacionalne svijesti, bilo da je riječ o instrumentalnom pristupu u formi inspiracije i građe neophodne za konstrukciju nacija ili pak o inkorporaciji svih elemenata u strukturalne i funkcionalne kodove nacija na razini svakodnevnog iskustva, nacionalnih označitelja ili nesvjesnih i implicitnih formi oblikovanja individualne i kolektivne svijesti. Ovo je od posebnog značaja za ono što etno-simbolička interpretacija nacija i nacionalizma imenuje pojmom etnohistorije. Riječ je o posebnoj vrsti generiranja i nacionalističkog afirmiranja i kontinuiranja nacionalne svijesti koja nije utemeljena u znanstvenim i metodološkim konceptima kojima operira historijska znanost, nego svoje utemeljenje i svoju valorizaciju derivira iz simboličkih i kulturalnih resursa etničke prošlosti kao uvjeta za konstrukciju ili invenciju nacionalne sadašnjosti i njene povijesne utemeljenosti. U tom kontekstu, etnohistorijsko zasnivanje nacija orijentirano je ka mitovima, sjećanjima, naracijama o autentičnosti i izabranosti, zajedničkoj slavnoj prošlosti, izgonu, patnji ili primordijalitetu bez intencije da ove kvalifikacije i karakterizacije imaju verifikabilan, pouzdan, historijski detektiran i naučno i kritički argumentiran status. One same po sebi ispostavljaju aksiomatski status i izvjesnost koja na mikrorazini svakodnevnog iskustva oblikuje i određuje racionalni i emocionalni karakter individualnih i kolektivnih identiteta.

“Koristim termin ‘etnohistorija’ jer nije riječ o historiji, kao profesionalnoj, institucionaliziranoj, te više ili manje nezainteresiranoj istrazi o relikvijama prošlosti koja nas zanima, nego o selektivnom, zajedničkom sjećanju narednih generacija članova zajednice, te načinima na koje generacije predstavljaju i zaviještaju priče o prošlosti zajednice jedni drugima. U ovom poduzetništvu oni su neprekidno angažirani kako u konsolidiranju i prenošenju njihovih zajedničkih tradicija tako i u njenoj reinterpetaciji i rekonstrukciji... ‘etnička prošlost’ (ili prošlosti) koju oni reinterpetiraju i reproduciraju jeste neposredno upotrebljiva i sveta prošlost.” (Smith, 2003, p. 169)

Etno-simbolička analiza nacija i nacionalizma stoga nije moguća bez onih resursa i komponentni koje omogućavaju da nacionalistički diskurs operira mimo opipljivih i relijabilnih historijskih, društvenih, političkih i ekonomskih varijabli,

a koje s druge strane svojim modusima deskripcije, interpretacije, valorizacije, reinterpretacije i diseminacije ne samo afirmiraju ili obezbjeđuju jedan aspekt nacija, nego generiraju samu naciju u njenoj strukturalno-simboličkoj razini bez koje nije moguće njeno objektiviranje i kontinuiranje u formi političkog i društvenog legitimiteta o kojem je govorio Ernest Gellner. Nacionalizam koji se javlja kao forma političke legitimacije nacije i intencije da se ista institucionalizira i osigurava u državi (Gellner, 1983) stoga ne može bez svoje utemeljenosti u onim postavkama koje operiraju s one strane objektivnih, znanstvenih, racionalnih, verifikabilnih i materijalnih formi djelovanja, odnosno, bez onih značenja koja svoju legitimaciju i valorizaciju imaju u sferi etno-simboličke i etnohistorijske konstrukcije povijesti.

UMJETNOST I SUBLIMNA NARAV NACIONALNOG IDENTITETA

Premda je za političku konstituciju nacija modernog tipa također karakteristično stvaralaštvo u oblasti muzike, filozofije i filologije, sadržaj i konfiguriranje nacionalne ideje u svom simboličkom smislu i značenju derivirani su zapravo iz folk tradicije i fenomenologije demotičke kulture. Ovaj sadržaj je izvor onih ideja koje su po svojoj kvaliteti, dosegu i konzekvencama dalekosežnije i dublje nego li se mogu uokviriti u klasu političkih akcija i funkcija koje su u strogom smislu vezane za ostvarivanje političkog suvereniteta u okviru jasno ocrtanih i definiranih granica, javne kulture i institucionalizirano utvrđene legislative (koja je obavezujuća za sve njene članove koji su zapravo građani u pravom smislu te riječi).

Kada je riječ o ulozi umjetnosti u sferi simboličkog kontinuiranja i intenziviranja tzv. “unutrašnjeg svijeta” nacija, najznačajnije su oblasti slikarstva i muzičkog stvaralaštva. Anthony D. Smith navodi kako od ranog 18. stoljeća generira nova muzička forma koja služi za proučavanje nacionalne pripadnosti, poput onoga što je ostvareno u Chopinovoj klavirskoj muzici (poljska elita i narodni plesovi poloneze i mazurka, novi oblici balade, valcera i nokturna). Tako se mazurka javlja kao oblik “s sofisticiranih dijaloga” između onoga što predstavlja bogatstvo i višeslojnost narodnog muzičkog stvaralaštva i savremene evropske muzike (što se može iščitavati u Gellnerovom konceptu homogenizirajuće kulture nacionalizma kao intermedija između visoke kulture latiniziranog plemstva i sveštenstva nasuprot masovnom sloju vernakularne kulture običnog puka), što joj obezbjeđuje kanonski status (Samson, 2007. U: Leoussi, Grosby, 2007). U sferi operskog stvaralaštva često se koriste romantične srednjovjekovne legende sa magičnim i natprirodnim sadržajima koji služe za pojačanu inspiraciju narodne svijesti i njihovo identificiranje sa mitskim, prednaučnim i predpovijesnim slikama svijeta zajedničkog pretka, zajedničke domovine, zajedničkog zlatnog doba i zajedničke sudbine. Tako imamo Carla Mariu von Webera, Verdija (koji romantičarske slike koristi i u prikazivanju orijentalnog iskustva svijeta, što je evidentno u njegovom *Nabukodonosoru*

i *Aidi*) i Wagnera sa njegovom keltsko-bretonskom legendom *Tristan i Izolda*, te germansko-islandsku sagu pretočenu u grandioznu tetralogiju *Prsten Nibelunga*.¹ U 19. stoljeću najznačajniji kompozitori slijede iste principe u procesu “historiziranja prirode” i “naturaliziranja historije”. Tako imamo Beethovenovu *Pastoralnu simfoniju*, Dvořákovu *Smetanu*, Tchaikovskog sa *Romeom i Julijom*, Šeherzadu Rimsky-Korsakova, Elgarov *Falstaff*, Sibeliusovu *Finlandiu* ili Borodinovog *Princ Igora*. U Njemačkoj sa osnivanjem Konzervatorijuma u Leipzigu 1843. godine dolazi i do etabliranja i “promoviranja njemačkog simfonizma kao vrste univerzalne ideje” (Ibid., p. 58), pa sve do kulminiranja i esencijaliziranja nijemstva u Wagnerovim muzičkim dramama kao objektivacijama i manifestiranjima nečega što se prepoznaje kao Kunstreligion (ibidem)².

Smith s pravom izdvaja klasičnog predstavnika ruskog realizma Modesta P. Musorgskog koji svojim historijskim dramama sa tematikom patnje i hrabrosti ruskog naroda, sukoba aristokratije i monarha, centralizacije pravoslavne patrijaršije i ekspanzijom ruskog carstva afirmira i produbljuje jedinstvenu nacionalnu ideju homogeniteta, zajedničke sudbine, odabranosti i trajnosti dijalektičnosti prirode i povijesti u formi svetosti majke Rusije. Najznačajnija djela poput *Borisa Godunova*, trosatnog opernog djela na temelju Pushkinove historijske drame i Karamzinove *Historije ruske države*, te *Khovanschine*, trosatne nacionalne muzičke drame u pet činova, najbolje svjedoče o tome (Smith, 2009).

¹ Neki autori u Wagnerovim operama osjećaju prisustvo njemačkog duha u njegovoj romantičarsko-pastoralnoj dimenziji koja je korespondentna sa koncepcijom mita odsudnog značenja za konstrukciju nacije. “Sve je bilo tako fantastično da to niko nije mogao da shvati. Ali ja sam shvatio. Međutim, sada mene niko ne shvata: ja sam najnemačkiji čovek, ja sam nemački duh. Pitajte čaroliju mojih dela, koja je bez premca, i uporedite je sa svim ostalim: za sada nećete reći ništa drugo nego – to je nemačko. Ali, šta je to nemačko? To mora biti nešto predivno, jer je ljudski lepše nego sve drugo? O nebesa! Kada bi samo to nemačko imalo neko uporište. Kada bih mogao da nađem svoj narod!” O ovome vidjeti u: Jeremić-Molnar, D., Molnar, A. (2004): *Mit, ideologija i misterija u tetralogiji Riharda Vagnera. Prsten Nibelunga i Parsifal*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

² Jim Samson u tekstu *Music and Nationalism: Five Historical Moments* govori o pet specifičnih načina oblikovanja i diseminiranja nacionalne ideje i nacionalističkog diskursa usmjerenog ka genezi i reprodukciji nacionaliteta i to kroz primjere Poljske sa Chopinovom muzikom, Njemačke sa posebnim osvrtom na Wagnerova djela, centralnoistočne Evrope sa posebnim osvrtom na Bartókov angažman sintetiziranja narodne seoske muzike (ali isključujući iz ovog korpusa romsku muziku koja je bila inspirativna za Liszta) kao reprezentacije „prirodne zajednice“ sa umjetničkom muzikom racionaliziranog Zapada, neonacionalizam Norveške i Johansenov uvid u „stvaranje nacionalne muzike koja će biti nešto više od nastavka Griega“, te Balkana unutar kojeg autor daje kritički osvrt i analizu veze između nacionalizma i muzičkog stvaralaštva, s posebnim osvrtom na zemlje bivše Jugoslavije. Cf. Samson, J.: *Music and Nationalism: Five Historical Moments*. U: Leoussi, A. S., Grosby, S. (2007): *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

U sferi slikarstva proces isticanja i iscrtavanja nacionalne sudbine i nacionalnog herojstva svoj puni zamah dobiva početkom 17. stoljeća i to u zemljama poput Holandije i Danske. Srednje i kasno 18. stoljeće svjedoči razvoju historijskog slikarstva sa Kraljevskom akademijom i Kraljevskim društvom za umjetnost. Dominiraju stare klasične teme preuzete iz Grčke i Rima u smislu francuskih i engleskih prijevoda grčkih i rimskih autora poput Livija i Plutarha: “Sokrat ispija otrov od kukute, Dentat odbija podmićivanje, Scipio iskazuje skromnost, Torquato žrtvuje svog sina koji je izdao Republiku” (Ibid., p. 88). Tu su i slikari poput Nicolasa Breneta i Benjamina Westa. Cilj ovakvog tipa slikarstva nije bio samo u podsticanju i inspiriranju akademskog slikarstva namijenjenog salonima, galerijama i muzejima unutar uskog kruga probranih i obrazovanih individua, posebnih klasa i društveno privilegiranih skupina. Pored ovakve uloge, koja je nesumnjivo jako značajna kada je u pitanju generiranje i razvoj nacionalnog slikarstva, muzike, plastične umjetnosti i arhitekture, cilj je bio i onaj o kojem je govorio Gellner kada navodi tehničke i političke preduslove za razvoj procesa homogenizacije viših i nižih kultura koje su ostale lateralno egzistirajuće za vrijeme predmodernih društava. Umjetnici sada vrše ulogu koja ima za cilj solidarnost, jedinstvo, zajednički cilj, smisao i sudbinu. Slikarstvo je namijenjeno ne samo za odabrane i privilegirane, nego i za aficijenciju i stimulaciju šire svjetine.

“Nacionalne teme i pokatkad ‘nacionalni’ stilovi (obično medijavelizirajući gotički ili predmoderni ekvivalent) postaju popularni među umjetnicima širom svijeta poput Finske i Indije, Rusije i Meksika, gdje slikari poput Akseli Gallen-Kallele, Ravi Varne, Vasily Surikova i Diego Rivere nastoje dati oblik i osobenost ideji nacije kroz odabiranje oblikovnih događaja, personaliteta i krajolika u tradiciji nacionalne historije. Njihov zadatak je bio dvostruk: načiniti ideju nacije opipljivom i dostupnom svim njenim članovima, te pomoći u otkrivanju i prizivanju etničkih pamćenja, simbola, mitova i tradicija” (Ibid., p. 89–90).

Paja Jovanović je jedan od slikarskih genija ovih prostora koji je u nezaobilaznom smislu utjecao na formiranje i realiziranje ovih zadataka na polju srpske nacionalne historije i nacionalnog slikarstva usmjerenog na realistički prikaz prošlosti i ideja nacionalnog distinktiviteta.

Umjetnost se stoga pokazuje kao angažirani modus stvaranja, prizivanja, reinterpretiranja, reprezentiranja i izražavanja svih onih elemenata koji se tiču etničkog i nacionalnog, a koji su odlučujući u procesu sublimacije pučke svijesti. Ono što procesima racionalizacije nije moguće obuhvatiti ili što iz tehničkih i obrazovnih razloga nije dostupno običnoj ‘svjetini’, sada biva prijemčivo vizualnim, taktilnim i akustičkim instrumentarijima i stimulacijama koje se produciraju od strane slikara, kompozitora, skulptora, pjesnika i drugih umjetnika koji na plastičniji način i jezikom razumljivim svima smanjuju jaz između onoga što je nacionalna ideja u

doktrinarnom smislu, te njeno empiričko ozbiljavanje i njen svakodnevni praktički smisao s druge strane. Razlog tome je “što postoji nešto u takvim simbolima, posebno onim vizualnim, koji dopiru do dijelova do kojih racionalna eksplanacija na može doprijeti.” (Connor, 1996. U: Hutchinson J., Smith, A. D., 1996: 73).

“Pad Jeruzalema, bitka kod Avarayra, Kosovo Polje, Orleans, Mohač . . . Dardaneli, Dunkirk, Staljingrad: porazi čak i više negoli pobjede postali su dio popularne legende u stihu i pjesmi monumentalne umjetnosti” (Smith, 2009: p. 98).

RELIGIJA, MIT I NACIONALIZAM

Religija je nesumnjivo igrala nezamjenjivu ulogu u procesu konstituiranja modernih nacija, iako se na prvi pogled čini kako ona, zajedno sa različitim mističkim, opskurentnim, mitološkim, prednaučnim i fantazmogorijskim konstrukcijama stvarnosti prestaje igrati ulogu u eri koju karakterizira rapidan i revolucionaran naučno-tehnički i tehnološki napredak čovječanstva ka slobodi otjelovljenoj u koncepciji Razuma i njegovih sposobnosti da na razvidniji i nedvosmisleniji način dovede čovjeka do spoznaje samoga sebe i suštine svijeta u kojem živi i u kojem umire. U logici nacionalizma krije se smisao priče o tome da prosvjetiteljski um svojom borbom protiv mita i sam skončava u mit, kao i Althusserova koncepcija subjekta koji se “...konstituira određenim pogrešnim prepoznavanjem”, odnosno, uviđanje da “. . . moramo prihvatiti stanovitu zabludu kao uvjet našeg povijesnog djelovanja, kao uvjet preuzimanja uloge subjekta povijesnog procesa” (Žižek, 2002: p. 15). U takvoj koncepciji unutar koje se ljudsko djelovanje i prakse kojima se potvrđuju socijalne relacije i socijalni procesi identificiraju preko naučno-kalkulabilnog uma i subjekta koji sve pred-stavlja kao pred-metnutost (Heidegger) objektivne datosti (u svijetu koji postaje “ostavom”), religija biva zamijenjena drugim vrstama ljudskog samopotvrđivanja, i to onim koji na adekvatniji i zbiljskiji način korespondiraju sa istinom i zbiljom (Rorty). S tim u vezi neki mislioci primjećuju kako “»mišljenje - u čijem se mehanizmu prisile odražava i nastavlja priroda - odražava, zahvaljujući vlastitoj neospornoj konzekventnosti, i samo sebe kao sebezaboravna priroda, kao mehanizam prisile (Zwangsmechanismus).«” (Rusconi, 1973: p. 215). Umjesto filozofa koji posmatra “ono što jeste”, u eri moderniteta se, prema teoretičarima modernističke varijante nacija i nacionalizma, postulira lik nacionaliste koji svojim intelektualnim i političkim modusima aficijencije čulnosti i emocionalnih komponenti “demotičke kulture” efektno realizira homogenizirajuću nacionalnu zajednicu koja je često uokvirena stabilnim institucionalnim poretkom kojeg proskribira jasno utvrđena i jasnim granicama određena nacionalna država. Modernisti stoga artikuliraju ideju moderne nacije skrojene nacionalističkim projektima prema kojim se nacionalizam afirmira kao svojevrsni “ ‘religijski surogat’ moderne” (Smith, 1999. U: Smith, 1999: p. 100). Na sličan način o ovome govori i Kedourie kada ističe

moć nacionalizma da u eri modernizma supstituirala religiju i preuzme njenu ulogu solidarnosti zajednice.³

Stoga ne čudi konstatacija da ideologija nacionalizma svojim intelektualnim i političkim diskursom obezbjeđuje onaj model po kojem se mogu sagledavati efekti razvoja nacija u modernom svijetu, neovisno o tome koji su faktori i koji instrumenti bivali korišteni kako bi se ovakvi ciljevi i ovakve konzekvence proizveli.

Međutim, religija i u ranom modernom dobu nije prestala figurirati kao onaj korpus vrijednosti koji uspijeva da ispostavi smisao i izvrši svojevrsnu intimnu koherentnost postulirajući se kao “kolektivna svijest” spremna da ujedini različite društvene grupe i njihove intencije i ciljeve pod jedan smisleni i salvacionistički svjetopogled. Ona stoga nije zamijenjena, nego je kanalisana drukčijim političkim i kulturnim okolnostima koje su transformirale ljudsku povijest, dajući joj sekularna obilježja koja su potom igrala svoju instrumentalnu i praktičnu ulogu. Religija je stoga postala “osnovom za izgradnju ranog i ekskluzivirajućeg nacionalizma, premda na vrlo različite načine... Religijski fanatizam bio je osnovom za popularno udruživanje sa - za ili protiv - centraliziranog državnog autoriteta te, kao takav, osnovom za izranjanje nacionalizma” (Marx, 2003: p. 197). Uloga religije se prvenstveno sagledava kroz prizmu međuodnosa predmodernog-modernog kako bi se potvrdio argument etno-simbolista o uvjetovanosti modernih nacija i njihovih sekularnih ideja predmodernim etničkim zajednicama koje su često teško razdvojive od religijskih zajednica i njihovih praksi. Nacionalizam se javio kao moderni socio-politički fenomen koji je uspijevaao da izvrši masovno mobiliziranje naroda i njihovo transformiranje iz seosko-fragmentiranih i parohijalno orijentiranih entiteta u entitete politički angažiranih građana koji se identificiraju sa unificirajućom kulturom, jedinstvenom ekonomijom, zajedničkim vrijednostima i državom koja politizira i teritorijalizira odsudan proces homogenizacije. U takvom socio-političkom aranžmanu i angažmanu, nacionalizam je uspio da procesom mobilizacije naroda i njihove transformacije u građane izvrši i transformaciju predmodernih, religijskih uvjerenja i vjere u izbor, na način da “strast religije postaje sekularna strast za državom i nacionalizmom kao takvim” (Ibid., p. 193).

Sami mitovi su dovoljno snažni da svojim utjecajem i dubokom ukorijenjenošću u “unutrašnji svijet” članova nacija potvrde svoj kontinuitet i svoju perzistentnost koja preuzima različite funkcije, pokatkad religijske, pokatkad sekularne, u zavisnosti od povijesnih konstelacija i društvenih promjena unutar kojih apliciraju svoju ulogu i svoj smisao. Pri tome su posebno značajni mitovi o izboru, i to sporazumni i misionarski mitovi. Smith govori o biblijskim prototipovima, o Abrahamovom izboru, Mojsijevoj odabranosti na brdu Sinaj, te o narodima koji su

³ O kritici ove vrste teoretiziranja religije i nacionalizma vidjeti u: Grosby, S. *Nationality and Religion*. U: Guibernau, M., Hutchinson, J. (2001): *Understanding Nationalism*. MA: Polity.

izraz sporazuma između božanstva i njihove etničke zajednice, te o misionarskim narodima sa još važnijim zadatkom povjerenim od strane Boga. Na ovaj način se može govoriti o političkoj religiji nacionalizma. Ona predstavlja izvjesni aktivizam na način koji u predmodernim etničkim zajednicama nije bio profiliran, a koji u epohi modernog doba postaje nužan kako bi se identitet i distinktivitet etničkih zajednica očuvao ili kako bi bio transformiran u skladu sa zahtjevima sve veće kompleksifikacije društvenog poretka, prezervirajući pri tome svoje temeljne elemente koji joj garantiraju rekurentnost i kontinuitet. Glavna karakteristika političke religije nacionalizma ogleda se u artikuliranju "sakralne zajednice naroda". Ovaj tip zajednice posjeduje vlastiti dijalektički put kojim se prethodni momenti ozbiljenja sakralnosti zadržavaju, služeći istovremeno vlastitoj nadgradnji koja svoje osobenosti zadržava u modernom i savremenom dobu. Sakralnost zajednice konfigurirana je na trodimenzionalan način koji ne podrazumijeva da kao cjelina figurira kroz cjelokupni povijesni kontinuum ljudskih zajednica. Prije je riječ o prethodno spomenutim nadgradnjama. Tako prva dimenzija predstavlja etničku zajednicu sa veoma raširenim i intenzivnim sistemom vjerovanja (veberijansko poimanje etničkih zajednica i njihovih odnosa) u zajedničko porijeklo i srodstvo. Druga dimenzija tiče se specifičnog kulta koji konfigurira jedinstvenu moralnu zajednicu onih koji vjeruju, odnosno, onih koji promišljaju o svome distinktivitetu kao jedinstvenom i dragocjenom korpusu vrijednosti koje daju smisao svim njenim članovima. Treće, ideja sakralne zajednice može biti iskazana i kroz prizmu zajedničkih prava i dužnosti koja su institucionalizirana u specifične društvene kodove i zakone obavezujuće za sve njene članove. Ovaj treći momenat nacionalnog samorazumijevanja i samopercipiranja zapravo je ključan za kontinuiranje ideje sakralnosti u buđenjima nacionalističkih ideja 19. stoljeća. (Smith, 2003). Pri tome je posebno važno istaći razliku između naroda kao svjetine koja predstavlja recipijenta ideja, poruka i koja je često pod kontrolom manipulativne elite, u odnosu na narod u užem smislu riječi koji nacionalističkom ideologijom nastaje iz šireg pojma naroda, njegovog 'vernakularnog' jezika i 'demotičke kulture', i koji je konstituent određenog građanskog poretka, odnosno, predstavlja elemente strukture nacije-države u modernom smislu riječi. Narodni puk iz kojeg nastaje narod nacionalne zajednice predstavlja kombinaciju pasivnog recipijenta ideja i vrijednosti nacionalne pripadnosti, te aktivnog učešća u formi masovne egzaltacije i manifestiranja masovne emocije i afektiviteta. Poseban sloj ovog puka je, zapravo seljaštvo koje čini njegovu većinu i koje je značajno za tzv. etnički nacionalizam⁴.

⁴ U teorijama nacionalizma autori razlikuju etnički nacionalizam u odnosu na civilni ili politički nacionalizam (Hans Kohn). Ova razlika se često prikazuje i kao razlika između zapadnog i istočnog nacionalizma ili pak kao razlika između teritorijalnog i etničkog nacionalizma (Anthony D. Smith), ili političkog i kulturalnog nacionalizma (John Hutchinson), ili pak kao razlika između državnog i kulturalnog nacionalizma (Chaim Gans). Prema Kohnu, politički, civilni ili zapadni nacionalizam

Ono se posmatra kao netaknuti, nekorumpirani i “najčišći” sloj ljudi koji je na najneposredniji način zaprimio istinu i vrlinu svoje zajednice, njenu svetost i njen smisao. U religioznom smislu, Bog svoj Logos diseminira kroz običan narod i izražava svoju volju. U modernijem smislu, Ivana Orleanska se uzima kao primjer najrafiniranijeg glasa običnog puka, u odnosu na kraljeve, plemiće i sveštenstvo.

“Prema ovom pogledu, stvarna Francuska je običan puk, jednostavan narod koji će, stoljećima kasnije biti uvjeren da je suveren i koga će Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. izjednačiti sa nacijom, izvorom cjelokupnog autoriteta i zakona. Nacionalizam s ovim čini samo korak dalje, kada je izjednačio narod-naciju sa nižim poretkom društva a posebno sa seljacima jer se za njih vjerovalo kako su nekorumpirani i neiskvareni porocima i luksuzom iscrpljene urbane civilizacije” (Ibid., p. 35).

Unutar nacionalnih identiteta, osjećaj kolektivne pripadnosti, jedinstva, zajedničke sudbine i sakralne izvornosti biva intenziviran etničkim osjećajem za distinktivitet. Naime, trodimenzionalni model političke religije nacionalizma (etnički – kulturni – moralno-pravni) (Ibid., p. 33) tradira se i na nivou favoriziranja nas u odnosu na njih, one unutra u odnosu na one izvan, kao i na nivou posmatranja i reflektiranja o personalnom i nacionalnom identitetu generalno. Tako Joshua Searle-White govori o unutargrupnom favoritizmu (Searle-White, 2001) u kojem ljudi druge osobe unutar svoje grupe posmatraju kao moralne, snažne, dobre i vrlomite, sa jakim osjećajem nacionalne pripadnosti i personalnim identitetom

---

izvire zapadno od Rajne i odlikuje ga snažna buržoazija, liberalni koncept nacionalizma i objektiviranje u Engleskoj ili Francuskoj revoluciji. Istočni nacionalizam se promatra kao voluntaristički, autoritaran i neliberalan, sa odsustvom buržoaske klase i obrazovanog sloja društva. Međutim, bitno je istaći kako je riječ o pojednostavljenom razumijevanju tako složenog fenomena te kako se ova vrsta dihotomije može posmatrati kao jedna od varijanti „društvene metafizike“ koja binarno i na temelju invencije govori o „herojskoj verziji priče o rastu zapadne civilizacije i njenom daru svijetu, tj. o klasičnoj judeo-kršćanskoj i prosvjetiteljskoj verziji razumskog univerzalizma, o čemu posebno govori Craig Calhoun. O Kohnovoj distinkciji između istočnog i zapadnog nacionalizma vidjeti šire u: Smith, A. D. (1998): *Nationalism and Modernism*. Oxford: Oxford University Press. O kritici ove dihotomije kao i o načinima oblikovanja Kohnove verzije teorije nacionalizma vidjeti u: Calhoun, C. (2007): *Nations Matter. Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. London and New York: Routledge. O Smithovoj distinkciji između teritorijalnog i etničkog nacionalizma vidjeti šire u: Smith, A. D. (1999): *Myths and Memories of the Nations*. Oxford: Oxford University Press, 190. Mislim da najbolju distinkciju nudi Chaim Gans kada predlaže da se umjesto termina politički i etnički nacionalizam koriste termini državni i kulturalni nacionalizam kako bi se eskivirao pejorativan smisao pojma etničko i dalo šire i sveobuhvatnije značenje pojma kulture. Dublji razlog za ovakvu terminološku preciznost daje u prožimanju i međuovisnosti ova dva tipa nacionalizma, o čemu navodi slijedeće: “Kulturalni nacionalizam znači da se ljudi fiksiraju za svoju kulturu. Država je sredstvo za postizanje ove svrhe. Državni nacionalizam se razlikuje u tome što je nacionalna kultura sredstvo, dok realiziranje političkih vrijednosti koje nemaju ništa sa pojedinačnim nacionalnim kulturama jeste cilj.” O ovome vidjeti šire u: Gans, C. (2003): *The Limits of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 16.

koji je često izjednačen sa nacionalnim identitetom, odnosno koji se u skladu sa doktrinom nacionalizma pokazuje kao nezaobilazan i kategoričan uvjet svake moguće personalnosti. Vidljiva je slika kolektivne, nacionalne samokonzistentnosti sa izraženim simbolizmom i sekulariziranim varijantama religijske i etničke mreže “nezamjenljive kulturne vrijednosti” o kojima je govorio Weber. Ono što kao slika konzistentnosti prebiva na nivou personalnog identiteta, samo se usložnjava i biva profundnije na nivou nacionalnog identiteta koji je uvjet slobode svakog pojedinačnog identiteta, o čemu Smith govori u više svojih djela.

“Roy Baumeister, psiholog, pisao je serije članaka i knjiga o ‘sopstvu’ posmatranom u zapadnom društvu. . . naprimjer, u situaciji srodnoj za većinu roditelja, roditelj može djetetu ponuditi sendvič od tunjevine. Dijete kaže da ne voli tunjevinu. Roditelj bi potom mogao odgovoriti ‘Kako to misliš da ne voliš tunjevinu? Zadnji puta si je volio!’ Implikacija je naravno ta da ako si je volio prošli puta, trebao bi je voljeti i ovog puta - jer su ljudi konzistentni.” (Ibid., p. 69).

Stvari u ovom kontekstu bivaju sve složenije kako se čitavi setovi uvjerenja i vrijednosti utjelovljuju u posebno kodirane obrasce poput ceremonijala, rituala, svetkovina te posebno mitova. Pored mita o izboru, neovisno o tome da li se radi o sporazumnim ili misionarskim mitovima izbora, zajedno sa posebnim etničkim zajednicama i njihovim narodima, veoma značajnu ulogu igraju i mitovi kao izraz odanosti svetome krajoliku, te mitovi sjećanja i žrtvovanja, pri čemu često „nije bitan sam akt žrtvovanja, koliko dubok i dalekosežan osjećaj nacionalne sudbine koji je utemeljen u žrtvovanju“, kako ističe Smith (2009). Oni bi, s jedne strane bivali sačuvani i deponovani usmenim predanjima i dubokim nacionalnim sentimentom članova zajednice, dok bi se s druge strane oblikovali intelektualnim, političkim ili kulturnim sredstvima kako bi snažnije doprli do “suštine” stvari.

Veoma je teško i nepromišljeno stremiti prema onim teorijskim koncepcijama koje ove društvene fenomene posmatraju na lineran i jednodimenzionalan način. Pojmovi i fenomeni poput nacionalizma, religije, etniciteta, religijskog, mitskog, etničkog ili nacionalnog identiteta predstavljaju analitički različite stvari bez obzira na činjenicu što se u mrežama društvenih i političkih odnosa veoma često pokazuju suodnosnim, sukonstituirajućim i interferentnim. Kao što se etnicitet ne može posmatrati na esencijalistički način (u smislu isticanja jedne supstancijalizirajuće matrice u formi zajedničkog pretka ili srodstva) tako je antiesencijalizirajući i polivalentan pristup neophodan u analizi ostalih oblika kolektiviteta i iskustava koja konstruiraju društvenu stvarnost.

„Isprepletenost nije identitet: sama metafora ispreplitanja uključuje distinkciju između isprepletenih niti... religijski pokreti koji smjeraju sveobuhvatnoj preobrazbi javnog života ne postaju nacionalistički naprosto djelovanjem kroz naciju-državu; niti postaju nacionalistički u antikolonijalnoj borbi ili razvijanjem retorike antiko-

lonijalnog nacionalizma. Slično tome, nacionalistički pokreti se ne preokreću u specifično religijske pokrete na osnovu razvijanja religijskih simbola, naglašavanjem religijske tradicije ili čak kreiranjem religijske pripadnosti kriterijem punog članstva naciji. Jezik religije ili nacije, kao svi oblici jezika mogu se međusobno prožimati. Ali čak i kada su jezici isprepleteni, temeljne ontologije i strukture opravdanja se razlikuju. Možemo biti osjetljivi kako na diskurzivnu isprepletenost tako i na ovu temeljnu razliku“ (Brubaker, 2012. U: *Nations and Nationalism*, 2012, p. 16–17).

Mi možemo s jedne strane posmatrati načine instrumentaliziranja religije u ime nacionaliteta ili čak one povijesne činjenice koje govore kako je u ime razvoja nacionalnih ideja i nacionalnih pokreta nacionalizam, “putujući” sa zapada ka istoku, poprimao ona značenja po kojima religijski označitelji imaju dominirajuću i temeljnu ulogu⁵. Možemo uvidjeti kako u određenim društvenim aranžmanima “čak i onda kada ljudi koriste crkve instrumentalno, naprosto samo kako bi obezbijedili mjesto susretanja ili promicanja kulturnog identiteta to također može imati nenamjeravane religijske konzekvence jer su ljudi neprekidno dovedeni u kontakt sa religijskim normama, simbolima i porukama.” (Mitchell, 2006. U: *Sociology*, 2006, p. 1145). Ali, s druge strane, govoriti o njima kao potpuno “analognim fenomenima” znači posmatrati složenost relacija i njihovih specifičnih struktura redukcionistički, što u sferi društvene i političke stvarnosti, ali i načina oblikovanja individualne i društvene svijesti može biti veoma pogubno i opasno (ne ulazeći u to da li se ove intencije čine planski, namjeravano, racionalno i strategijski ili je pak riječ o nepromišljenom simplifikiranju, čime se ipak ne mogu opravdavati konzekvence takvih postavki).

ZAKLJUČAK

Bez obzira na to da li se nacija posmatra kao sociološka realnost ili kao diskurzivna tvorevina, „zamišljena zajednica“ ili forma društvene konstrukcije, nacionalizam kao specifična ideologija nacije operira u svim ovim varijantama i osigurava da se ova vrsta kolektiviteta i dalje efikasno kontinuiraju bez obzira na

⁵ Muhamed Filipović ističe kako je model izgradnje nacije, nacionalne ideje i nacionalne države na našim prostorima došao u zakašnjeljoj fazi i u onom smislu u kojem se pravo građanina kao takvo deformiralo u violentni oblik unutar društvenih okolnosti koje su odbile koncept prosvječenosti Dositeja Obradovića i u kojem nije bilo onih društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih faktora analogno onim zapadnoevropskih država. Takva devijacija svoj uzrok je imala „...u činjenici da ideja nacije nije nastala iz razvijenih oblika građanskih društvenih odnosa, nego je nacija identificirana s religijom, što je ideji građanske nacionalne države dalo sasvim drugi smisao i sadržaj, pa se ta država javila kao nasilnik ne prema feudalnim strukturama, nego prema ljudima koji su bili drugih nacija ili religija.“ Cf. Filipović, M. (2003): *Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma*. Sarajevo: Svjetlost, 184–185.

globalizam i globalizaciju kao ideologiju neoliberalnog kapitalizma (koji sebe impostira kao najvišu vrijednost bez mogućnosti zamišljanja i realiziranja alternative) (Paić, 2005) koji u svojoj intenciji ka „beskonačnoj akumulaciji kapitala“ transcendirira nacionalne granice, nacionalnu svijest, nacionalnu autonomiju i nacionalni distinktivitet operirajući na razini transnacionalnih procesa i mreža odnosa koji se ne mogu iscrpljivati na razini iskustava nacionalnog društvenog svijeta. Nacionalizam i njegova etnosimbolička perspektiva ukazuje na činjenicu kako se društvene relacije ne mogu reducirati na dominantno ekonomske odnose i odnose koji su vođeni striktno racionalnim i praktičnim interesima koji se mogu racionalno eksplicirati i čiji je tok apsolutno transparentan, predvidiv i kontrolabilan. Naravno, ne smije se izgubiti iz vida kako nacionalizam nije suprotnost racionalnom i kako se u instrumentalnom smislu ispod nacionalnih interesa veoma često kriju praktični interesi određenih klasa i elita koji na manipulativan način kreiraju, manipuliraju, reguliraju, distribuiraju i kontroliraju društvene odnose u ime određene nacije. Ali to ne eliminira činjenicu kako nacionalizam uspijeva da figurira u eri globalnih odnosa i to kao strukturalna determinanta modernih i savremenih država (u onom smislu u kojem nacionalizam u konačnom tendira ka kongruentnosti nacije i države kao najvišeg oblika političke legitimacije), ali i kao oblik ideologije koja na razini svakodnevnog iskustva oblikuje društvene odnose čak i onda kada ih nismo svjesni i koje tretiramo na banalan i nenamjeravan način (Billig). Upravo u tom smislu nacionalizam u svojoj historijskoj fazi nastanka, ali i danas veoma često izgrađuje odnose interferencije sa onim strukturama i oblicima iskustva koje su u analitičkom i strukturalnom smislu potpuno različite, poput rase, etniciteta, religije, mita, umjetnosti, etc.

Ovaj rad je nastojao ukazati na ove vrste relacije na osnovu kojih nacionalizam uspijeva da efikasno konstruira „unutrašnju historiju“ nacije i da se preko umjetničkog stvaralaštva i religije etnohistorijska konstrukcija nacija i nacionalizma diseminira na razine društvene, političke i historijske stvarnosti koje mogu imati različite konzekvence i različite oblike manifestiranja. Ali, kao što navodi Brubaker, treba imati u vidu da ove i njima slične vrste interferencija nipošto ne impliciraju neku ontološku amalgamaciju i da, u ovisnosti od povijesnih konstelacija, ove forme ljudskog iskustva (religijske, mitske, umjetničke, etničke, nacionalne, kulturalne, političke, ekonomske, etc.) predstavljaju različite načine oblikovanja društvene stvarnosti koje mogu, ali i ne moraju imati relacioni i sukonstitutivni odnos.

LITERATURA

- [1] Brubaker, R. (2012). *Religion and nationalism: four approaches*. *Nations and Nationalism*, 18 (1), 2–20.
- [2] Calhoun, C. (2007). *Nations Matter. Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. Routledge: London and New York.
- [3] Connor, W. (1996). *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*. In: Hutchinson J., Smith, A. D. (eds.) (1996). *Ethnicity*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- [4] Filipović, M. (2003). *Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma*. Svjetlost: Sarajevo.
- [5] Gans, C. (2003). *The Limits of Nationalism*. Cambridge University Press: Cambridge.
- [6] Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press: Ithaca, New York.
- [7] Grosby, S. *Nationality and Religion*. U: Guibernau, M., Hutchinson, J. (2001): *Understanding Nationalism*. Polity: MA.
- [8] Marx, A. W. (2003). *Faith in Nation. Exclusionary Origins of Nationalism*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- [9] Mitchell, C. (2006). *The Religious Content of Ethnic Identities*. *Sociology*, 40: 1135–1152.
- [10] Molnar, D. J., Molnar, A. (2004). *Mit, ideologija i misterija u tetralogiji Riharda Vagnera. Prsten Nibelunga i Parsifal*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [11] Paić, Ž. (2005). *Politika identiteta. Kultura kao nova ideologija*. Antibarbarus: Zagreb.
- [12] Rusconi, G. E. (1973). *Kritička teorija društva*. Stvarnost: Zagreb.
- [13] Samson, J. *Music and Nationalism: Five Historical Moments*. In: Leoussi, A. S., Grosby, S. (2007). *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- [14] Searle-White, J. (2001). *The Psychology of Nationalism*. Palgrave: New York.
- [15] Smith, A. D. (1999). *The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern?*. In: Smith, A. D. (1999). *'Ethno-symbolism' and the Study of Nationalism*. Oxford and New York: Oxford University Press.

- [16] Smith, A. D. (2003). *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press: Oxford, New York.
- [17] Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*. Routledge: London and New York.
- [18] Žižek, S. (2002). *Sublimni objekt ideologije*. Arkzin: Zagreb.

SYMBOLIC POWER IN THE ROLE OF ETHNOHISTORY AND GENESIS OF MODERN NATIONALISM

ABSTRACT

In this paper I analyze specific character of the ethno-symbolic interpretation of nations and nationalism and the importance of art, religion and myth in the constitution of the modern nations. The paper focuses on ethnosymbolism, its relations to modernism, the importance of ethnohistory in constructing, reproduction and the perpetuation of the idea of nation and the special significance of symbolic resources in the genesis of the nation. The main thesis is that art, religion and myth didn't only have an instrumental character but influenced in a structural terms on constitution of the ethnohistory and nationalism in such a way that the cultural, socio-political and economic assumptions of the development of modern nations were formed more efficiently, more intense and more resonantly on a level of individual and collective consciousness of the national elites and what we may term "popular nationalism".

Key words: *nationalism, ethnosymbolism, ethnohistory, art, religion, myth*

UTJECAJ NOVOG SVJETSKOG PORETKA NA BOSANSKOHERCEGOVAČKU STVARNOST

Ivka Grbešić

✉ e-mail: ivka_mo@hotmail.com

SAŽETAK

U ovom radu bit će prikazan utjecaj globalizacije koja se u svim svojim segmentima, a posebice u političkom smislu, objašnjava kao denacionalizacija ili nova imperijalizacija zapadnih zemalja. Dakle, ovakav nametnut proces u Bosni i Hercegovini ukida ionako labavu naciju i nacionalne države, odnosno državu-naciju koja je deklarirana kao tronacionalna struktura. Državna granica i moć države Bosne i Hercegovine u globalizacijskom svijetu postaju sve manji, jer se nalaze pod sve većim utjecajem „moćnog“ zapada. Na njihovu sve veću relativizaciju djeluju interesi velikih transnacionalnih međunarodnih kompanija, kao i veliki utjecaj vladinih i nevladinih organizacija na život i rad bosanskohercegovačkih građana. Zbog toga se može govoriti o naciji-državi i o kapitalizmu, koje, zajedno sa svojim korporacijama, globalizaciju smatraju korisnom, nastojeći je pospješiti na svaki način, a ukloniti sve one prepreke koje na bilo koji način globalizaciju ometaju.

Težnjom za identifikacijom nacije s nacionalizmom svaki pojedinac pokazuje nacionalni identitet u koji se ubrajaju teritorijalnost, suverenost, kultura, pravni status, politički sustav, etničko podrijetlo i identitet, a sve u cilju globalizacije. Mediji su jedini i direktni promotori u širenju globalizacije kao i uvjerljive najave postojanja Novog svjetskog poretka na teritoriju Bosne i Hercegovine. Nevidljiva, ali u potpunosti prisutna tajna elita, sa isto tako tajnim ciljevima, potpomognuta novim financijskim i bankarskim podzemljem, čvrsto drži temelje globalizacijskih procesa. Uz sveprisutnu globalizaciju i sve veći utjecaj Novog svjetskog poretka, imamo za cilj opstanak u međunarodno priznatoj Bosni i Hercegovini sa sva tri konstitutivna naroda koja u njoj žive.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, globalizacija, komunikacija, nacionalnost, identitet*

UVOD

Bosna i Hercegovina kao i cjelokupno svjetsko društvo razvilo se prateći globalizaciju u mnogim dimenzijama: gospodarskim, ekonomskim, kulturnim, političkim i drugim. Sve ove komponente se primjećuju na razinama nacionalno-državnog autoriteta: u porezima, u odgovornosti Ministarstva unutarnjih poslova (policija), vanjskoj politici, vojnoj sigurnosti i mnogim drugim čimbenicima. Iako svjesni situacije u kojoj se nalazi Bosna i Hercegovina, a posebice njeni građani, isti su manje upućeni u globalizacijska zbivanja i njene tokove. Pogođeni ratnim zbivanjima, građani i danas osjete posljedice pogubne za njihovo društvo. I dalje se javlja jedan od velikih problema, a među njima je podjela na nacionalnoj osnovi koja koči sve oblike razvoja i življenja. Svi događaji se temelje na pukoj nacionalnosti koja u krajnjem slučaju nema svijetlu sliku budućnosti.

Reakcije na globalizaciju i njena svrha pri realizaciji, te moguće zablude koje prate globalni svijet, moguće je uočiti na svim ekonomskim ali i živućim poljima. Uvjeti se postavljaju za svaku zemlju članicu Europske unije, ali u praksi je to sasvim drugačije, a odnosi se na nametnuta pravila zapadnih sila. Slijedom toga potrebno je ispuniti sve preduvjete globalizacije.

U našem radu dat ćemo odgovor kako bosanskohercegovački puk doživljava globalizaciju i koji je njen cilj. Nadalje, naglasit ćemo važnost i utjecaj medija kako na lokalnoj tako i na globalnoj razini. Globalizacija je u velikoj mjeri zahvatila Bosnu i Hercegovinu, ali je sa sobom donijela i niz promjena sa kojima se trenutno suočavamo. Nadalje, postavlja se pitanje da li će bosanskohercegovačko društvo savladati nametnuta pravila Novog svjetskog poretka. Kakav će biti odgovor na ovo pitanje ostaje da vidimo kroz konkretne događaje u budućnosti.

DETERMINANTE GLOBALIZACIJE

Ponajprije ćemo definirati pojam globalizacije i globalizma uopće. „Globalizmom se označava shvaćanje da svjetsko tržište izgurava ili zamjenjuje političko djelovanje, odnosno ideologiju vladavine svjetskog tržišta“ (Beck, 2001, p. 24). Koliko je svjetsko tržište prisutno na teritoriju Bosne i Hercegovine? Bez sumnje, u velikom omjeru! Na koji način? Iz razloga što Međunarodna zajednica upravlja državnim auditorijem te tako prati smjernice rada Parlamenta i drugih državnih institucija i nameće domaćoj političkoj sceni pravila ponašanja i djelovanja. Nemali broj tržišnih takmaca je na području gospodarstva, a servirani su od politički nastrojenih zapadnih sila. Globalizam se odvija ekonomično, a reducira višedimenzionalnost globalizacije na jednu ekonomsku dimenziju, dok se s druge strane dimenzije poput ekološke, kulturne, političke i drugih spominju pod dominacijom sistema svjetskog tržišta. Cilj globalizma je razbiti razlikovanja među zemljama

članicama, a jedan od zadataka je da svaka država kao drevna građevina treba biti: država, društvo, vanjska politika, kultura. Ostale komponente se trebaju voditi poput poduzeća. Nadalje, pod globalizacijom se ujedno podrazumijeva proces uključivanja transnacionalnih aktera, a očituje se u povećanju moći, te gubljenju vlastitog identiteta i potkopavanju nacionalnog suvereniteta da bi na posljetku svaka zemlja članica u procesu pridruživanja prihvatila zajednički europski identitet. Svaka država zasebno ima različitu kulturu, ekonomiju, politiku, ali u sustavu pridruživanja Europskoj uniji, NATO-u i drugim međunarodnim organizacijama, države članice reduciraju i prilagođavaju svoju politiku na način koji zahtijevaju spomenute organizacije. Jedino na takav način je moguće globalizaciju kao pojam i pojavu shvatiti i kao takvu i prihvatiti.

U svijetu globalizacije postoji činjenica da materijalna ideologija prisiljava globalizaciju na još veće širenje. Ponajprije se širi na zemljopisnom planu i rastuća interakcijska gustoća međunarodnog djelovanja na zemlje članice. Slijedi globalno umrežavanje financijskih tržišta i rasta moći transnacionalnih koncerna. Danas je posebice izražen informacijsko-komunikacijski napredak kao i brojna tehnološka dostignuća. Obasuti smo bujicom slika globalnih kulturnih industrija koje propagiraju prividnu ljepotu globalizacije. Policentrična svjetska politika, rastući svjetski koncerni, brojne nevladine organizacije, Ujedinjeni narodi i mnogi drugi uvelike utječu na promjenu neadekvatnih ustavnih (za područje Bosne i Hercegovine) odredbi koje se primjenjuju za svaku zemlju članicu. Sve te „ljepote“ globalizacije dovode u pitanje globalno siromaštvo koje se iz dana u dan povećava. Svjedoci smo globalnog uništenja okoliša, zagrijavanja, poplava i potresa. U svemu tome došlo je do transkulturalnih sukoba na jednom mjestu, a to bi značilo, po svemu sudeći, uništenja sebe. Da globalizacija znači širenje u prostoru bez granica, a stabilnost u vremenu bi omogućila još veću gustoću transnacionalnih mreža i povezanosti svih kultura, a sve u cilju smanjenja siromaštva te povećanje produktivnosti proizvodnje u državama članicama Europske unije i onim državama koje će to postati. Svjetsko društvo nije neko mega-nacionalno društvo koje u sebi sadrži i ukida sva nacionalna društva, već označava jedan veliki horizont koji se otvara kada se stvara i čuva u komunikaciji i djelovanju. „Globalizacija podrazumijeva i ne-svjetsku državu, jer u principu nije pravno priznata niti ima svjetsku vladu. Znači, formalno-pravno takav oblik države ne postoji. Svaka država teži razvoju i unapređenju svoje ekonomije bez obzira na brzinu globalizacijskog aspekta“ (Jurić, 2000, p. 25).

Kako stoji BiH u procesu globalizacije te kako su njeni građani reagirali na procese Zapada i politike razvijenog svijeta? Zadnjim istraživanjima potvrđena je činjenica o vrlo slabom ili gotovo nikakvom saznanju bosanskohercegovačkih građana o procesu globalizacije. Svjedoci smo socijalno-ekonomskih nemira na prostoru BiH. Nezadovoljstvo građana se očituje u nefunkcioniranju vlasti, kao i

potlačenosti čovjeka kao građanina, gdje su mu uskraćena sva prava. Ujedno, CCI kritizira rad političkih lidera te tvrdi da ne ulažu dovoljno napora da se otklone sve prepreke za bolju i uspješniju konstrukciju vlasti.

PRETPOSTAVKE STVARANJA GLOBALIZACIJSKIH PROCESA

Da bismo zadovoljili uvjete globalizacije potrebno je ponajprije poraditi na vlastitoj unutarnjoj osobnosti koja je preduvjet za sve oblike globalnog djelovanja. Kroz politiku i političko djelovanje moguće je zadovoljiti svih deset uvjeta globalizacije. Ti uvjeti su: „međunarodna suradnja, transnacionalna država, suvlasništvo nad kapitalom, nova orijentacija obrazovane politike, jesu li transnacionalni poduzetnici a-demokratski, antidemokratski, savez za građanski red, što dolazi nakon Volkswagen-izvozne nacije, novi kulturno-političko-ekonomski ciljevi, eksperimentalne kulture, tržišne niše i društvena samoobnova, te društveni ugovor protiv isključenja“ (Beck, 2001, p. 298–299). Odgovor za međunarodnu suradnju leži u političkoj suradnji između nacionalnih država koje se moraju izgraditi kako bi se ograničilo ili spriječilo „trgovanje“ koje mogu inscenirati globalna poduzeća: da manje poreza daju državi, a maksimalno iskoriste državnu subvenciju. Međutim, država Bosna i Hercegovina daje male ili nikakve subvencije poticaja za razvoj gospodarstva, a sve subvencije koje su dane donirale su zemlje Zapadnog razvijenog svijeta. Slijedom toga, globalizacija treba ići s boljom koordinacijom politike između suvremenih nacionalnih država.

Kako je pozicionirana Bosna i Hercegovina u odnosu na međunarodne institucije? Jedan od uvjeta koje je Međunarodna zajednica postavila pred bosansko-hercegovačke političare je ispunjenje minimalnih uvjeta za pridruženje zemljama članicama u institucije poput Europske unije, G-7, OECD-a, Međunarodnog monetarnog fonda i nove Svjetske trgovinske organizacije (WTO). Ekonomski preduvjeti postoje. Međunarodni tokovi trgovine i investicija koji čine bit globalizacije koncentriraju se ponajprije unutar svake države, a slaba perspektiva gospodarstva u Bosni i Hercegovini je uočljiva po svim ekonomskim čimbenicima. Kako stoji BiH u odnosu na spomenute organizacije Međunarodne zajednice? Građani su skeptici glede svih djelatnosti koje provode političari bosanskohercegovačke vlasti. Negdje oko 60 posto građana misli da se ne radi dovoljno na uspostavi boljih međunarodnih odnosa iz razloga što se „domaće“ gospodarstvo gotovo ugasilo i male su količine roba koje Bosna i Hercegovina izvozi. Od poslijeratnog vremena male količine roba i usluga se izvoze na zapadno tržište, kao i mala količina električne energije (poznato je da BiH obiluje izuzetnim bogatstvom vodenih površina, šuma, proizvodnjom vina, stočarstvom, rudama i turizmom), ali slabi su uvjeti da gospodarstvenici nastupe na svjetskom tržištu. Građani iz iskustva tvrde da nisu zadovoljni postojećim zakonskim odredbama, jer guše proizvodnju, a potiču uvoz.

Iz ove situacije je vidljivo da BiH nema dovoljno potencijala za globalni napredak. Međunarodna politika je uglavnom (de)regulacijska politika. Razlog tome je što „multinacionalne kompanije se šire na nerazvijene prostore i na taj način stvaraju još veće siromaštvo u svijetu“ (Herman i dr., 2004, p. 278), pa tako i u Bosni i Hercegovini. U globalizacijskom procesu došlo je do proširenja transnacionalnih država, ali je pri tome došlo do problema zaštite okoliša, gdje se okoliš tretira kao potrošno dobro i samim time više se ne vodi briga o zaštiti okoliša. Svjedoci smo brojnih zagađenja, topljenja ledenjaka, globalnog zatopljenja i svih nedaća koje zatopljenje nosi sa sobom. Sve te nedaće prouzročio je čovjek žureći za zaradom. Proizvodnja multinacionalnih kompanija se širila, ali je za sobom nosila ogromne posljedice za onečišćenje okoliša. S druge strane, politički akteri dobivaju političke prostore djelovanja u razmjerima u kojima im se kroz transnacionalnu kooperaciju uspijeva povećati ekonomsko i javno bogatstvo. Iako Bosna i Hercegovina pripada svijetu transnacionalnih država te je na taj način postala globalna trgujuća država, ipak je gospodarstvo još uvijek na niskim granama razvoja. Sa svih strana slijevaju se rijeke proizvoda i usluga nama bliskih država iz velikih međunarodnih kompanija. Domaća proizvodnja je još u „povojima“ i pitanje je vremena kad će da oživi; jednostavno se izgubila u velikom uvozu koji je „poklopio“ i ono malo domaće ruralne proizvodnje. Kako je „pravno labava“ država, veći dio „zalogaja“ drže međunarodni predstavnici koji se nalaze u BiH.

Bez izgradnje i dogradnje Ustava na način primjene međunarodnog prava i pravosudnih institucija, nemoguće je rješavanje transnacionalnih sukoba mirnim sredstvima. Paradoks (ne)uspjeha je da sudovi uspijevaju uvijek kada nisu potrebni, a uvijek su neuspješni kada se istinski javlja potreba za njima. U ovom slučaju je upravo tako. Pošto sudovi ne rade svoj dio posla i danas se ratni zločinci mirno šeću. Bosnom i Hercegovinom je zavladao kriminal i korupcija na svim područjima, što potvrđuju ankete i ispitanicu koji su veoma ogorčeni na trenutno stanje. Nacionalne norme stvaraju sve manje sigurnosti pred svim vrstama kriminala organiziranog po međunarodnoj podjeli rada i uz korištenje globalnih tehničkih mogućnosti za napretkom. Zadiranje u osnovna ljudska prava, ugrožavanje pravne države i građanske slobode, sve su to okolnosti koje sputavaju bosanskohercegovačko društvo u napretku. Bošnjaci, Srbi i Hrvati jasno su se izjasnili da su im uskraćene građanske slobode te da pravna država funkcionira samo u „šturim i korumpiranim“ okvirima. Sve dok sudstvo kao samostalno tijelo ne bude slobodno i sve dok ne bude radilo na principima međunarodnih pravnih standarda, do tada će građanstvo Bosne i Hercegovine oskudijevati u pravičnosti. Pretpostavlja se da je „demokratska država nesavršena politička jedinica, sve dok ne raspolaže institucijama koje joj dopuštaju da svoje državljane na direktan način poveže s građanima drugih država“ (Mair, 1998, p. 280). Potrebna je transnacionalna suradnja te na taj način postoji

mogućnost da suglasnost, radna mjesta, porezi i političke slobode rastu lokalno i transnacionalno.

Bitno je i suvlasništvo nad kapitalom, jer je kapital pokretač svih događaja, kako gospodarskih, tako političkih i inih djelatnosti. U BiH nema pravedne politike, a ni pravedne raspodjele kapitala, jer je sve više nezaposlenih na ulici. Brojne tvrtke se zatvaraju, privatizira se sve što se može prodati... Bez daljnjeg, Bosna i Hercegovina se nalazi na ljestvici „oronulih“ država, jer tone sve dublje u krizu. Točku treba staviti na kvalitetnu obrazovnu politiku, jer se radu kroz znanje mora dati nova vrijednost ili novi oblik, a to znači da je potrebno *investirati u obrazovanje i istraživanje!*

Političari u BiH nisu shvatili ozbiljnost i problematiku u kojoj se našao tronacionalni obrazovani sustav. Nacionalna osnova ruši sve barijere školstva, školstvo je podijeljeno prema nacionalnoj osnovi, što je pogubno za napredak. Škole su stvorene kao nacionalni lobi koji manipulira naraštajima koji bi trebali dići Bosnu i Hercegovinu na „noge“. Podijeljenost koja vlada u obrazovnom sustavu ima katastrofalne posljedice za buduće generacije iz razloga što nemaju zajednički interes održavanja cjelovite Bosne i Hercegovine. Izgradnja i nadogradnja društvenog znanja i obrazovanja treba produžiti, a ne skratiti obrazovanje, olabaviti ili ukinuti fiksiranje obrazovanja za određena radna mjesta i profesiju. Obrazovni sustav treba usmjeriti tako da osoba koja prođe kroz isti bude socijalno kompetentna, sposobna za timski rad, sposobna za savladavanje konflikta, razumijevanje kulture, umreženo razmišljanje i savladavanje nesigurnosti. Tek tada će se ostvariti minimalni pomaci na svim razinama gospodarstva, ali i na samoj političkoj sceni.

Upravo suprotno, u Bosni i Hercegovini, cirka 75 posto ispitanika je tvrdilo da ne radi u stručnoj spremi za koju je kvalificirano. Poslovi se dijele po reciprocitetu svih nacionalnih pripadnosti bez obzira na stručnu spremu. Svaka mlada osoba danas mora naučiti sama od sebe, vlastitim sredstvima, voditi svoj život, treba naučiti isprobati i oblikovati proces življenja i na posljeticu učiniti ga korisnim za društvenu zajednicu. Transnacionalnih poduzetnika je vrlo malo u BiH, jer je gospodarstvo u „slaboj“ ekspanziji i ne napreduje onim tempom koji zahtijeva globalno tržište. To je znak da je demokracija skupa stvar u kojoj se bosanskohercegovački građani ne snalaze na najbolji način. Gotovo da „svaki proizvod ima etiketu i jasno čitljivu, a nije zanemarit ni socijalnu, demokratsku i ekološku etiketu“ (Kesić, 2003, p. 398). Etiketa ne označavamo samo proizvod nego i zemlju iz koje se izvozi. Etiketa je ulaznica u globalno „selo“ u kojem ima mnogo sudionika. Bosna i Hercegovina je na takav način slabo etiketirana te podliježe kritikama razvijenog Zapada. Naš rad je postao tako (ne)produktivan da trebamo sve manje rada za proizvodnju sve više roba i usluga. Materijalno-socijalna integracija ljudi putem plaćenog rada je zasigurno kao i prije značajan, ali više ne i jedini oblik privređivanja. Postoje

dobrovoljni radovi, pomoć socijalno ugroženim osobama (u BiH je veliki broj socijalnih slučajeva bez ikakvih novčanih naknada) te samoorganizacije koje će učiniti život pogodnijim svim građanima.

Velike svjetske kompanije šire se i zauzimaju veliki dio tržišta. Očito je da veliki udjel na području Bosne i Hercegovine imaju Volkswagen, Mercedes, Siemens, Ledo, Konzum, TUŠ te brojne ostale svjetske tvrtke. Moto ovih tvrtki je blagostanje, masovna potrošnja i socijalna sigurnost. Politička sloboda je bila tome podređena. Ispitanici su na upit: „Imaju li velike svjetske tvrtke veću korist od zaposlenika i građana BiH?“, nedvojbeno i sasvim odlučno odgovorili (ispitanici su pripadnici sve tri nacije: Hrvati, Srbi i Bošnjaci) da najveću dobit ima tvrtka, mali broj država, a radnici su u najvećoj mjeri zapostavljeni na način da su jeftino plaćeni. U tim istim tvrtkama u matičnim zemljama radnici su zaštićeni i imaju daleko veću plaću od onih na globalnom tržištu. Zaključak je jednostavan, javni poduzetnici su samo radnici koji se identificiraju kao potreba drugih, a sve u svrhu globalizacijskih procesa.

Posljednjih godina zarade su porasle dva posto, što je jako malo, gotovo ništa. Još kad se tome doda i svjetska gospodarska kriza, vidi se da tržište rada pada na dno. „Europa je jedini odgovor na globalizaciju“ (Meyer, 2003, p. 13). Iako je imaginarni svijet, svi teže njemu ne znajući što ih tamo čeka. Kad bolje promislimo, nije moguće napraviti nacrt političke Europe, podijeliti je po nacionalnosti ili nekim drugim osnovama. Na prostoru Europe se nalaze sve pojedinosti koje podupiru masovnu globalizaciju, a ovaj kontinent sebe smatra krotiteljem ekonomske globalizacije. Kako se snašla u globalizaciji Bosna i Hercegovina, upitali smo nekolicinu građana? Bošnjaci tvrde da BiH mora štiti interese građana, a ne odvajati ih po entitetima, dok vodeći hrvatski čelnici iskazuju želju da se priključe Hrvatskoj. Srbi pak žele zadržati svoju Republiku Srpsku u okrilju BiH. Neodlučni manjinski Hrvati žele treći entitet i pripajanje Hrvatskoj, a veći dio želi da traženi entitet ostane u okrilju BiH, te da se institucije odvoje od federalnih ustanova. Bosanskohercegovački građani su u potpunosti dovedeni u zabludu od strane svojih nacionalnih političkih vođa koji i dalje rade na nacionalnoj podjeli, a pri tome misleći samo na vlastite interese, ali ne i na nacionalne. Žalosti činjenica da nekih 20 posto građana vjeruje da bi tročlani entiteti mogli funkcionirati kao zasebne cjeline, a da pri tome ne vide BiH kao uspješno pluralno društvo.

ZABLUDE GLOBALIZACIJE

Globalizacija, dakle, podrazumijeva svjetsko društvo bez svjetske države, ali i bez svjetske vlade. Globalitet i globalizacija u principu podrazumijevaju i nesvjetsku državu. Gdje se Bosna i Hercegovina nalazi u okrilju globalizacije? Bosanskohercegovački građani su uočili velike probleme i svakako zablude svjet-

skog ujedinjavanja. Nabrojat ćemo deset zabluda globalizma, a to su: „metafizika svjetskog tržišta, takozvana slobodna svjetska trgovina, ekonomska internacionalizacija, a ne globalizacija, dramaturgija jezika, odsustvo politike kao revolucije, mit linearnosti, kritika katastrofičnog razmišljanja, crni protekcionizam, zeleni protekcionizam i crveni protekcionizam (Beck, 2001, p. 270). Globalizam i globalizacija svjetskog tržišta jedna je od ekonomskih dimenzija koja u principu ima za svrhu kupnju velikog dijela svjetskog tržišta. Kad se radi o svjetskom tržištu BiH privreda može samo „sanjati“ o tako velikom zalogaju kolača iz razloga što je u svim sferama gospodarstva ukorijenjen stav kapitalističkog društva, a ne slobodnog tržišnog gospodarstva. Građani Bosne i Hercegovine su ogorčeni na politička zbivanja i mnoštvo zakona koji idu na štetu gospodarstvenicima. Država bi trebala u principu biti socijaldemokratska, a stanje u BiH je došlo do granice socijalnog nemira. Veliki broj zaposlenika nema novčana primanja, nema zajamčenu zdravstvenu zaštitu, uostalom, uskraćena su im sva građanska, ali i ljudska prava. Na takav je način teško konkurirati svjetskom tržišnom gospodarstvu.

Slobodna svjetska trgovina, bezgranične zone trgovanja i povećanje konkurencije smanjuju troškove poslovanja, a samim tim se povećava profit. Bosna i Hercegovina je zemlja koja se može pohvaliti ogromnim uvozom, ali bilanca stanja izvoza je upitno stanje u kojem trenutno nema svijetle točke. Ekonomska globalizacija se miješa s internacionalnom ekonomijom i kao takvu je teško shvatiti i primijeniti na nacionalnu ekonomiju. Usporedivši svjetske vodeće sile u izvozu, kao što su Amerika, Europa (Njemačka) i Azija, Bosna i Hercegovina ne samo da je zaostala sa izvozom nego i gasi vlastito gospodarstvo. Ovo su tri velika svjetska ekonomska bloka oko kojih se vrte sve ekonomske sfere poslovanja. Budući da je Bosna i Hercegovina zemlja u razvoju i tranzicijska zemlja, potencijala za napredak ima, ali je potrebno političko jedinstvo te uspostava pravne države na demokratskim načelima. To je jedini način da se krene putem zapada i slobodnog tržišnog gospodarstva.

Uloga tržišnih takmaca se ogleda u povećanju ekonomskog privređivanja, i to je jedan od načina da se stvari pokrenu s mrtve točke. Ekonomskom djelovanju se trebaju pokoriti svi i sve, krenuvši od politike, znanosti, kulture i drugih aspekata koji su u tržišnoj „utakmici“. Politika dobrim dijelom treba biti ekonomski potkovana da bi uspjela u proširivanju globalnih sfera djelovanja. Sve misterije političkog djelovanja ekonomski su potkovane, pa tako ni bosanskohercegovačka politika ne odudara od svjetske kada su novci u pitanju. Istraživanjima smo dobili odgovor da političke vlasti u Bosni i Hercegovini više vode računa o osobnoj ekonomskoj sigurnosti u odnosu na sigurnost građana koja se nalazi na zadnjem mjestu. Ne trebaju nikakva dodatna istraživanja da bi se vidjelo kako je svaki dan veliki broj

zaposlenika u štrajku. Zbog loše privatizacije mnoge obitelji su nezbrinute. Kakva je sudbina bosanskohercegovačkih građana?

Nalaze se u tjesnacu i traže rješenje za otklanjanje barijera za pridruživanje europskim integracijama. Nije se potrebno vraćati unatrag, nego tražiti rješenje za utapanje u sferu globalnog. Globalizacija je svuda dovela i do novog značenja lokalnog. Zahvaljujući medijima i novim tehnologijama, novom turističkom izazovu, izgradnji malih transnacionalnih svjetova, specijalista za bolje sutra, bosanskohercegovačka publika je dobila dobre smjernice za translokalne kulture. Uvijek postoje kritike katastrofičnog razmišljanja, a ono je u Bosni i Hercegovini vrlo izraženo. Razlog tomu je veliki broj nezaposlenih, a državna služba je postala „leglo“ dobro plaćenog (ne)rada u bosanskohercegovačkom društvu. Zbog toga je potrebno ojačati zakonodavnu i izvršnu vlast. Crni protekcionizam danas vlada u svim sferama djelovanja i življenja, od obitelji, vjere, zajedništva, zajednice. Dok socijalno-državna neslaganja nazivaju crvenim protekcionizmom, sve su ovo goruća pitanja o kojima bosanskohercegovačko društvo nijemo šuti, a od izuzetne su važnosti za globalno djelovanje kao i budući život bosanskohercegovačkih građana.

REAKCIJE NA GLOBALIZACIJU

Bosna i Hercegovina je u velikoj mjeri voljna kročiti putem zapadnih staza poslovanja i djelovanja, ali je problem koji koči razvoj ove zemlje baziranost na nacionalnoj osnovi. Ograničimo li polja odnošenja različitih mnijenja, koje je Neizon razvrstao u četiri kategorije: *mnijenje u sferi individualnih ideja, u razrješavanju političkih pitanja, mnijenja koja se tiču rasa i mnijenja iz sfere religija* (Nuhanović, 2005, p. 80), u tom slučaju ne može izostati ekonomsko-socijalni napredak za kojim teže sve zemlje u razvoju. Kada bi barem u izvjesnoj mjeri bosanskohercegovački političari poradili na ovim kategorijama, riješila bi se nekolicina gorućih pitanja bitnih za bosanskohercegovačke građane. Bilo kakvo ograničenje mogućih sfera poljâ koja funkcioniraju kod poticaja uspostavljanja predmeta javnog mnijenja, ne može zadovoljiti u potpunosti kritički nastrojene vladajuće klase. Ovaj se problem svodi na *dijalektiku kulturne globalizacije* u kojoj istodobno proturječno postaje moguće i stvarno djelovanje.

Sva nastojanja bosanskohercegovačkih građana su bila ta da shvate što bi bila globalizacija. Polovica ispitanika je zadovoljna rezultatima koje Međunarodna zajednica poduzima u rasvjetljavanju bosanskohercegovačkog „teškog slučaja“. Nekolicina ispitanika ogorčena je na vlasti iz razloga što su dozvolile upravljanje „zapadnjaka“ te političare smatraju nekompetentnim da vode zemlju, a još manje narod koji ih je izabrao. Smatraju da se vodi jako loša domaća politika, a još više međunarodna. Shodno tome, važno je spomenuti da Europska zajednica kritizira

bosanskohercegovačke vlasti kako ne rade dovoljno da se otklone barijere koje su prepreka zapadnim integracijama.

Premda je „politika doista, prvi put u ljudskoj povijesti“, postala „sport“ s masovnim gledateljstvom, ona je ipak „sport u kojem građani imaju stvarnu moć odlučiti o ishodu“ (McNair, 2003, p. 208), a u Bosni i Hercegovini građani nemaju nikakvih mogućnosti za djelovanje, jer su nemoćni, ali i nedovoljno upućeni u politička djelovanja. Političari, institucije, čak i mi sami razmišljamo u fiktivnom pojmovnom svijetu punog zapošljavanja. Upravo je taj čimbenik „zapošljavanja“ u Bosni i Hercegovini prijeko potreban. Građani su izuzetno ogorčeni na sve manji broj radnih mjesta kao i na lošu privatizaciju. Problem se očituje u prirastu nekvalificiranih slabo plaćenih poslova. Povećanje visokoobrazovanog mladog kadra dovelo je toga da bosanskohercegovački zaposlenici imaju otežavajuće uvjete rada iz razloga što ne postoji sistematizacija radnih mjesta u državnim institucijama kao što su škole, banke, politički sektor, industrija te druge grane privređivanja. Nikako se ne možemo usporediti sa zapadom gdje *put malih usluga* (Beck, 2001, p. 149) označava američko i europsko radno tržište.

Kakva je budućnost bosanskohercegovačkog stanovništva? Imaju li stan, radno mjesto, jesu li ili će postati građani, koju demokraciju čine svojom i živucom? Sva ova pitanja su „teške“ naravi i o njima se može jako puno raspravljati. Bez materijalne sigurnosti nema političke slobode, nema demokracije, veće su prijetnje novih i starih totalitarnih režima i ideologija. Nažalost, ova činjenica je istinita kad se radi o Bosni i Hercegovini koja teškim stopama kroči svoj trnoviti put ka zapadnim integracijama. Štoviše, pojedini politički lideri ne žele da gospodarstvo oživi iako ima potencijala za napredak. Ankete su pokazale da građani Bosne i Hercegovine žele radna mjesta ma kakva ona bila — bitno je da imaju financijsku sigurnost. Danas poslovi koje obavljaju predstavljaju „nesiguran rad“ i činjenica je da se malo ulaže u osposobljavanje kadrova te drugi gube vjeru u pravnu državu koja postoji samo na papiru.

Bosanskohercegovačko društvo je ogorčeno na „nesigurnu demokraciju“ koja je samo donijela probleme, nasilje među nacijama, maloljetničku delinkvenciju, korupciju u svim gospodarskim oblastima, te niz drugih propusta. Kada je u pitanju kultura i kulturno ponašanje političkih i gospodarskih subjekata, rezultati rada su uglavnom lokalnog procesa učenja. Iako je Bosna i Hercegovina država s tri nacionalne konfesije, ipak ima perspektive da napreduje ka zapadnoj civilizaciji. Ulazna vrata globalizacije trebamo ponajprije otvoriti u osobnom životu, a ona dalje vode ka globalizaciji biografije. Sve dok „mali“ bosanskohercegovački čovjek ne shvati da sam mora poraditi na svojoj osobnosti, jer kontrasti svijeta se događaju ne samo vani nego u središtu vlastitog života, neće moći očekivati pozitivne pomake za sebe, ali i društvo. U multikulturalnim brakovima i obiteljima, u poduzeću,

u državnim institucijama, kazalištima i svim drugim oblicima življenja dajmo mjesta zdravoj komunikaciji. Međutim, teško ćemo objasniti uvjete življenja i manipulativnu politiku koja se vodi na bosanskohercegovačkom prostoru. Svjesni smo okolnosti življenja i ubrzanog načina razvoja te kolanja informacija, mada ih teško primjenjujemo u stvarnom životu. Nove tehnologije poput interneta, te novih i bržih načina življenja su jedan oblik premošćivanja razlike između vremena i prostora u kojem se nalazimo. Upravo je globalizacija ta koja je uvezala cijeli svijet u jedno „globalno selo“, a mediji i internet su ti koji manipuliraju informacijama.

Mobilnost kao pokret jedne socijalne sredine (obitelji, pojedinaca i slično) između dva mjesta u socijalnoj hijerarhiji, vezuje za sebe i niz kako osobnih tako i društvenih promjena te se u svakom pojedincu stvara i unutarnja mobilnost (Cottle, 2005, p. 130). Potrebno je u samoga sebe ugraditi dominantne vrijednosti i životni stil. Malo je pojedinaca koji rade na vlastitom poboljšanju kulturne razine. Više se vodi računa o nacionalnoj mržnji i pojačanju netrepeljivosti između „dva entiteta“, to jest ne radi se dovoljno na uspostavi mira i suživota na području Bosne i Hercegovine! Dok je god Međunarodna zajednica prisutna na području Bosne i Hercegovine kao posrednik za održavanje „reda i mira“, građani neće moći ostvariti znatnije pomake u uspostavi miroljubivog suživota. Pitanje je zašto? Iz prostog razloga što sve važnije odluke koje se događaju oko nas dirigira zapadna viša „sila“. Malom narodu Bosne i Hercegovine nije shvatljivo da iza „kulisa“ igra jedna moćna sila, a djelokrug rada vidljiv je na političkoj sceni. Neminovno je naglasiti kako visoki predstavnik u BiH ima ovlaštenje nad cijelim Parlamentom te da u krajnjem slučaju daje smjernice rada pojedinih ministarstava. Za „običnog“ čovjeka neshvatljive su pojedine odluke bosanskohercegovačkih vlasti, ali nije ni svjestan da netko drugi upravlja svim smjernicama koje političari „slijepo“ prate. Bosanskohercegovački građani žele cjelovitu, jedinstvenu i u međunarodnim granicama priznatu državu koja će biti dom za sve, bez obzira na nacionalnost. Svaki građanin uistinu puno ulaže u pomirbu sa samim sobom, a nadalje i sa susjedima. Pitanje koje se postavlja često glasi: Zašto politički lideri ne žele da narod bude jedinstven kao prije rata (1992. godine)? Odgovor na ovo pitanje leži u činjenici da političke elite koriste nemir građana za vlastite stranačke napretke.

NOVI SVJETSKI POREDAK U BOSNI I HERCEGOVINI – ZBILJA ILI FIKCIJA

Situacija u kojoj se nalazi BiH je na raskrižju između prihvaćanja ili propasti, promjena načina življenja te preuzimanja kodeksa ponašanja zapadnih zemalja. Ekonomska sigurnost, europski identitet, stabilnost, samo su neki od uvjeta koje nudi svjetski poredak i tajne elite koje nastupaju na bosanskohercegovačkoj sceni. No, postavljaju se pitanja kao što su: Tko je tajna elita? Ciljevi elite? Teorije? Novi

finalni arhitekti? Vjerojatno je da vodeći financijski i dobrostojeći magnat upravlja i daje smjernice rada bosanskohercegovačkom društvu, što i nalaže Novi svjetski poredak sloganom: *zajedništvo, identitet, stabilnost, ekonomska sigurnost, razlozi i način za provođenje Novog svjetskog poretka, Ratovni način za profitiranje elite, Red iz kaosa, financijske krize, Manipulacija medijima, različite istine, Prihvatanje serviranih sadržaja, Ispiranje mozga, Zabava koja je pomoću tehnologije dignuta na mjerljivu razinu, dovoljno da nas usporava. Obrazovanje slabi jer se želi postići stanje u kojem se žele intelektualci koji mnogo propitkuju, Smanjenje populacije i Svjetska vlada* (Ćurak, 2005, p. 127–129).

U knjizi *Hijerarhija zavjerenika* točno piše proces ovladavanja skupine svjetskih financijskih moćnika koji diljem svijeta imaju svoje intelektualce koji kontroliraju i usmjeravaju svoje ciljeve ka ostvarenju, propagirajući tako širenje utjecaja, pri likom čega mora postojati onaj ko kreira utjecaj, primalac tog utjecaja, rezultat utjecaja i način na koji se taj utjecaj širi. Medijsko propagiranje (govor, plakati, TV, film i internet) obuhvaća: predavanja, kongrese i sastanke, izborne i marketinške kampanje, došaptavanja (tajne popa, zavjera), promocije i PR, te reklame. Mediji su jedino podložno sredstvo kojim se svjetski moćnici koriste da bi ovladali javnošću i tako nametnuli svoje ideje. Neminovno je reći da se BiH nalazi u centru Novog svjetskog poretka, jer, gledajući na sve okolnosti koje se događaju, svjesni smo stanja da ih postavlja netko iza kulisa. Činjenica je da u svijetu ne postoji sukob civilizacija, ali je pobjednik poznat već tisućama godina. Postoji elita koja manipulira vladajućim elitom.

Riječ elita dolazi od lat. *Eligere = birati izabrano*, a označava dio društvene skupine ljudi, ustanova koje zauzimaju istaknuta mjesta u društvu i financijsku moć. Stoga je elita postavila sljedeće ciljeve:

- *Svjetska vlada, novi svjetski predak i s jedinstvenim monetarnim sustavom (to je euro kao jedinstvena valuta za tu skupinu),*
- *Potpuno uništenje svakog nacionalnog identiteta,*
- *Uništenje religije (danas se javljaju mnogobrojna bezboštva i sotonizam),*
- *Kontrola svake pojedine osobe („666“ – šifra pod kojom se nalaze osobni podaci svih osoba),*
- *Potpuni prestanak industrijalizacije,*
- *Legalizacija droga i pornografije,*
- *Obustavljanje svakog novčanog razvitka osim onog što elita smatra korisnim,*
- *Puna podrška institucijama UN, MMF, Međunarodni sud, a smanjiti utjecaj domaćih institucija* (Coleman, 2005, p. 43).

Cilj djelovanja svjetskog tranzitnog aparata u prvom planu je preuzimanje kontrole nad obrazovanjem. Bosanskohercegovačko društvo je vidno zakinkuto glede obrazovane strukture, gdje se provode trodimenzionalne strukture u obrazovanju. Tu se prvenstveno misli na školstvo koje je podijeljeno prema nacionalnoj osnovi i kao takvo funkcionira u nekim „labavim“ sferama obrazovanja. Kad su u pitanju domaće institucije, može se reći da nisu u svom političkom i gospodarskom djelovanju slobodne nego njihov rad nadziru međunarodne organizacije, te ih usmjeravaju putem kojim žele da ide Bosna i Hercegovina. Građani, bez obzira na nacionalnost, žele da imaju svoje predstavnike medija u kojima će biti zastupljeni i Hrvati, i Srbi, i Bošnjaci. Želja im je da se vrednuje rad i znanje te da se mladima da prilika za upošljavanje koje im je poticaj za stvaranje i napredak u životu. Nova tvorevina zvana Europska unija je u rukama finansijskih magnata i ovisno o njihovom raspoloženju poslove i zapošljavanje će dobiti onaj tko je naklonjen i poslušnan europskim moćnicima. Za njih je Zemlja mala, jer su ovladali i ozonskim rupama, a mali i smrtni čovjek više nije biće za kojim čezne suvremena znanost. Sve globalne sukobe su iscenirali Komitet 300 i Rimski klub, te tako i sukobe između Hrvata, Bošnjaka i Srba u Bosni i Hercegovini. Povod takvom djelovanju je uništenje nacionalnog identiteta, potpuni prestanak industrijalizacije kao i obustava svakog novčanog razvitka osim onog koji elita smatra korisnim. To su samo neki od uvjeta Komiteta 300 da ubace svoju „mašineriju“ na uzdrmano područje sukoba i bolje porade na ostvarenju svojih ciljeva.

Da zaključimo, Novi svjetski poredak uvelike je zahvatio Bosnu i Hercegovinu, a građani nisu svjesni svih okolnosti koje im se dešavaju, te stalne zbuđenosti kao i nadzora europske zajednice ujedinjenih moćnika da unište ono nacionalno što postoji. Navest ćemo nekoliko međunarodnih organizacija koje djeluju na području Bosne i Hercegovine kao i njihovu ulogu i svrhu. Tko čini tajnu elitu u BiH?

- Mediji su jedna od osnovnih i najvećih javno-tajnih elita čovječanstva,
- Ujedinjeni narodi, Europska unija i trgovački blokovi (u tu skupinu spadaju Bilderber grupa i Trilateralna komisija te Okrugli stolovi),
- Masoni, Vitezovi (kosti i lubanje, a to je jedina demografska slika BiH),
- Crno plemstvo, Iluminati (sve je pod okriljem Komiteta 300).
- EU-RED i EU TAC,
- LDA, i
- CCI.

Ovo su samo neke organizacije koje djeluju na prostoru BiH. Financira ih Međunarodna banka, a sve ove organizacije financiraju pojedine dijelove bosanskohercegovačke privrede. Kroz pitanja koja smo postavili tijekom istraživanja o organizacijama i njihovom djelovanju na prostoru BiH, saznali smo da građanstvo

nije u potpunosti upućeno u rad međunarodnih organizacija. Sudjelovali smo na nekim okruglim stolovima i seminarima gore navedenih organizacija te smo zaključili kako ove organizacije daju malo, a uzimaju jako puno. Svi poticaji koje daju za razvoj su tempirani određenim ljudima i to napose imućnim kako bi te organizacije mogle crpiti višak novca koji su uložile. Ovakvo djelovanje Tajne elite na prostoru BiH bismo mogli nazvati i globalnom provokacijom, a s ciljem obmane javnosti koja je daleko od istine. U Bosni i Hercegovini je povećana stopa nasilja, bijede, straha i negativne energije koja se iz dana u dan sve više širi, a za posljedicu ima pogubnu socijalno-ekonomsku sliku i sve veći broj osiromašenih građana. Sve su to čestice koje lete zrakom i bosanskohercegovačko građanstvo ih udiše ne znajući da ih postepeno uništava. Okrenemo li se oko sebe, uočiti ćemo sliku brojnih neslaganja, mržnje, rasula u životima građana u kojima i sami sudjelujemo. Komunikacija je jedini put ka uspjehu da se Bosna i Hercegovina priključi europskim integracijama, a samim time, nadamo se, i boljem načinu življenja.

ZAKLJUČAK

Danas je informacija jedan od ključnih elemenata globalizacije koja se prenosi putem mas-medija. Preciznije rečeno, informacijska globalizacija svijeta je kvaliteta, sadržaj ili suština koja protječe kroz i uz pomoć masovnih medija. Građani Bosne i Hercegovine svjesni su svih okolnosti koje sa sobom nosi globalizacija. Željni su promjena te grubo odbacuju ustaljeni režim vođenja politike, gospodarstva i drugih načina privređivanja. Bosanskohercegovački političari se ne snalaze u svojim političkim ulogama i traže pojašnjenje nagomilanih problema u prebacivanju krivnje s jedne političke stranke na drugu, dok obespravljeni građani traže rješenja svojih problema na ulici.

Pomoć Zapada je vidljiva i ogromna u nekim gorućim granama gospodarstva, a posebice u finansijskim sredstvima. Kako smo već zaključili, pod globalizacijom smatramo finansijsko proširenje zapadnih ekonomskih giganata na prostor Bosne i Hercegovine. Dosadašnja privatizacija je bacila u očaj dobar dio građana te ne vjeruju u napredak s ovako lošom privatizacijom. Velike i finansijski čvrste firme su privatizirane za male novce, a danas su se mnogobrojni radnici našli na ulici. Građani više ne vjeruju izjavama političara kako ih oni vode ka zapadnom razvijenom svijetu, već smatraju da ih vode u propast koja je vidljiva na svim koracima. Većina bosanskohercegovačkih građana izrazila je žaljenje što „tročlani političari“ dijele građane po nacionalnosti i siju sjeme mržnje. Građani žele preći sve barijere koje su postavljene pred njih te se udružiti u gospodarsku, naprednu i radno ustrojenu Bosnu i Hercegovinu. Voljni su surađivati u kvalitetnijem ustroju vlasti koja bi ih dovela do „globalnog sela“. Zato se mnogi boje Novog svjetskog poretka koji nastoji nametnutim procesom globalizacije prisilno stvoriti globalne

zajednice. Globalizacija ide na ruku unitarizaciji Bosne i Hercegovine zagovarajući liberalno građansko društvo bez nacije, kulture, bez nacionalnog i drugog identiteta, te političke i druge autonomije triju etničkih skupina. Vrijeme će pokazati kamo će dospjeti građani prihvaćajući globalizaciju, a da pri tome ne izgube vlastiti identitet, ako je to uopće moguće.

LITERATURA

- [1] Beck, U. (2001). *Što je globalizacija*. Vizura: Munchen.
- [2] Coleman, J. (2005). *Hijerarhija zavjerenika: Komitet 300*. Detecta: Zagreb.
- [3] Cottle, S. (2009). *Informacije, odnosi s javnošću i moć*. Naklada medijska istraživanja: Zagreb.
- [4] Ćurak, N. (2005). *Politička elita i Europska unija i odnos vrijednosti*. Cip: Sarajevo.
- [5] Herman, S., Mekčensi, V. (2009). *Globalni mediji*. Clio: Zagreb.
- [6] Jurić, Lj. (2000). *Globalizacija*, Ekonomist, broj 9–10, Zagreb.
- [7] Kesić, T. (2003). *Integrirana marketinška komunikacija*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica: Zagreb.
- [8] Mair, H. i drugi (1998). *Klasici političkog mišljenja*. Golden marketing: Zagreb.
- [9] McNair, B. (2003). *Uvod u političku komunikaciju*. Fakultet političkih znanosti: Zagreb.
- [10] Meyer, T. (2003). *Mediokracija-medijska kolonizacija politike*. Fakultet političkih znanosti: Zagreb.
- [11] Nuhanović, A. (2005). *Fenomen javnosti*. Promocult: Sarajevo

INFLUENCE OF NEW WORLD ORDER ON BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN REALITY

ABSTRACT

This paper will show the influence of globalization in all its segments, with special emphasis on political scene where globalization is explained as denationalization or new imperialization of western countries. Thus, these imposed processes in Bosnia and Herzegovina abolish nation and national state which are loose anyway, apropos nation-state that was declared as three-nation structure. State boundary and state power of Bosnia and Herzegovina in world of globalization are

lowering because of the increasing influence of “powerful” West. Their increasing relativization is influenced by the interests of large transnational international companies, as well as by the great influence of governmental and nongovernmental organizations on the life and work of the citizens of Bosnia and Herzegovina. Therefore, one can speak of the nation-state and capitalism, which, together with their corporations, consider globalization useful, trying to improve it in every possible way, and to remove all obstacles that interfere with globalization in any way.

By striving for the identification of the nation with nationalism, each individual shows national identity which encompasses territoriality, sovereignty, culture, legal status, political system, ethnic origin and identity, and all with the goal of globalization. The media are the only direct promoters in the spread of globalization as well as persuasive notice of the existence of the New World Order in the territory of Bosnia and Herzegovina. Invisible, but fully present secret elite, with equally secret objectives, backed by a new financial and banking underworld, tightly holds foundations of globalization processes. With the omnipresent globalization and increasing influence of the New World Order, we aim to survive in an internationally recognized Bosnia and Herzegovina with all three constituent nations who live there.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, globalization, communication, nationality, identity*

UTJECAJ MENADŽMENTA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH FUDBALSKIH KLUBOVA NA NJIHOVO POSLOVANJE

Affan Čehajić

Fakultet za menadžment resursa, CKM-Mostar

✉ e-mail: acehajic@ckm-edu.com

SAŽETAK

Cilj istraživanja je davanje jasne slike utjecaja kvalitete poslovnog menadžmenta bosanskohercegovačkih fudbalskih klubova na njihovo poslovanje. Pošto se radi o veoma osjetljivom istraživanju, bilo je potrebno pažljivo izabrati metode istraživanja. Istraživanje je obuhvatilo tri najuspješnija bosanskohercegovačka kluba i napravila se usporedba sa načinima poslovanja zapadnoevropskih i susjednih zemalja. Kako je riječ o terenskom istraživanju i direktnom razgovoru sa klubovima o temama njihovog poslovanja, ovo istraživanje je bilo veoma osjetljivo i zahtijevalo je suptilan pristup.

Metode istraživanja koje su se koristile u ovom istraživanju su:

- 1. **Historijska metoda** - upotrijebljena je da bi se proučili i objasnili prošli događaji u vezi sa poslovnim menadžmentom sportskih organizacija.*
- 2. **Deskriptivna metoda** - odgovorila je na hipoteze o sadašnjem stanju procesa. Izvršila se posmatranjem, intervjuima, anketama i skalama procjene stavova.*
- 3. **Korelativna 17 metoda** - dala je odgovor o međusobnim odnosima dva ili više poslovnih fenomena (uspjeh novih klubova u odnosu na stare, uspjeh klubova iz malih sredina u odnosu na klubove iz velikih gradova). Koristili su se svi postupci prikupljanja podataka.*
- 4. **Uzročno-komparativna metoda** - detaljno je pojasnila odgovore na pitanja o odnosima između tržišta, načina rada i menadžmenta, te ih stavila u kontekst uzročno-posljedične povezanosti na tržištu.*

Rezultati istraživanja su pokazali tri različita načina poslovanja te dokazali da se kreativnošću i predanošću mogu postići odlični rezultati. NK Široki Brijeg koji dolazi iz sredine koja ima cca. 10.000 stanovnika je u jednu ruku poslovni fenomen. Iz godine u godinu je najveći konkurent za osvajanje titule Premijer lige Bosne i Hercegovine i bez problema konkuriše klubovima koji dolaze iz sredina

koje imaju 10 puta više stanovnika od ovog malog hercegovačkog gradića. U ovom istraživačkom radu je opisano kako je NK Široki Brijeg došao do ovih rezultata.

FK Sarajevo ima kreativnu i agilnu mladu upravu koja je postigla nešto što još niko u Bosni i Hercegovini nije. Uspjeli su privući jednog od najbogatijih ljudi na svijetu da upravlja klubom. Na ovaj način pokazali su svoju sposobnost poslovanja te se očekuje da će ubrzo ovaj klub moći da konkuriše drugim evropskim klubovima.

FK Željezničar Sarajevo se organizacijski još uvijek traži. Rezultati postoje što se vidi iz činjenice da je FK Željezničar najtrofejniji klub u Bosni i Hercegovini. Pitanje je da li će im konkurencija nešto takvo više dozvoliti i na koji će način odgovoriti na poslovne poteze svojih konkurenata.

Ključne riječi: klupska ravnoteža, interno i eksterno podešavanje kluba, interesni faktori, doprinosi i nagrade interesnih faktora, inovativnost

UVOD

Uprkos činjenici da je bosanskohercegovačka fudbalska infrastruktura jedna od najlošijih, a fudbalski klubovi jedni od najneorganizovanijih u Evropi, pojavili su se fudbaleri i fudbalski kolektivi koji najavljuju bolju sportsku budućnost. Sportisti poput Edina Džeke (FK Željezničar Sarajevo) ili Luke Modrića (HŠK Zrinjski Mostar), uspjeli su da preko bosanskohercegovačkih timova ostvare karijeru na najvišem svjetskom nivou, dok se fudbalska reprezentacija BiH direktno plasirala na Svjetsko fudbalsko prvenstvo koje se održava u Brazilu 2014. godine.

Zbog čega je Reprezentacija Bosne i Hercegovine napravila iskorak u odnosu na sivilo bosanskohercegovačkog fudbala? Koji klubovi mogu poslužiti za primjer? Kako fudbalski klubovi uopće mogu izaći iz tog sivila i kako oni uopće posluju? Istraživanja koja bi odgovorila na ova pitanja ili koja bi objasnila na koji način posluju bosanskohercegovački klubovi još uvijek nisu izvršena u Bosni i Hercegovina, a ni u regionu.

Početna namjera istraživanja je bila da se istraži što više bosanskohercegovačkih fudbalskih klubova kao i klubova u okruženju i Evropi. Iz literature se moglo vidjeti na koji način posluju regionalni i evropski fudbalski klubovi. Zbog nedostatka vremena i odbijanja saradnje, intervjuirana su samo tri najuspješnija bosanskohercegovačka kluba. Dva mostarska premijerligaša se nisu odazvala istraživanjima. Ipak, rezultati dobijeni pri istraživanju ova tri kluba su zadovoljavajući s obzirom da imaju različite načine poslovanja, a iste ciljeve - vrh Premijer lige Bosne i Hercegovine i iskorak na evropskoj sceni.

Iz njihovih primjera ostali klubovi iz Bosne i Hercegovine mogu da izvuku pozitivna poslovna iskustva kako bi još bolje uredili svoje poslovanje. Intervjuirani

klubovi su konstatalirali da ovo istraživanje može biti njihovo „ogledalo“ te da će im provedene ankete i u budućnosti biti od koristi.

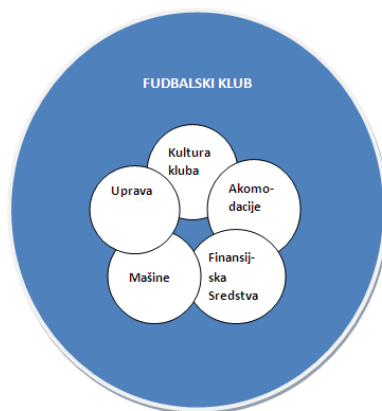
Ovaj istraživački rad će nakon jasnih analiza odgovoriti na gore navedena pitanja, prikazati jasnu sliku utjecaja menadžmenta fudbalskih klubova na uspjehe tih klubova, te na taj način dati doprinos održivom razvoju fudbalskih timova u Bosni i Hercegovini.

FUDBALSKI KLUB I KLUPSKA RAVNOTEŽA

Ukoliko neki fudbalski klub želi da opstane, treba se pobrinuti da zadovolji vanjske i unutrašnje faktore koji imaju interes za taj klub (interesni faktori). Veoma je bitno da se svi interesni faktori razmotre jer njihove potrebe, zahtjevi i želje, njihovi ciljevi i očekivanja određuju bazu opstanka tog fudbalskog kluba.

Slika 1. Bitniji faktori prema kojima se fudbalski klub eksterno podešava
Izvor: Vlastita istraživanja

Slika 2. Interno podešavanje fudbalskog kluba
Izvor: Vlastita istraživanja

Svaki interesni faktor ima svoj lični interes kod opstanka fudbalskog kluba. Interesni faktori su iz tog razloga spremni da daju doprinos klubu. Naravno, za taj doprinos interesni faktori očekuju određenu nagradu. Sve dok nagrada bude u razumnom odnosu sa isporučenim doprinosom, interesni faktori će svoju saradnju sa klubom produžavati. Ako je fudbalski klub u stanju da svoje vanjske i unutrašnje interesne faktore razumno nagradi, onda je tu riječ o klupskoj ravnoteži. Iako interesni faktori mogu da zamisle i izmisle mnogo različitih interesa, jedan interes im je isti, a to je opstanak kluba.

Ovakav teoretski poslovni pristup praktično upotrebljavaju svi ozbiljni fudbalski klubovi na svijetu. Ovakav način rada zahtijeva da za klub rade ljudi koji svoj posao vrše stručno i odgovorno. Svojim profesionalizmom i stručnošću oni trebaju

doprinijeti tome da klub zadovoljava zahtjeve tržišta te da se nalazi u ravni ili korak ispred svoje konkurencije.

Klupska ravnoteža nije statična ravnoteža. Radi se o dinamičnoj ravnoteži koja uvijek nanovo, pod promjenljivim uvjetima, mora da zadovoljava vanjske i unutrašnje interesne faktore, kao i da vodi računa o njihovim promjenljivim željama i zahtjevima.

Tabela 1. Doprinosi i nagrade interesnih faktora (Izvor: Vlastita istraživanja)

Interesni faktori	Doprinos	Nagrada
Vlasnik, investitor, član koji plaća članarinu	Novčana sredstva	Vlasništvo, moć odlučivanja, kamata, dividenda
Članovi uprave: menadžeri i ostali radnici	Radna snaga, znanje i stručnost	Plata, status, prestiž, socijalni kontakti, tržište, samoostvarenje
Dobavljači	Sirovine, usluge, energija, informacija, sredstva za proizvodnju	Tržišne cijene, pokroviteljstvo
Navijači, kupci, klijenti	Tržišne cijene, pokroviteljstvo	Produkti i usluge
Vlada	Socijalno-ekonomski zakonodavni kadar, infrastruktura	Porezi i naknade
Fudbalski savezi	Radna klima, uslovi rada, infrastruktura organizacija takmičenja	Kontribucija, kvalitet lige, takmičenja i organizacija takmičenja na što višem nivou sa ciljem zarade.
FIFA i ostali fudbalski savezi	Radna klima, organizacija takmičenja, podizanje nivoa fudbala, briga o fudbalu, postavljanje fudbala na tržište.	Radna mjesta, zarada od popularnosti fudbala.

KLUPSKA RAVNOTEŽA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH KLUBOVA

Putem deskriptivne metode, korelativne 17 metode i uzročno-komparativne metode su se vršila istraživanja tri najtrofejnija bosanskohercegovačka kluba: FK Sarajevo, FK Željezničar, Sarajevo i NK Široki Brijeg. Klub koji je bio dvorstruki prvak Bosne i Hercegovine u zadnjih deset godina, HŠK Zrinjski, Mostar kao i njegov gradski konkurent FK Velež se nažalost nisu odazvali ovom istraživanju, što svakako umanjuje kvalitet dobivenih rezultata.

Istraživanje je ponudilo uvid u tri potpuno različita načina poslovanja ispitanih fudbalskih klubova. Ankete po kojima su ispitani klubovi su napravljene po tri subindeksa: subindeks osnovnih zahtjeva, poboljšivača efikasnosti i inovativnih i sofisticiranih faktora. Kroz interno i eksterno podešavanje ovih klubova dobio se odgovor na pitanje koliko su klubovi u ravnoteži sa tržištem i tržišnim poslovanjem. Rezultati istraživanja su vidljivi u tabeli 2.

Najbolje poslovne rezultate ima NK Široki Brijeg. Ovaj klub dolazi iz male sredine i bez problema konkuriše sarajevskim klubovima koji se nalaze na tržištu sa 30 do 40 puta većim brojem stanovnika. Klub je uravnotežen sa vanjskim i unutrašnjim faktorima, nema dugove prema državi Bosni i Hercegovini kao ni prema zaposlenima. Već 18 godina ima istu upravu koja se sastoji od 15 članova. Pošto predstavnik glavnog sponzora ima statutarno pravo da bude potpredsjednik kluba, u mogućnosti je da nadgleda tokove ukupnog novca. NK Široki Brijeg već dugo ima dobru saradnju sa firmom Mepas što mu omogućava finansijsku stabilnost. Na ovaj način klub je postigao transparentnost u poslovanju, a u isto vrijeme svi članovi Upravnog odbora izvršavaju svoje zadatke.

Ono što je specifično je to da su NK Široki Brijeg, njegovi zaposlenici najbolje ocijenili po pitanju efikasnosti menadžmenta kluba u obezbjeđivanju materijalno-finansijskih sredstava. Zaposleni FK Sarajevo i FK Željezničar Sarajevo su svojim klubovima na ovom planu dali najslabije ocjene.

Uprava FK Sarajevo je u zadnje vrijeme bila veoma inovativna zbog čega se očekuje bolja budućnost ovog sarajevskog premijerligaša. Promjena Statuta je omogućila da zainteresirani mogu uložiti svoj novac kako bi upravljali klubom. To je privuklo gospodina Vincenta Tana, malezijskog milijardera i vlasnika Cardiff City-a, da uloži svoj novac u razvijanje FK Sarajevo. On je kupio 90% uloga u ovom klubu te može trajno da njim upravlja. Na ovaj način se zaobišao problem prelaza iz udruženja građana u privatnu svojinu. Pravi rezultati ovog poslovnog poteza agilne uprave se očekuju tek od sezone 2014/2015.

FK Željezničar, za sada, ima najbolje sportske rezultate u Bosni i Hercegovini. Ipak, poslovna organizacija kluba bi trebala da bude na višem nivou ukoliko FK Željezničar želi da igra u grupnoj fazi evropskih takmičenja. Još uvijek se ne nazire jasna vizija u kom pravcu i na kakav način FK Željezničar želi da ostvari tu viziju. Proizvodnja fudbalera, kao i kod ostala dva intervjuirana kluba, je jedan od mogućih načina. Izlazak iz dugova treba da bude prioritet kluba. Ankete u vezi sa unutrašnjom ravnotežom daju jedva pozitivnu ocjenu ovom, rezultatski najuspješnijem bosanskohercegovačkom klubu. Budućnost će pokazati da li će se na osnovu dobre struke još dugo moći opstajati u vrhu Premijer lige ili je ipak potrebno mnogo više finansijske i druge poslovnosti kako bi ovaj klub zasjaio u punom sjaju.

Veliki utjecaj na poslovnost klubova ima N/FSBiH koji treba između ostalog da obezbjedi što konkurentniju ligu. Konkurentnija liga zahtijeva ispunjenje svih uslova za dobivanje licence koja je u skladu sa bosanskohercegovačkim, evropskim i svjetskim standardima. Ukoliko se N/FSBiH tržišno uravnoteži sa drugim evropskim savezima, onda će i bosanskohercegovačkim klubovima biti lakše poboljšati kvalitet poslovanja, a samim tim i fudbala, što je primarno za ovaj sport.

Tabela 2. Rezultati ankete s ciljem upoređivanja zadovoljstva zaposlenih kod ispitanih fudbalskih klubova (Izvor: Vlastita istraživanja)

Izvršite procjenu na skali	Prosjeck ocjene		
	FKS	FKŽ	FKŠB
Efikasnost menadžmenta kluba u obezbjeđivanju uslova za provođenje treninga	3,05	1,93	4,04
Efikasnost menadžmenta kluba u obezbjeđivanju materijalno-finansijskih uslova	2,27	1,64	4,34
Utjecaj menadžmenta kluba na organizaciju kluba	3,11	2,14	3,86
Utjecaj menadžmenta kluba na transparentnost poslovanja i pravovremenog informiranja uposlenih u vezi sa poslovnim dešavanjima kluba	2,94	2,21	3,69
Uloga menadžmenta kluba u dosadašnjim sportskim rezultatima kluba	2,77	1,93	3,65
Zasluge menadžmenta kluba za dosadašnje sportske rezultate kluba	2,44	2	3,60
Stručnost menadžmenta kluba pri izboru kadrova kluba	2,83	2	3,30
Zasluge menadžmenta za sportski razvoj kluba (stabilnost kluba, dostizanje cilja razvojnog plana)	3,00	2,07	4,21
Nastojanje menadžmenta kluba za edukacijom kadrova (doškovanje postojećeg kadra, kompetentnost obnašanja funkcije, rezultate, visoka edukacija, licence, treninzi kadrova)	2,88	2,14	3,78
Poslovna sposobnost menadžmenta kluba (prodaja i kupovina sportista, privlačenje sponzora, prodaja ulaznica itd.)	2,55	1,64	3,73
Brzina usvajanja postojećih tehnologija u fudbalu	2,61	2,21	3,34
Kvalitet fudbalske škole, napredni trenažni procesi, prevencije povreda, liječenje povreda, nutricionizam	3,38	2,71	3,91
Public relations, brendiranje, marketing kluba...	3,44	2,21	3,65
Inovativnost menadžmenta (znanje, vještine u cilju poboljšanja radnih uslova u klubu i povećanja konkurentnosti)	3,11	2,14	3,78
Ukupan prosjek kluba	2,88	2,07	3,77

ZAVRŠNI KOMENTAR

Imajući u vidu da su na vrhu bosanskohercegovačkog fudbala klubovi kod kojih je probuđena inovativnost kojom je postavljena zdrava osnova za razvoj i edukaciju ljudskih i materijalnih resursa te da se klubovi koji nisu inovativni još uvijek bore sa ogromnim dugovima prema državi i svojim kadrovima (klubovi koji nisu dobili licencu za učestvovanje u evropskim i bosanskohercegovačkim takmičenjima), onda je sasvim jasno da ako pokazatelji konkurentnosti tržišta nisu probudili inovativnost kod menadžmenta profesionalnog fudbalskog društva s ciljem poboljšanja poslovanja tog društva, taj menadžment ugrožava zdravu osnovu za razvoj i edukaciju ljudskih kadrova (profesionalnih sportista, trenera i ostalih) i materijalnih resursa unutar tog profesionalnog fudbalskog kluba.

Profesionalni fudbalski kolektivi u Bosni i Hercegovini treba da su svjesni svoje pozicije na tržištu kako bi bili motivirani da dostignu konkurenciju, prestignu je ili zadrže na željenoj udaljenosti. To dokazuje činjenica da su na vrhu bosanskohercegovačkog fudbala klubovi kod kojih je probuđena inovativnost kojom je postavljena zdrava osnova za razvoj i edukaciju ljudskih i materijalnih resursa, te da se klubovi koji nisu inovativni još uvijek bore sa ogromnim dugovima prema državi i svojim kadrovima (klubovi koji nisu dobili licencu za učestvovanje u evropskim i bosanskohercegovačkim takmičenjima).

Ukoliko su fudbalski klubovi svjesni svoje pozicije na tržištu, te svojom inovativnošću postavljaju zdravu osnovu za dalji razvoj i edukaciju ljudskih i materijalnih resursa, onda će kao nagradu dobiti poslovnu stabilnost koja će potencijalnim investitorima ponuditi bolje mogućnosti, tzv. win-win situacije.

LITERATURA

- [1] Ministarstvo civilnih poslova (2009). *Nacrt strategije razvoja sporta u Bosni i Hercegovini*.
- [2] N/FSBIH (2013). *Pravilnik o licenciranju klubova za učešće u takmičenju Premijer lige BiH*.
- [3] Schwab, K. (2012). *The Global Competitiveness Report 2012-2013*, World Economic Forum, Geneva, Switzerland.
- [4] Selimović, D., Kusturica, E., Trbić, T. (2012). *Brošura Investiraj! Budi Sarajevo, FK Sarajevo*.
- [5] UEFA (2013), Financial Report 2011/2012.
- [6] Van Bottenburg, M., Schuyt, K. (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*, NOC*NSF, The Netherlands.
- [7] *Zakon o sportu u Bosni i Hercegovini* (2008). PSBiH broj 168/08 25, Službeni glasnik BiH.
- [8] Internet izvori:
  - www.ajax.nl
  - www.fcbarcelonagaga.blogger.ba/
  - www.fcsarajevo.ba
  - www.fifa.com
  - www.fkzeljeznica.ba
  - www.fmks.gov.ba
  - www.nfsbih.ba
  - www.nk-sirokibrijeg.com

THE INFLUENCE OF MANAGEMENT OF BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN FOOTBALL CLUBS ON THEIR BUSINESSES

ABSTRACT

The research objective is to present a clear picture of the influence of business management quality of Bosnian and Herzegovinian football clubs on their business. Since it is a very delicate research, it was necessary to carefully choose methods of research. The study included three most successful Bosnian and Herzegovinian football clubs and a comparison with Western European ways of doing business and its neighboring countries was made. As this is a field research which included direct conversation with clubs on topics of their business, this study was very sensitive and required a subtle approach. In this research work it is described how NK Široki Brijeg got to these results.

Research methods used in this study are:

- 1. Historical method was used to study and explain past events related to business management of sports organizations.*
- 2. Descriptive method has responded to the hypotheses on the current status of the process. It was conducted by observation, interviews, questionnaires and scales of assessment of attitudes.*
- 3. Correlative 17 method gave an answer on mutual relations of two or more business phenomenon (the success of new clubs in relation to the traditional/older clubs, success of clubs from towns compared to clubs from cities). All methods of data collection were used.*
- 4. Causal-comparative method explained in detail answers to questions about the relations between markets, modes of operation and management and put them into a context of causal connection on the market.*

The results showed three different modes of operation and proved that creativity and dedication can achieve excellent results. NK Široki Brijeg which comes from an environment that has approx. 10.000 residents is in one hand a business phenomenon. From year to year this club is the biggest competitor for the title of Premier League of Bosnia and Herzegovina and has no trouble competing with clubs which come from backgrounds that have 10 times the population of this small town in Herzegovina.

FK Sarajevo has a creative and agile young administration that has achieved something that nobody else in Bosnia and Herzegovina has accomplished yet. They managed to attract one of the richest man in the world to administrate the club. In

this way they showed their ability of doing business and it is expected the club will soon be able to compete with other European clubs.

FK Željezničar Sarajevo is still in search of itself when it comes to organization. The results are certainly there which can be seen from the fact that they are the club with most trophies in Bosnia and Herzegovina. The question is whether the competition will allow them this undefined management and how will they respond to their competitor's business moves.

Key words: *club balance, internal and external club adjusting, interest factors, contributions and rewards of interest factors, innovativeness*

KULTURA I MEDIJI

GOSPEL MUZIKA

Amela Plosko[✉], Lidija Vladić-Mandarić

Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru

[✉]e-mail: ploskoami@hotmail.com

SAŽETAK

U ovom radu riječ je o gospelu (engl. evanđelje) koji nastaje od dvije riječi „god“ i „spell“ u prijevodu „Bog govori“. Izraz se pojavio krajem 30-tih godina i označavao je jednu vrstu vjerskih pjesama Afroamerikanaca u SAD-u, pjevanih u crkvama, ali i pred publikom. Također, umjetnost gospela bila je jedna od prvih afroameričkih manifestacija koju je zapazila i počela cijeniti bijela publika, tako da danas gospel izvode veoma različite skupine.

Interesantno je da u afroameričkoj umjetnosti postoje dvije potpuno odvojene tendencije izvođenja tema negro-spirituala: europski (belcanto) s Marion Anderson, te zborovi koji imaju ritamske i ekspresivne osobine bliske jazz-u. Posebno se zanimljivim učinio drugi slučaj koji je proizašao iz tradicije svetih transova (holy rollers) gdje se zapaža težnja za paroksizmom, pa čak i histerijom, i to posredstvom efekata melodijskog ponavljanja.

Cilj našeg istraživanja je prikazati gospel muziku kroz njenu historiju, tj. od vremena ropstva kada su protestantski i katolički misionari svoje afroameričke preobraćenike učili pjevati veslijevske i metodističke himne koje su postale sastavni dio repertoara negro-spirituala, te objasniti njenu sadašnju pojavnost kao i interes za tu vrstu muzike u svijetu i kod nas, naravno, u skladu s dostupnom literaturom.

Ključne riječi: *gospel, historija, Merion Anderson, zborovi*

UVOD

Izraz *gospel* pojavio se krajem 30-tih godina 20. stoljeća i označavao je jednu vrstu vjerskih pjesama Afroamerikanaca¹ u SAD-u pjevanih u crkvama, ali i pred

¹ Afroamerikanci ili Afrički Amerikanci, izvorno Afro-Americans ili African Americans, je ime kojim se danas u SAD-u službeno i etnički označavaju Amerikanci (građani SAD-a) afričkog podrijetla. Ime se odnosi na američke crnce, odnosno na potomke crnih robova dovedenih u Sjevernu Ameriku između 17. i 19. stoljeća. Izraz nastoji zamijeniti izraz *crnci* koji se u dijelu tadašnje crnačke zajednice smatrao jednako uvrijedljivim kao *negro* i *obojeni*. Preko holivudskih filmova i drugih proizvoda američke popularne kulture, izraz *Afroamerikanac* proširio se na ostatak

publikom. Ove pjesme potječu još iz ranog vremena ropstva kada su protestantski i katolički misionari svoje afroameričke preobraćenike učili pjevati veslijevske² i metodističke himne. Poslije mnogih ritmičkih i harmonijskih transformacija, ove himne postale su sastavni dio repertoara negro-spirituala. U afroameričkoj vjerskoj pjevačkoj umjetnosti postoje dvije potpuno odvojene tendencije. Jednu predstavlja Marion Anderson, koja na europski način (belcanto) izvodi teme negro-spirituala. Druga je predstavljena uglavnom zborovima, koji imaju ritmičke i ekspresivne osobine bliske jazzu.

U ovom drugom slučaju, proizašlom iz tradicije svetih transova (holy rollers³), zapaža se težnja za paroksizmom, pa čak i hysterijom, i to posredstvom efekata melodijskog ponavljanja. Ova ponavljanja leže u osnovama na kojima su sazdane teme. U tim temama propovjednik sa svojim pjevačima ponavlja stih po stih, sve do kraja teksta.

Djela gospela, veoma akcentirana, potpomognuta pljeskanjem ruku i dairama, razvijaju se slično bluesu⁴, u neodređenosti između dura i mola te nepreciznosti III. i VII. stupnja ljestvice. Instrumentalna pratnja obično se izvodi na orguljama i klaviru, a ponekad i na gitari. Umjetnost gospela bila je jedna od prvih afroameričkih manifestacija koju je zapazila i počela cijeniti *bijela* publika. Danas gospel izvode veoma različite trupe, počevši od crkvenih kongregacija u kojima sudjeluju i prisutni vjernici, s neizbježnim transom i padanjem u nesvijest, pa čak i čudotvornim iscjeljenjima, pa sve do uglađenih i ozbiljnih skupina koje nastupaju po večernjim lokalima i koncertnim dvoranama. Najveći izvođač gospel pjesama bila je neosporno Mahalia Jackson.

---

svijeta gdje je postao sinonim izrazu *crnac*, te se ponekad koristi i za osobe koje nemaju nikakve direktne veze s Afrikom ili Amerikom.

² Charles Wesley pisac pjesmarica i himni iz 18. stoljeća. Njegov brat John je osnivač metodizma.

³ Termin *holy rollers* u američkom engleskom označava pripadnike Pentecostalne kršćanske crkve te se njim opisuju ljudi koji se valjaju po podu i govore nerazumljivim jezicima (nekontroliran, često govor u šiframa, nelogičan). Izraz se generalno smatra pejorativom (pogrdnom riječju), ali neki tu pojavu doživljavaju kao čast i ponos. William Branham: „Ono što nazivaju holy rollers je razlog zbog kojeg slavim Krista.“ Andrae Croch: „Zovu nas holy rollers, s pravom, a kad bi znali zašto se valjamo, valjali bi se i oni.“ Merriam Webster naglašava da su holy rollers članovi protestantske sekte čija molitvena okupljanja karakteriziraju ekspresije emocionalnog uzbuđenja.

⁴ Blues je vokalno-instrumentalni oblik muzike koji se temelji na uporabi „plavih nota“ i strukturi od najčešće 12 taktova koji se ponavljaju. Pojavio se u afroameričkim zajednicama SAD-a, a korijene vuče iz duhovne muzike i himni, radnih i žetvenih pjesama s plantaža pamuka, improviziranog pjevanja na radu umjesto razgovora koji je robovima bio zabranjen, kao i napjeva. Učestalost pjevačkog obrasca poziv-odgovor u glazbi i tekstovima ukazuje na zapadno-afričke korijene bluesa. Blues je imao utjecaja na kasniju američku i zapadnu popularnu glazbu, a postao je i dijelom žanrova kao što su ragtime, jazz, bluegrass, rhythm and blues, rock and roll, hip-hop i pop.

Muzičari jazz-a⁵ su, izuzev nekih tema, primjerice *When the saints go marching in*, iz gospel pjesama preuzeli mnoge ritmičke, harmonijske i melodijske formule, naročito krajem 50-tih godina kada su se počeli javljati razni pomodni stilovi kao fanky⁶ i soul⁷.

Istovremeno, umjetnost pjevanja gospela ostavila je dubok trag i na pjevanje popularnih pjevača, posebice Rey Charles-a⁸, i na skoro sve izvođače rock and rolla poslije 1955. godine.

HISTORIJA I MUZIČKA TRADICIJA AFROAMERIKANACA

Pošto je Afrikanac došao iz jako religiozne kulture morao je pronaći druge načine obožavanja bogova kada su njegovi bijeli porobljivači objavili kako više ne može obožavati bogove na stare načine.⁹ Impresivniji obredi su se potajno izvodili; dnevni rituali nisu mogli biti isključeni preko noći.

Kvekeri¹⁰ i druge religijske skupine počeli su shvaćati kako je jedino opravdanje za ropstvo mogućnost da se robovi preobrate u kršćanstvo, te su tako nastali veliki misionarski i evanđelistički pokreti 19. stoljeća.

Rane afrokršćanske crkve ili molitvene kuće koje su im prethodile, postale su centar afrokršćanskog društvenog života. Molitvena okupljanja bila su jedino vrijeme kada je Afrikanac osjećao da se može izraziti slobodnije i osobnije; ovdje muzika postaje neophodna u bilo kakvoj diskusiji o afrokršćanskoj religiji. Stara

⁵ Jazz nastaje početkom 20. stoljeća u području oko New Orleansa kao originalna američka muzika kojoj je improvizacija osnovna karakteristika. Nastaje sintezom bluesa i ragtimea. Sama riječ jazz ima više tumačenja, a jedno od njih je da je jazz bila salonska muzika za zabavu u Javnim kućama u tzv. Red Light Districtu. Ove kuće su bile parfimirane mirisima jasmína. Otuda i naziv jassmin, jass, jazz. U jazzu se prvi put susreću termini *aranžman* i *big band* (gdje je pretežito zastupljena puhačka sekcija). Tajni noćni klubovi su idealna mjesta za jazz izvođače.

⁶ Fanky nastaje 60-tih godina 20. stoljeća pod utjecajem soul jazza, soula i bluesa čineći vrlo ritmičnu glazbu uz koju se pleše. Riječ fanky često je prevedena i objašnjavana kao „miris seksualnosti“.

⁷ Soul nastaje poslije Drugog svjetskog rata po gradovima Amerike, pretežito u Chicagu, Detroitu i Memphisu kao urbana glazbena forma nastala sintezom gospela i bluesa. Soul glazba predstavljala je tzv. prijelazni period između rhythm i bluesa do fanka, a kasnije do pop glazbe.

⁸ Rey Charles (1930.-2004.) je legendarni afroamerički glazbenik. Pionir je klavira u soulu koji je oblikovao zvuk rhythm and bluesa. Njegova poznata pjesma je *Hit the road Jack*. Bio je veliki protivnik rasne segregacije i nasilja nad „crnim“ stanovništvom Amerike. Otkazao je koncert 1961. godine zato što su u dvorani bila rasno podijeljena sjedala.

⁹ Prvi robovi razmišljali su o bijelim ljudima kao o porobljivačima. Tek kasnije kada su postali Amerikanci, počeli su razmišljati o njima kao o gospodarima i o sebi kao o robovima, a ne kao o zarobljenicima.

¹⁰ Kvekeri (poznatiji i kao Društvo prijatelja) su kršćanski vjerski pokret bez svećenstva i obreda. Ovaj pokret se pojavio u Engleskoj sredinom 17. stoljeća i brzo se proširio po današnjem SAD-u iz kolonije Pennsylvanije koju je osnovao kveker William Penn. Danas u svijetu ima oko 600.000 kvekerá. Dobili su i Nobelovu nagradu za mir.

afrička izreka koja je pripojena afrokršćanskom obožavanju boga je: *Duh neće sići ako nema pjesme* (LeRoi, 1963, p. 44).

Muzika je uvijek bila važan dio afrokršćanske crkve te je služila kao katalizator za one vjernike koji bi iznenada *osjetili duh*. Prva afrokršćanska muzika razlikovala se od ranijih radnih pjesama i nereligioznih uzvikivanja po svojoj temi i sadržaju. Religiozna muzika postala je daleko melodičnija od poljskih poklika, jer je pjevana, a ne uzvikivana (kasnije samo kao stilski element), te je bila originalna kreacija Afroamerikanaca, a sami spirituali predstavljali su prvu potpuno izvornu američku muziku koju su stvorili robovi. Međutim, kada se ukazuje na religioznu muziku, ne misli se samo na spiritual koji se koristi, već se ukazuje i na crkvene marševe, svete transove, prstenasta klicanja i klicanja za vrijeme plesa, napjeve, logorske pjesme i himne, a sve to je stvorila afrokršćanska crkva. Kršćanska crkva je na ples gledala kao na ovozemaljsko pretjerivanje, ali se on kao sastavni dio Afrikančevog života nije mogao potisnuti mirnim *bijelim notama* veslijevskih crkvenih pjesmarica. Prstenasta klicanja ili klicanja za vrijeme plesa raznih crnačkih crkvi bila su pokušaji uspostavljanja njihove tradicije. Vjernici bi se obgrlili rukama, koračali vukući noge po podu, jedno za drugim, u krug, u početku sporo, a potom uz pomoć grčevitog, izvijajućeg pokreta koji uzburka cijelog vikača i koji uskoro izaziva potoke znoja s povećanim emotivnim zanosom, pjevajući himne i pjesme dok se pokreću.

Muzika koju je stvorilo afrokršćanstvo bila je rezultat raznovrsnih utjecaja. Proizašla je iz afričkih ritualnih izvora i izmijenjena je kako bi odgovarala novoj religiji.¹¹ Sam afrokršćanski svećenik rane kršćanske crkve doprinio je najmuzikalnijim i najemotivnijim dijelovima crkvenih službi. Pjevali su o novom Bogu s takvom strašću da se vjerska zajednica morala pokrenuti. Svećenik bi počinjao nježno, a potom bi podigao svoju propovijed do nevjerojatnog zanosa sa *staccato* akcentualiziranim odgovorima njegove vjerske zajednice.

Afroameričke duhovne pjesme sežu daleko u prošlost, s prvih *tržnica robova*¹² iz Crne Afrike koje su iskrcavali na Congo squareu¹³. Trg u New Orleansu svake

---

¹¹ Kao što su prstenasta klicanja transformirana iz čisto afričkih religijskih plesova u pseudokršćanske religijske obrede ili kao što su ceremonije riječnog kulta Dahomeja priključene baptističkoj ceremoniji.

¹² Historija ropstva odnosi se na sve veze tijekom historije u kojima je jedno ljudsko biće (rob) bilo u potpuno ovisnom odnosu o drugom (robovlasniku), u smislu da je predstavljalo njegovo vlasništvo s kojim se moglo slobodno raspolagati. U užem smislu taj pojam isključuje kažnjenički rad, radne logore i druge oblike prisilnog ili neslobodnog rada. Za ropstvo je karakteristično kako je taj odnos u raznim oblicima postojao kroz historiju te postojao u velikom broju društava.

¹³ Congo square je stari drevni trg u New Orleansu koji je, nažalost, poznat po zlu zbog kupoprodaje afričke radne snage. Danas je Trg simbol tragičnog razdoblja ropstva Afrikanaca koje još uvijek nije potpuno završilo.

noći bi odzvanjao od originalnih bubnjeva novih pridošlica.¹⁴ Izvodili su svoje plesove, muziku i pjesme uz zvuke tam-tama kao posljednjeg nasljeđa/baštine svoje udaljene zemlje. Dominirali su bamboulas¹⁵, veliki tam-tamovi izrađeni od kravlje kože po kojima se udaralo dugim kostima vola. Koristili su i šipke od bambusa koje su davale primarne (izvorne) zvukove, fascinirajuće melodije (Moore, 2002, p. 26). Afroamerički muzičari pravili su prve neobične korake, tzv. marševe na pogrebima – ritual koji je vremenom, u biti, otkrio korijene duhovne muzike.

Afrikanci nisu bili kršćani, tako da je njihova religiozna muzika i muzika kojom su slavili razne kultne ritualne obrede morala biti podvrgnuta posebnom i potpunom preobražaju. Tako je muzika koja je stvorila vezu između čisto afričke muzike i muzike koja se razvila nakon što je afrički rob bio izložen izvjesnom stupnju euro-američke kulture, posjedovala najveći broj afrikanizama, ali je unatoč tomu bila strana Africi. Bila je to muzika druge generacije robova, njihove radne pjesme. Afrički rob nastavio je pjevušiti pjesme za vrijeme rada, iako je njegovo pjevanje moglo biti zabranjeno. Pjesme su se poslije izvjesnog vremena mijenjale u druge oblike koji nisu bili zabranjivani. Nemoguće je točno otkriti koliko su dugo robovi živjeli u Americi prije nego što je afrička radna pjesma uistinu počela poprimati vanafričke karakteristike.

Dok se pojmom *gospel* može pokriti široko područje muzičkih stilova, oni imaju isti izvor začetka, a to je afrokršćanska muzika u SAD-u. Gospel je jedinstveni američki fenomen koji se pojavljuje krajem 19. stoljeća. Od 1900. do 1930. godine gospel muzika se pripisuje društvenim promjenama u Americi kada Afrikanci s juga zemlje sele u druga područja s vlastitim gospel skladbama. Jasna podvojenost između *crne* i *bijele* Amerike, posebice u crkvama, dovela je do stvaranja *crnog* i *bijelog* gospela. Tijekom 1930-ih godina Thomas A. Dorsey¹⁶ zaslužan je za presudni razvoj gospel muzike. Kombiniranjem skladbi intenzivnih po sadržaju i emocijama, stvorio je novi suvremeni stil koji se uglavnom izvodio u crkvama. Ova povijesna era gospel muzike naziva se *Dorsey Era*¹⁷.

Neki od izvođača toga vremena su Clara Ward Singers¹⁸ i Albertina Walker¹⁹. Neki izvođači su se ograničili samo na duhovnu muziku, poput Mahalie Jackson,

¹⁴ Na mjestima kao što su Haiti ili Guyana bubnjevi još uvijek podsjećaju Zapad kako je crni čovjek došao iz Afrike, a ne sa Howard University-a.

¹⁵ Bamboulas je vrsta bubnja koji je napravljen od dijela ogromnog bambusa s nategnutom kožom preko krajeva. Tako se naziva i sekularni ples uz pratnju bubnjeva. Oboje je stiglo u Ameriku, odnosno New Orleans i Djevičanske Otoke preko afričkih robova.

¹⁶ Thomas A. Dorsey (1899.–1993.), poznat kao *otac crnačke gospel muzike*.

¹⁷ Dorsey Era – gospel muzika kombinirana s kršćanskom molitvom te ritmovima jazz-a i blues-a.

¹⁸ Clara Ward Singers (1924.–1973.), američka gospel umjetnica koja je doživjela veliki uspjeh sa skupinom The Famous Ward Singers.

¹⁹ Albertina Walker (1929.–2010.), američka gospel pjevačica, pisac pjesama, glumica i veliki humanista, popularno su je zvali *The Queen of Gospel Music*.

dok su drugi, kao Sister Rosetta Tharpe²⁰, razvijali stil *crne* gospel muzike. The Golden Gate Quartet²¹ i Clara Ward izvodili su svjetovnu gospel muziku. Ostali izvođači, poput The Jordanaresa²², The Blackwood Brothers²³, Solomona Burkea²⁴ izvodili su i vjersku i svjetovnu muziku.

Iako su se podjele među rasama smanjile u posljednjih 80 godina, stilovi i tradicije u gospelu i dalje su različiti. Tijekom 1990-ih godina rađaju se mnogi pjevački zborovi i kvarteti koji postaju vrlo popularni i traženi izvodeći gospel širom SAD-a.

GLAS SLOBODE

Kada je riječ o duhovnoj muzici koja je obilježena misticizmom i kritičnošću, a služila je kao sredstvo komunikacije, glas je igrao posebnu ulogu. Među glasovima gospela tijekom dugih godina izdvojio se glas Mahalie Jackson, sigurno najveće interpretatorice afroameričke religijske muzike. Na početku karijere je bila pod utjecajem Ma Rainey²⁵ i Bessie Smith²⁶, a kasnije je razvila jedinstven i prepoznatljiv stil pjevanja koji je dalje izvršio snažan utjecaj na pjevačice blues-a, primjerice na Arethu Franklin²⁷. Najbolje skladbe Mahalie Jackson bile su *Soon Will be Done*, *Troubles of the World*, *Joshua Fit the Battle of Jericho*. Karijeru je završila 1971. godine, a prije smrti primila je nagradu Grammy za životno djelo.

Budući da su nam nepoznata imena prvih interpretatora religijskih pjesama, vrijedi spomenuti i Marion Anderson koja je bila prvi afroamerički postavljeni kontra alt u 20. stoljeću. Zborska ju je aktivnost dovela u kontakt s raznim muzičarima,

---

²⁰ Sister Rosetta Tharpe (1915.–1973.), američka pjevačica, pisac pjesama, gitaristkinja. Njena popularnost došla je do vrhunca između 1930-ih i 1940-ih godina kada su se bilježile njene gospel pjesme sa jedinstvenim miksom duhovne lirike i ranim *rock and rollom*. Bila je prva zvijezda gospel muzike te poznata kao *The Original Soul Sister*.

²¹ The Golden Gate Quartet, američka vokalna skupina koja je nastala 1943. godine te je bila veoma popularna na sceni afroameričke gospel muzike.

²² The Jordanaresa je američki vokalni kvartet koji se formirao 1948. godine. Nastupali su kao predgupa Elvisa Presleya te su nastupali na mnogim pozornicama s drugim country i rock and roll skupinama.

²³ The Blackwood Brothers je skupina formirana 1934. godine. 1980. *The American Southern Gospel Group* je osvojila Grammy. Pioniri kršćanske muzičke industrije boravili su na sceni dugih 78 godina.

²⁴ Solomon Burke (1940.–2010.), američki pisac i vokalist koji je oblikovao zvuk *rhythm and blues* i jedan od očeva soul muzike 1960-ih godina.

²⁵ Ma Rainey (1886.–1939.), jedna od prvih poznatih američkih blues izvođačica.

²⁶ Bessie Smith (1894.–1937.), američka blues pjevačica 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća.

²⁷ Aretha Franklin (1942.–) američka muzičarka, pjevačica, tekstopisac i pijanistkinja. Njen repertoar sastojao se od jazz, blues, gospel, pop, rock i funk muzike.

poput Emme Azalije Hackley²⁸, finskog pijaniste Kosti Vehanena²⁹, a u Helsinkiju upoznaje Jeana Sibeliusa³⁰ koji je aranžirao i skladao pjesme za nju. Ranih 30-ih godina 20. stoljeća započela je turneju po Europi te je njen prvi europski debi bio 1930. godine kada je pjevala u Londonu na *Wigmore Hallu*³¹. Godine 1935. nastupila je u Salzburgu s Arthurom Toscanijem³² koji je izjavio kako se glas poput njenog sreće jednom u 100 godina. Interesantan je podatak da ju je Albert Einstein³³, jedan od pionira rasne tolerancije, zbog diskriminacije na koju je nailazila mnogo puta ugostio u svom domu. Zapravo, njihovo prijateljstvo počelo je 1937. godine kada je nisu htjeli primiti u hotel prilikom nastupa na *Princeton Universityju*³⁴. (Koliko je prijateljstvo bilo pokazuje podatak da je boravila s njim mjesec dana prije njegove smrti 1955. godine).

Godine 1939. odbijena joj je mogućnost nastupanja u *Constitution Hallu*³⁵ zbog boje kože. Slijedom toga incidenta, a uz veliku pomoć Lady Eleanor Roosevelt³⁶ i njenog muža (američkog predsjednika), organiziran je koncert na otvorenom 9. travnja 1939. godine na uskrсну nedjelju ispred spomenika Lincolnu³⁷ u Washingtonu, gdje je pjevala masi većoj od 75000 ljudi, a direktnim radio prijenosom i milijunima ljudi. To je bio historijski koncert koji nije samo popraćen oduševljenjem kritike i publike, nego je i označio prekretnicu u slamanju barijera za mnoge

²⁸ Emma Azalia Hackley (1867.–1922.), afroamerička pjevačica i denverska politička aktivistica. Učila je solo pjevanje u Metropolitan operi kod Jean de Reszke. Emma je svoju pozornost usredotočila na afroameričku narodnu muziku te se bavila organiziranjem Festivala narodne muzike u crnim školama i crkvama diljem Juga.

²⁹ Kosti Vehanen (1887.–1957.), finski pijanist i skladatelj. Kao pijanist nastupao je na više od 3000 koncerata na četiri kontinenta. Kao skladatelj napisao je skladbe za klavir, solo pjesme, dva baleta, te je napisao fantazije za violinu i violončelo. Također je aranžirao narodne pjesme.

³⁰ Jean Sibelius (1865.–1957.), finski skladatelj kasnog romantizma. Njegova je muzika imala važnu ulogu u formiranju finskog nacionalnog identiteta. Napisao je 7 simfonija i 100 pjesama za glas i klavir. Osim toga pisao je suite, valcere, muziku za predstave i zborsku muziku.

³¹ Wigmore Hall je vodeća koncertna dvorana u Londonu (UK) specijalizirana za komornu muziku i recitale. Ovo mjesto sa savršenom akustikom postalo je slavno u cijeloj Europi.

³² Arturo Toscanini (1867.–1957.) smatra se jednim od najvećih talijanskih dirigentata za postizanje homogenosti i brilijantnog zvuka s osvrtnom na sve detalje. Bio je nemilosrdan perfekcionista.

³³ Albert Einstein (1879.–1955.) formulirao je posebnu i opću teoriju relativnosti kojima je uveo revoluciju u modernu fiziku. Dodijeljena mu je Nobelova nagrada 1921. godine. U narodu je ime „Einstein“ sinonim za čovjeka visoke inteligencije ili za genija.

³⁴ Princeton University je četvrti najstariji koledž u Sjedinjenim Američkim Državama.

³⁵ Constitution Hall je koncertna dvorana u Washingtonu izgrađena 1929. godine.

³⁶ Anna Eleanor Roosevelt (1884.–1962.), Prva dama Sjedinjenih Američkih Država od 1933. do 1945. godine. Zalagala se za prava žena na radnom mjestu, građanska prava Afroamerikanaca i japanskih Amerikanaca, te prava izbjeglica iz Dugog svjetskog rata. Do smrti je bila jedna od najcjenjenijih žena na svijetu i „objekt“ općeg poštovanja.

³⁷ Abraham Lincoln (1809.–1865.), američki predsjednik i političar. Još dok je kao splavar na rijeci Mississippi gledao lancima vezane crnce namijenjene tržištu robljem, zarekao se da će ustati protiv ropstva, te je kao član Kongresa istupio protiv uvođenja ropstva na novim područjima SAD-a.

afroameričke umjetnike. Postala je prva afroamerička umjetnica koja je nastupila u Metropolitan operi u New Yorku te je uloga u Verdijevom *Balu pod maskama* bila prva opera i jedina kompletna uloga koju je izvela na sceni. Anderson predstavlja važnu figura u nastojanjima afroameričkih umjetnika da prevaziđu rasne predrasude koje su bile vrlo jake 20-ih godina 20. stoljeća u Americi.

GLAVNE ZNAČAJKE GOSPEL MUZIKE

Stilsko i kulturno podrijetlo

Postoji nekoliko značajki koje pripadaju gospel muzici jer taj žanr uzima oblik osebnosti svakog pojedinog izvođača, no, neke je značajke gospel imao dugo prije stvaranja modernog gospela. Rani oblik muzike nalik gospelu (stil bez harmonije i neobuzdan formalnostima bilo koje pojedine muzičke strukture) bili su uzvici poziva i odgovora u kojima se uviđa funkcionalna izražajnost. Takve su pjesme koje su koristili mladići kako bi ostavili utisak na djevojke (udvaranje, prkos, prezir), pjesme koje su koristili radnici kako bi im posao bio lakši, pjesme koje su koristili stariji kako bi pripremili dječake za inicijaciju i drugo. Oblik ovog predgospela mogao se čuti u radnim pjesmama i povicima robova, proširen u jednostavne solo pjesme krcate emocionalnim sadržajem.

Gospel kakav je sada može se percipirati kao glazbeni stil utemeljen na europskoj harmonijskoj strukturi, s tradicijom zapadnoafričke kulture poziva i odgovora, preoblikovan u igru vokala. Ima nekoliko specifičnih značajki kao što su melizmatika – valovita, veoma akcentirana, potpomognuta pljeskanjem ruku i dairama. Instrumentalna pratnja obično se izvodi na orguljama i klaviru, a ponekad i na gitari.

Muzički stil i tekstovi

Melodijska raznovrsnost afričke muzike pojavila se ne samo u stvarnim pre-radama nota (u smislu zapadnjačke transkripcije), nego i u pjevačkoj vokalnoj interpretaciji. Važan aspekt afričke muzike koji se vrlo lako nalazi u muzici Afro-amerikanaca jeste antifonalni pjevački oblik, a leži u osnovama na kojima su zadane teme. U tim temama propovjednik sa svojim pjevačima ponavlja stih po stih sve do kraja teksta. Odgovori su obično komentari na temu vođe u improviziranim stihovima. Naime, improvizacija je važan aspekt afričke muzike, uistinu je jedan od najsnažnijih ostataka u muzici Afroamerikanaca.

Uporaba narodnih priča u stihovima pjesama, zagonetkama i poslovicama, bez muzičke pratnje, predstavljala je Afrikančevu glavnu metodu obrazovanja, način na koji se mudrost starijih prenosila na mlađe, i bila je veoma česta, mada se smanjivala kako je rasla proporcija *amerikaniziranog* ili američkog materijala.

Kao što su stihovi pjesama bili značajni, ako ne i značajniji od muzike, tako su i stihovi radnih pjesama te kasnije i gospela imali podjednak značaj u Afrikančevom shvaćanju muzike (čak i čisto instrumentalna muzika Afroamerikanaca sadrži konstantne reference na vokalnu muziku).

Gospel muziku u cjelini karakterizira dominantna vokalna izvedba, često korištenjem jake harmonije, a kako su teme duhovnih pjesama inspirirane vjerom, u tekstovima afroameričke muzike uporno se ponavljaju krucijalni trenutci Kristove Žrtve. Ovaj aspekt duhovne muzike može dovesti do veoma različitih reakcija kao što su ironija, satira, pokatkad sarkazam kao rezultat unutarnjeg pritiska koji se može izraziti samo kroz muziku zahvaljujući njenom oslobađajućem djelovanju (Mauro, 1994, p. 9–18).

Podžanrovi gospela

Gospel se razvio od vokalne muzike bez pratnje instrumenata među siromašnim afričkim radnicima u širok raspon stilova i podžanrova s regionalnim varijacijama diljem SAD-a, a kasnije i Europe i Afrike. Muzički oblici i stilovi koji se sada smatraju gospelom nastali su u istim područjima tijekom 19. stoljeća u južnjačkim državama SAD-a.

Suvremeni urbani gospel poznat je još i kao *Crni gospel* kako bi se mogao razlikovati od drugih oblika kršćanske muzike, poput suvremene kršćanske muzike ili kršćanskog rocka i južnog gospela.

Kršćanski country gospel naziva se još i *Country gospel muzika*. Ovaj stil je tijekom godina postao vrlo popularan i glavni je oblik muzike za inspiracijske tekstove country skladbi. Tijekom 1990-ih postiže najveću popularnost i donosi mnoge hitove, da bi u kasnim devedesetim godinama 20. stoljeća došlo do pada popularnosti poradi financijskih problema.

Južni gospel njegovi obožavatelji ponekad nazivaju i *Kvartet muzika*, pošto ga izvode isključivo muški muzičari u kombinaciji: tenor – prvi glas – bariton – bas. Ovaj stil gospela bavi se svakodnevnim životnim problemima i kroz skladbe pokazuje kako Bog odgovara na njih. Naziva se i suvremenim gospelom.

Progresivni južni gospel je tipični američki muzički žanr koji je nastao iz *Južnog gospela* tijekom posljednjih nekoliko desetljeća.

Bluegrass gospel vuče korijen iz američke zborske muzike. Jedna od glavnih tema *Bluegrass gospela* je religija, te gotovo svi bluegrass izvođači su u svoj repertoar usvojili evanđeoske pjesme.

Gospel blues se bazira na bluesu i najčešće se izvodi u kombinaciji s blues gitarom i gospel tekstovima.

AKADEMSKA OBRADA I PROUČAVANJE GOSPELA

Sama činjenica da su Afrikanci pjevali svoje pjesme na svoj način, ne samo sa svojstvenim američkim idiomom ranog afričkog govora, već i sa modulacijom, ritmom i naglaskom tog govora, također je poslužila kako bi uobličila pozajmljene pjesme u strogo afroamerički idiom. Obično, bez obzira koliko je negro-spiritual mogao naizgled ličiti na neku od bjelačkih himni uzetih iz bjelačkih izvora, kada se pjesma stvarno pjevala, nije bilo nikakve sumnje da je ona promijenjena u originalu u afričku pjesmu. Crnci su koristili ritmičko sinkopiranje, polifoniju i promjene u akcentiranju, kao i izmijenjene glasovne kvalitete i raznovrsne vibrato efekte afričke muzike kako bi većinu bjelačkih himni transformirali u afroameričke. Pentatonska ljestvica bjelačke himne podvrgnuta je istim odstupanjima kojima su rani muzikolozi okarakterizirali afričku muziku. Isti akordi i note u ljestvici bili su sniženi ili umanjeni (Milanović, 1995, p. 40). Susret dvije različite vrste muzike, bjelačke kršćanske i negro-spirituala koji je koristio tu himnu kao svoju polaznu točku, također je stvorio izvjesne elemente koji su kasnije korišteni u potpuno svjetovnoj muzici.

Dvadesetih godina 20. stoljeća odigrala se velika promjena među afroameričkim umjetnicima i intelektualcima; stvoren je umjetnički pokret Afroamerikanaca nazvan *Harlemska renesansa*³⁸. Intelektualci, crnci, pripadnici *Harlemske renesanse* zalagali su se za *rasnu kulturu*, te za uključivanje afroameričke duhovne muzike u crkvenu službu. Prvi poduži uradak na temu afroameričke gospel muzike nije se pojavio do 1960-ih, kada je objavljen doktorski rad George Robinson Rick na odjelu za antropologiju pod nazivom *Neki aspekti religiozne muzike američkih crnaca: etnomuzikološka studija s posebnim akcentom na gospel tradiciju*. Ovaj rad kombinira široko terensko istraživanje afrokršćanskih crkvi na sjeveru i jugu, intervju sa izvođačima, izdavačima i skladateljima gospel muzike kao i statističku analizu intervala, tempa, melodije i drugo, kako bi pokazao odnos stilova afričke religiozne muzike i kulturnog nasljeđa i tradicije (Burnim, Maultsby, 2001, p. 584). Narednih 20 godina Ricksov rad ostaje kao najkompletnija i najdubioznija studija gospel muzike.

1980-te godine su područje pojačane pažnje za žanr gospel muzike. Kako je glazba sve više bila prisutna u medijima (radio, TV, film) tako je broj studija rastao. Teme su se proširivale od pisanja opisnih karakteristika u formativnim godinama do onih koje uključuju etnografske studije kulturološki definiranih estetskih vrijednosti među zborovima i kvartetima (Burnim, Maultsby, 2001, p. 584).

³⁸ Harlemska renesansa do koje je došlo dvadesetih godina prošlog stoljeća na neki je način bila cvjetanje kulture Amerikanaca afričkog podrijetla.

Iako je relativno nova domena istraživanja, gospel nije više zapostavljena (ignorirana) tema. Mada je kvaliteta postojeće gospel muzičke literature neujednačena, postoje izvrsna i odlična djela koja otvaraju nove perspektive. Istraživanje gospel muzike obogaćeno je lekcijama naučenim kroz studiranje ranijih formi afroameričke muzike. Od početka muzička tradicija gospela je integralni dio analitičkog pogleda koja daje značajan doprinos rastućem znanju na ovom polju.

ZAKLJUČAK

Sam početak afroameričke muzike veže se za prve robove dovedene iz Afrike i njihov složeni ritam koji se može naći samo u njihovoj pradomovini. Iz korijena duhovne muzike nastao je blues, potom jazz, soul, rhytham and blues pa tek onda gospel. Gospel je naziv za stil religiozne muzike koja je nastala u afrokršćanskim crkvama SAD-a 1930-ih godina, a u širem smislu primjenjuje se i na religioznu muziku koju su komponirali i izvodili bijelci američkog Juga. *Crnački i bjelački gospel* dijele zajednički izvor u metodističkim himnama, ali je stroga podjela na *crnačke i bjelačke crkve* dovela do oštrog podjele na *crni i bijeli gospel* koja postoji i danas unatoč velikom naporu za integracijom.

Afroamerička duhovna muzika, iako originalno namijenjena Afroamerikancima, nakon pojave bluesa i jazz-a uvukla je *bijelu Ameriku* u vrtlog ritmova te prestala biti toliko religioznom kao u počecima. Nekoliko mladih umjetnika s *Fisk University*³⁹ iz Tennesseeja ozbiljno su promovirali gospel muziku u SAD-u, a potom u Europi. Oni su putovali sa svojim pjevačima pod nazivom *Jubilee Singers*⁴⁰ izvođači negro-spirituale i bili među prvim izvođačima koji su zaintrigirali Europljane kao i njihov početak razvijanja ukusa za duhovnu muziku. Potom su uslijedili i drugi izvođači te i novi muzički stilovi, poput popa, koji su iz gospela crpili puno. Gospel je i danas možda najuspješniji dio muzičke industrije u SAD-u.

LITERATURA

- [1] Bishop, J. (2012). *What does the „World music“ Sound Like? Identity and Authenticity in „World Beat“*. Los Angeles. UCLA.
- [2] Blue, R., Naden, J. C. (2001). *The History of Gospel music*. London: Chelsea House Publishers.

³⁹ Fisk University je povijesno „crno“ Sveučilište osnovano 1866. godine u Nashvilleu, Tennessee, SAD-e.

⁴⁰ Jubilee Singers, afroamerički a capella ansambl koji se sastoji od studenata Fisk Universityja. Prva organizirana skupina je bila 1871. godine i ista je krenula na turneju u cilju prikupljanja sredstava za Fakultet.

- [3] Bull, M., Lockhart, K. (1989). „*Adventism and American dream*“. U *Religija i tolerancija*. San Francisco. Harper and Row. Volumen 8 (14), 164–175.
- [4] Burnim, V. M., Maultsby, K. P. (2001). „*African American music*“. U *The Garland Encyclopedia of World Music: The United States and Canada*. (ed. Ellen Koskoff). Volumen 3, Garland Publishing, inc.: New York and London, 571–603.
- [5] Cusic, D. (1990). *The Sound of Light (A History of Gospel music)*. Bowling Green State University Popular Press: Nashville.
- [6] Gilroy, P. (2001). „*Dragulji doneti iz ropstva: Crna muzika i politika autentičnosti*“, U *Reč*. (62/8). Beograd. Fabrika knjiga. 341–378.
- [7] Harris, W. M. (1992). *The Rice of Gospel Blues (The Music of Thomas Andrew Dorsey in the Urban Church)*. New York. Oxford University Press.
- [8] Heilbut, A. (2007). *The Gospel Sound (Good News and Bad Times)*. Sixth Limelight Edition, Hal Leonard Corporation: Minnesota.
- [9] Jackson, A. J. (2004). *Singing in My Soul (Black Gospel Music in a Secular Age)*. London. The University of North Carolina Press.
- [10] LeRoi, J. (1963). *Blues People – Negro Music in white America*. New York. William Morrow.
- [11] Mauro, W. (1994). *La storia del jazz*. Roma. Tascabili Economici Newton. 9–18.
- [12] McNeil, W., K. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of American Gospel Music*. Psychology Press: London.
- [13] Milanović, P. (1995). „*Folklor i jazz: O mogućnostima kulturnog transfera*“. U *Balkan Impressions. World Music Asocijacija Srbije*: Beograd. 23–45.
- [14] Moore, A. (2002). *Blues and Gospel music*. UK. Cambridge University Press.

GOSPEL MUSIC

ABSTRACT

Theme of this work is gospel music. The word gospel comes from two words: „god“ and „spell“ meaning „god’s saying“. The expression itself appeared by the end of 1930-ties for the form of Afroamerican religious songs in USA usually performed in church ceremonies but also in public performances for the audience. Art of Gospel was the first Afroamerican music recognised and appreciated by the

white people audience at that time, so Gospel music become the genre performed by various artists and ensembles.

It is interesting to notice that in Afroamerican music there are two very different ways of performing Negro Spiritual music themes: European (belcanto) with Marion Anderson and the other performed by choirs (4–7 voices) that involve rhythmical and expressive characteristics of jazz music. The latest example seems to be very interesting evolving from the tradition of holy rollers in wich we can find elements of paroksisam, even hysteria, when supported by the effect of melodic repetitioning.

The aim of this work is to show Gospel music through history, from the time of slavery when protestant and chatolic missionaries were teaching African newcomers the vasilies metodistic hymns that later became formative part of Negro Spirituals. The presence and interest in genre of Gospel music today worldwide as well as in the region will also be explored according to the literature that is available through published materials and general research.

Key words: *Gospel, history, Merion Anderson, choirs*

RADNIČKO KULTURNO-UMJETNIČKO DRUŠTVO ABRAŠEVIĆ U MOSTARU

Lidija Vladić-Mandarić

Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru

✉ e-mail: lidijavladic@yahoo.com

SAŽETAK

Na prve tragove organiziranog amaterskog kulturnog djelovanja u gradu Mostaru nailazimo nakon uspostave Austrougarske uprave 1878. godine. U novom, povoljnijem društveno-političkom i ekonomskom okružju započinju s djelovanjem društva koja preuzimaju, između ostalog, zadaću očuvanja kulturne tradicije naroda koji tu žive. Od prijelaza iz 19. u 20. stoljeće do kraja II. svjetskog rata, praćenjem glazbene djelatnosti u okviru društava koja su se okupljala bilo na nacionalnoj, socijalnoj ili ideološkoj osnovi, nastojala sam pružiti uvid u rad tada vrlo aktivnog Radničkog kulturno-umjetničkog društva „Abrašević“. Društvo je imalo tamburaški i puhački orkestar, mješoviti zbor, folklornu sekciju, a njegov repertoar obuhvaćao je skladbe raznolikog sadržaja. Koristeći literaturu vezanu za rad navedenog društva pokušala sam saznati na kakve je sve poteškoće isto nailazilo i s kolikom ljubavlju su morali raditi osnivači i članovi Društva kako bi ostvarili svoje ciljeve. U podastiranju navedenog uznastojala sam obuhvatiti sve važnije događaje i ljude koji su zaslužni za razvoj glazbene kulture Društva, a time i općenito kulture grada Mostara.

Ključne riječi: RKUD Abrašević, Mostar, glazba, kultura

UVOD

Radničko kulturno-umjetničko društvo *Abrašević* od svog osnutka, prije 87 godina, do 90-ih godina 20. stoljeća vršilo je kulturnu misiju. Bilo je jedno od glavnih središta okupljanja i žarište kulturnog i edukativnog djelovanja radnika, mladeži i građana, društvo bratstva i zajedništva, kulturna i umjetnička organizacija u kojoj su djelovali i u kojoj su se okupljali Srbi, Hrvati, Muslimani, Židovi i ostali. Društvo *Abrašević* je bilo živa zajednica, jedan vitalan organizam koji je uz druge mostarske organizacije i mnogobrojne stalne, povremene i pojedinačne akcije služilo mostarskim radnicima u životnoj borbi za poboljšanje uvjeta života. Društvo

je organiziralo brojna gostovanja u različitim centrima širom bivše Jugoslavije i Europe.

Kontinuitet razvoja kulturnog života RKUD *Abrašević* moguće je pratiti unutar jasno profiliranih etapa čija periodizacija obuhvaća:

1. razdoblje između dva svjetska rata (1918.–1941.);
2. razdoblje nakon Drugog svjetskog rata do 90-ih godina 20. stoljeća.

Sumarni pregled tog aspekta glazbenog života pokazuje da su glazbenu produkciju poticali zahtjevi političkog i društvenog trenutka, a ostvarivale su je raspoložive snage koje su se u njemu našle. Zahvaljujući maru brojnih, kako stranih tako i domaćih glazbenih profesionalaca, *Abrašević* je postajao sve vitalnija sredina u smislu poticanja vlastitih članova na ozbiljno profesionalno životno opredjeljenje za glazbenički poziv, pa je do kraja stoljeća izrastao u značajno rasadište talentiranih pojedinaca čiji su opusi vrijedan integralni dio bosanskohercegovačkog nasljeđa.

IZ BORBE U PRVIM DANIMA OSNUTKA RKUD ABRAŠEVIĆ DO 1941. GODINE

U kući zvanj Kafana Evropa, na ulasku u staru mostarsku čaršiju Kujundžiluk, pri Starom mostu, osnovano je daleke 1926. godine Radničko kulturno-umjetničko društvo *Abrašević*¹ Mostar. Društvo je dobilo ime po mladom srpskom pjesniku Kostu Abraševiću², čije je životno djelo bila borba za prava radničke klase. Kulturno-prosvjetna skupina radnika radila je kroz predavanja i tečajeve na glazbenom uzdizanju i populariziranju nauke. Materijalna sredstva, koja je Društvo dobivalo od raznovrsnih priredbi, upotrebljavana su za razne tipove pomoći. Kvalitetom programa, prijateljskim ophođenjem i organizacijom priredbi, nastupi kulturno-umjetničke sekcije postali su veoma popularni. Prva priredba koja je prešla preko *Abraševićeve* scene u Mostaru bila je predstava, jednočinka *Prvi maj*, nepoznatog autora (Burina, 1956, p. 15).

Monarhističkom diktaturom³, 6. siječnja 1929. godine ukinuti su slobodni sindikati, a time je i zabranjen rad svih organizacija okupljenih uz sindikate. Tako je i *Abrašević* prekinuo s radom sve do 1935. godine, kada se ponovno otvara *Radnički*

---

¹ Prvo RKUD *Abrašević* osnovano je u Beogradu 1905. godine, a kasnije su po uzoru na njega nastala i istoimena društva u Kragujevcu, Nišu, Valjevu, Čačku, Leskovcu, Mostaru i dr.

² Kosta Abrašević (1879.–1898.), srpski pjesnik, rodom iz Ohrida (Makedonija). Ostavio je oko stotinu pjesama socijalnog sadržaja koje su objavljivane u radničkim i socijalističkim časopisima poslije njegove smrti. Prevođen je na ruski, mađarski, albanski i rumunjski jezik, a neke njegove pjesme su i komponirane (S. Anđelić, M. Živković).

³ Od 1990. godine češći naziv u literaturi je Šestojanuarska diktatura.

*dom*⁴ te Partija organizira rad *Abraševića*. Najaktivniji članovi, te istovremeno i prvoborci radničkog pokreta u Mostaru i najistaknutiji članovi Partije bili su: Ruda Hrozniček⁵, Nikola Bjelica Abramović⁶, Karlo Batko⁷, Mujo Pašić i dr. Koristeći ovu legalnu formu rada, Partija se povezala sa masama ostvarujući svoje političke ciljeve na čelu s Josipom Brozom Titom⁸.

Pored postojanja tamburaškog orkestra, čiji je ravnatelj bio Mustafa Bjelavac, donesena je odluka da se nabave i puhački instrumenti. Godine 1939. provedena je akcija među radnicima za sakupljanje dobrovoljnih priloga radi kupovine instrumenata, te su ti isti bili registrirani na pojedince kako ih ondašnja vlast ne bi zaplijenila. Poslije demonstracija, iste godine organiziranih u cilju borbe protiv fašističke opasnosti, *Radnički dom* je zatvorila policija 31. siječnja 1941. godine te su uhapšeni najistaknutiji komunisti i vođe *Abraševića*. Odvedeni su u Lepoglavu, odakle se nikada nisu vratili, pored ostalih, stručni ravnatelj tamburaške sekcije Mustafa Bjelavac te ravnatelj dramske sekcije i tečaja esperanta⁹ Nikola Bjelica Abramović.

RKUD ABRAŠEVIĆ U NOVIM UVJETIMA – PERIOD NAKON 1945. GODINE DO 90-TIH GODINA 20. STOLJEĆA

Početak 1945. godine Mostar je oslobođen i u njemu je uspostavljena narodna vlast. Gradski komitet Partije postaje inicijator za obnovu djelovanja predratnoga društva *Abrašević*. Poslije održane osnivačke skupštine 27. kolovoza 1946. godine *Društvo* počinje djelovati punom aktivnošću šireći svoju kulturnu djelatnost. Godina 1945. može se smatrati početkom novog razdoblja u razvoju bosanskohercegovačke umjetnosti uopće, pa prema tome i glazbene. Snažno izražen humanizam u kreaciji novoga kao i ideja jednakosti među ljudima bila je moto poslijeratne umjetnosti. Obnova i izgradnja zemlje, formiranje socijalističkih društvenih odnosa te svježih dah koji provijava u svim društvenim sferama morali su se odraziti i u području glazbene kulture. U gotovo svim većim bosanskohercegovačkim gradovima osnivaju se institucije (prvenstveno škole) koje su izravno povezane sa širenjem glazbene kulture.

⁴ Kuća zvana *Kafana Evropa*.

⁵ Ruda Hrozniček je bio tokar, član uprave. Ubijen je u Lepoglavi 1941. godine.

⁶ Nikola Bjelica Abramović je bio trgovački pomoćnik, sekretar. Ubijen je u Lepoglavi 1941. godine.

⁷ Karlo Batko (1907.–1943.), radnik, učesnik Narodnooslobodilačke borbe i narodni heroj bivše Jugoslavije.

⁸ Josip Broz Tito (1892.–1980.) rodio se u Kumrovcu. Biran je za doživotnog predsjednika bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije.

⁹ Esperanto – međunarodni jezik nastao u drugoj polovici 19. st. prema zamisli L. L. Zamenhova. Prvi udžbenik objavio je 1887. g. u Varšavi pod pseudonimom "Dr. Esperanto" (liječnik koji se nada), što je kasnije postalo i ime samog jezika.

U poratnom periodu pokrenuta je akcija za obnavljanjem *Hrvatske glazbe*¹⁰, revitaliziran je i rad nacionalnih društava u Mostaru, ali s izmijenjenim nazivima. Kod Hrvata društvo *Hrvoje* i *Hrvatska glazba* sjedinjeni su pod nazivom *Napredak*, kod Muslimana umjesto naziva *Ithad* i *Gajret* društvo je nazvano *Preporod*, kod Srba naziv *Gusle* zamijenjen je nazivom *Prosvjeta*. Ipak, nedovoljan broj kvalificiranih glazbenika onemogućio je djelovanje svih spomenutih društava, te je praktički opstao jedino *Abrašević*. Na zajedničkoj sjednici odbora triju društava (*Napretka*, *Prosvjete* i *Preporoda*) 9. ožujka 1949. godine u Sarajevu je zaključeno da su sva tri društva gotovo potpuno ostala bez članstva, te na taj način stvarno prestala postojati, a svi glazbenici, zajedno s instrumentima i arhivom, postali su članovi Radničkog kulturno-umjetničkog društva *Abrašević*.

U godinama što slijede, brojne sekcije *Abraševića* (dramska, zbarska, folklorna, glazbena, povijesno-literarna) bilježe zavidne uspjehe i postignuća. U svibnju 1947. godine formira se tamburaška sekcija čiji ravnatelj postaje Omer Potur, potom se 1948. godine formira Veliki tamburaški orkestar. Tamburaši su otvarali sve priredbe u *Abraševiću* revolucionarnom pjesmom *Smjelo*¹¹, osobito popularnom u narodu. Godine 1948. već radi Veliki tamburaški orkestar sa 150 članova. Kako je bilo mnogo članova, a malo instrumenata, *Društvo* je odlučilo kupiti 20 mandolina i nekoliko gitara te 15. lipnja 1948. godine počinje s radom mandolinsko-gitarska škola sa 32 polaznika. Ravnatelj škole bio je Rajmond Hap¹², a početkom mjeseca studenog iste godine, započela je s radom i škola za harmoniku, čiji je ravnatelj bio Mate Alajbeg podrijetlom iz Trogira.

---

¹⁰ Hrvatska glazba instrumentalno je glazbeno tijelo koje je nastajalo u vrijeme općega kulturnog preporoda Hrvata u Bosni i Hercegovini, a poglavito u razdoblju od 1872. do 1890. godine. Podatci o njezinu nastanku, sada već povijesni i službeni, govore da je osnovana 2. prosinca 1888. godine te da je rasla zajedno s Hrvatskim pjevačkim društvom *Hrvoje* u Mostaru.

¹¹ O revolucionarnoj pjesmi *Smjelo* nema konkretnih podataka te je pretpostavka da se radi o revolucionarnoj pjesmi *Uz maršala Tita* koju je komponirao Oskar Danon, a prvi je put izvedena 1943. godine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu.

¹² Rajmond Hap (1912.–1993.) rodio se u Antunovcu, u Hrvatskoj. Zvanje nastavnika violončela stekao je u Vojnoj muzičkoj školi u Vršcu, nakon čega radi kao vojni glazbenik u Zagrebu, Sarajevu i Trebinju. Godine 1946. dolazi u Mostar gdje se priključuje RKUD-u *Abrašević* i novoosnovanoj Muzičkoj školi kao predavač na teoretskim predmetima, gitari i harmonici, a ujedno vodi tamburaški i harmonikaški orkestar i zbor.

Pored tamburaškog, formiran je i puhački orkestar 1947. godine čiji su članovi okupljeni mahom iz redova *Hrvatske* i *Sokolske*¹³ glazbe, a u isto vrijeme počeo se odgajati pomladak na izučavanju puhačkih glazbala¹⁴.

Sekcija zbornog pjevanja osnovana je odmah po obnavljanju rada *Društva* i bila je jedina kroz koju je prošlo stotine najaktivnijih članova *Abraševića*, a broj članova kretao se od 50 do 90. Jedno vrijeme djelovao je i Omladinski zbor Društva (1947.) koji se kasnije stopio s novoformiranim zborom Omladinskog kulturno-umjetničkog društva *Salko Pezo*. Zbor je nastupao vrlo često, tako je primjerice tijekom turneje kroz Makedoniju nastupio deset puta. Od osnutka, zbor je surađivao s drugim sekcijama *Društva*, pa je sudjelovao u izvođenju Plaović Đokovićeve drame *Voda sa planine*, a onda, u više navrata, nastupao je s društvenim puhačkim orkestrom, te i sa folklornom sekcijom i Gradskim orkestrom izvodeći odlomke iz raznih opera. Posebna pozornost se posvećivala repertoarnoj politici (skladbe O. Danona¹⁵, S. Anđelića¹⁶, B. Cvejića¹⁷, J. Slavenskog¹⁸, S. S. Mokranjca¹⁹, J. Gotovca²⁰ ...) te kvaliteti tumačenja pojedinih djela. Predan i sustavan rad zborneske sekcije polučio je vidljive uspjehe na lokalnim i republičkim smotrama i festivalima, ali i na brojnim gostovanjima. Njegujući zanimanje za vokalne i vokalno-instrumentalne glazbene forme, za umjetničku (duhovnu i svjetovnu) glazbu kako stranih tako i domaćih autora, zbor je svojim djelovanjem i umjetničkom reputacijom znatno doprinio izgrađivanju bosanskohercegovačke glazbene kulture. Od prvih zborovođa Rajmonda Hapa i Dinka Fia²¹, poslije Frane

¹³ *Sokolska glazba* osnovana je 1930. godine, a djelovala je do 1941. godine kada su svi instrumenti, a i većina glazbenika prebačeni u partizane. U okviru *Društva* radila je sportska i glazbena sekcija te lutkarsko kazalište.

¹⁴ Ta je sekcija sudjelovala na republičkom festivalu kulturno-umjetničkih društava u Sarajevu 1949. godine te na saveznom festivalu u Beogradu 1951. godine kao najbolji puhački orkestar u Bosni i Hercegovini.

¹⁵ Oskar Danon (1913.–2009.), dirigent i skladatelj židovskog podrijetla. Bio je prvi direktor Opere i Baleta Narodnog pozorišta u Beogradu, te potom njihov umjetnički direktor i stalni gost dirigent. Bio je šef dirigent Slovenske filharmonije u Ljubljani i Simfonijskog orkestra Radio Zagreba te redoviti profesor Muzičke akademije u Beogradu.

¹⁶ Stanko Anđelić (1907.–2007.), glazbeni pedagog i skladatelj.

¹⁷ Branko Cvejić, skladatelj i povjesničar umjetnosti.

¹⁸ Josip Slavenski (1896.–1955.), poznati skladatelj. Nakon Drugog svjetskog rata, pa sve do smrti radio je kao profesor kompozicije na Muzičkoj akademiji u Beogradu.

¹⁹ Stevan Stojanović Mokranjac (1856.–1914.), srpski skladatelj i glazbeni pedagog. Predstavlja klasika srpske glazbe te njenu najistaknutiju ličnost na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

²⁰ Jakov Gotovac (1930.–2000.), hrvatski operni dirigent i skladatelj. Bio je akademik i član Hrvatskog narodnog kazališta. Dobitnik je nagrade za životno djelo *Vladimir Nazor* (1964.) kao i nagrade AVNOJ-a (1972.).

²¹ Dinko Fio (1924.–2011.), hrvatski skladatelj, melograf, dirigent, zborovođa (posebice dječjih zborova) i glazbeni pedagog. Jedan je od prvih hrvatskih stručnih melografa.

Miličevića²², Hajrudina Repca, Milutina Ružica, te Bogumila Klobučara²³, svi su vodili računa o kvaliteti izvođenja djela. Ovakav sistematizirani rad zbornice sekcije donio je uspjehe na lokalnim i republičkim smotrama i festivalima kao i na gostovanjima u Narodnoj Republici Hrvatskoj i Republici Makedoniji. Nijedna značajna akcija nije izvedena bez učešća zbornice sekcije, počevši od izgradnje Omladinske pruge Šamac– Sarajevo i autoputa Bratstva–Jedinstva, do mnogobrojnih akademija i proslava u Mostaru i Hercegovini.

Nakon jedne ozbiljne stagnacije u radu *Društva* izabrana je nova uprava. Za predsjednika je izabran Maksimilijan Grubelić, a za sekretara Milivoje Mrkić, te je godine 1981. akcent stavljen na formiranje mješovitog zbora, što je tada ličilo na utopiju, jer ranijih godina nijedna takva akcija nije dala valjane rezultate. Prvi dirigent bio je Frano Krasovac²⁴, tadašnji dirigent Simfonijskog orkestra u Mostaru. Broj članova kretao se od 40 do 45 za cijelo vrijeme rada. Mješoviti zbor se može pohvaliti bogatstvom i raznovrsnošću repertoara, te izvedbom na zavidnoj razini. Izvodio je djela klasične glazbe (duhovne i svjetovne), kako stranih tako i domaćih autora. U bosanskohercegovačkim okvirima mješoviti zbor Radničkog kulturno-umjetničkog društva *Abrašević* je rangiran u samom vrhu.

Navodimo ponešto iz repertoara:

- L. van Beethoven: *Oda radosti*
- W. A. Mozart: *Ave verum corpus*
- P. I. Čajkovski: *Napolitanska pjesma*
- Verdi: *Nabucco* (hor iz opere)
- V. Lisinski: *Oj talasi*
- J. Gotovac: *Ero s onog svijeta, Omili mi u selu divojka*
- V. Žganec: *Hrvatske pučke popevke iz Međimurja*
- O. Danon: *Uz Maršala Tita*
- V. Paljetak: *Fala*

---

²² Frane Miličević rodio se 1911. godine u Mostaru. Prvu glazbenu naobrazbu stekao je u Hrvatskoj limenoj glazbi pri društvu *Hrvoje*, gdje je svirao trubu. U Zagrebu je završio Srednju glazbenu školu te je upisao Muzičku akademiju, smjer: Kompozicija i dirigiranje. Bio je ravnatelj Gradske niže muzičke škole, a od 1958. godine je ravnatelj Simfonijskog orkestra u kome je ostao do umirovljenja 1968. godine.

²³ Bogumil Klobučar rodio se 1922. godine u Ljubljani. Kao glazbeni pedagog bio je aktivan u mnogim školama. Nakon vojnog roka dolazi u Mostar 1949. i ostaje do 1962. godine. U Mostaru je razvio bogatu djelatnost dirigenta, skladatelja, glazbenog pisca i pedagoga.

²⁴ Frano Krasovac (1958.–) je dirigent i pijanist rođen u Dubrovniku. Dobitnik je nagrade France Prešern za interpretaciju Beethovenove 7. simfonije, nagrade *Orlando* za 1999. godinu za koncert s Dubrovačkim komornim zborom kao i nagrada Grada Dubrovnika za 2003. godinu za dugogodišnji predani umjetnički rad.

- Berdović: *Lindó*
- Tajčević: *Viknala jana*
- Afroameričke duhovne: *Blow Gabriel, Nobody Knows i dr.*

U godinama 1983. i 1985. dirigent je bio Pavle Medaković iz Beograda, tada i dirigent Simfonijskog orkestra Mostar. Od 1986. do 1988. godine maestro Miroslav Homen²⁵ je bio angažiran da kao stalni dirigent bude na raspolaganju zboru. Gostujući dirigenti bili su: Boris Papandopulo²⁶, Oskar Danon i Julio Marić²⁷. Stalni korepetitor zbora i povremeni dirigent u periodu od 1981. do 1989. godine bila je Vesna Čubela²⁸.

Na bogatim tradicijama stvorenim radom društva *Abrašević* prije Drugog svjetskog rata i dramska sekcija poslije oslobođenja nastavlja svoj rad, a 19. studenog 1946. godine izvodi svoju prvu predstavu u slobodnom Mostaru *Na straži Viktora Cara Emina* u režiji Ante Novakovića. Prelazeći okvire amaterskog kazališta, postaje uporišnom točkom za osnivanje profesionalnog Narodnog pozorišta (1949.) u čiji sastav ulaze članovi *Abraševića* koji nimalo ne zaostaju za osobljem koje dolazi iz drugih kazališta ili kazališnih akademija. Tadašnji predsjednik Društva, Safet Ćišić²⁹, postao je ravnateljem kazališta. Prva premijera novog mostarskog profesionalnog kazališta *Noć u Globokom* izvedena je 26. studenog 1949. godine.

Tijekom 1947. godine započela je s radom folklorna sekcija. Težište njene aktivnosti bilo je promicanje folklora Bosne i Hercegovine. Sa znalački sastavljenim programom od izabраниh hercegovačkih, bosanskih, srbijanskih i hrvatskih plesova, s lijepim nošnjama i adekvatnom glazbenom pratnjom, folklorna sekcija nastupala

²⁵ Miroslav Homen (1940.–) rođen u Dubrovniku. Nakon završene akademije postaje dirigent sarajevske Opere i baleta. Bio je dirigent studentskog zbora *Slobodan Princip Seljo* iz Sarajeva, s kojim je osvajao prve nagrade na međunarodnim natjecanjima u Italiji i Engleskoj.

²⁶ Boris Papandopulo (1906.–1991.), hrvatski skladatelj i dirigent, sin operne pjevačice Maje Strozzi-Pečić i grčkog plemenitaša Konstantina Papandopula. Autor je jednog od najvećih opusa u hrvatskoj glazbi.

²⁷ Julio Marić (1937.–), dirigent i skladatelj. Pedagošku aktivnost započeo je u Kotoru, potom nastavio u Novom Sadu, Titogradu, Sarajevu, Podgorici i Cetinju. Djeluje kao redoviti profesor na Akademijama u Sarajevu, Podgorici, Cetinju, te na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru na predmetima Dirigiranje, Osnove kompozicije, Sviranje partitura i dr.

²⁸ Vesna Čubela (1950.–), profesorica teoretskih predmeta. Radi kao asistentica na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti na Studiju glazbene umjetnosti u Mostaru, gdje i živi.

²⁹ Safet Ćišić (1922.–2000.), dugogodišnji upravitelj Narodnog pozorišta i osnivač kamerne scene, pod nazivom STUDIO 64. Neke od njegovih akcija su osnivanje poluprofesionalnog puhačkog orkestra, poluprofesionalnog zbora, te mješovitog zbora Univerziteta „Džemal Bijedić“ (današnje Sveučilište) u Mostaru. Također je sudjelovao u izradi elaborata za otvaranje dislociranog odjeljenja Muzičke akademije iz Sarajeva u Mostaru. Bio je i član mnogobrojnih tribina, inicijativnih odbora, okruglih stolova organiziranih povodom raznih događanja, proslava, obljetnica vezanih za razvoj glazbenog života BiH, kao i za djelovanje značajnih osoba iz naše glazbene povijesti.

je na društvenim turnejama te je već u petoj godini svoga rada bila uvrštena među prve republičke skupine koje su uspješno proučavale, obrađivale te prikazivale plesove bivše Jugoslavije. Kao segment cjelokupnog rada Društva, ansambl narodnih pjesama i igara RKUD-a Abašević pod ravnanjem Kemala Dedovića³⁰ sudjelovao je na mnogim festivalima i nastupao na pozornicama brojnih gradova u Francuskoj, Italiji, Mađarskoj, Njemačkoj, Poljskoj, Bugarskoj, te drugim zemljama Europe. Osvajao je i mnoge nagrade, među kojima se posebno ističe Zlatni kesten u Nici 1968. godine za prvo mjesto na 33. Međunarodnom putujućem festivalu u gradovima Azurne obale.

Glazbene škole u Bosni i Hercegovini najčešće su osnivane na inicijativu glazbenika, prosvjetnih i kulturnih radnika ili su izrasle iz kulturno-umjetničkih društava. Tako je bilo i u Mostaru. Godine 1947. pri RKUD-u *Abrašević* osnovana je, pored već postojećih, mala glazbena sekcija za učenje glasovira, pod stručnim vodstvom Pauline Loose³¹. Na Godišnjoj skupštini RKUD-a *Abrašević* (7. rujna 1947.) predloženo je da se aktivnost glazbene sekcije proširi te da se pri Društvu otvori Glazbena škola. Prijedlog je prihvaćen te je u listopadu iste godine organiziran prijamni ispit za upis učenika u Glazbenu školu. Već od školske godine 1947./48., nastava se odvijala redovito po planu i programu koji je važio za Niže glazbene škole na teritoriju Bosne i Hercegovine. Zahvaljujući tadašnjem predsjedniku, Safetu Ćišiću, te nastojanju njegovih suradnika, Društvu je pošlo za rukom da za svega petnaest mjeseci stvori normalne uvjete rada Niže glazbene škole sa smjerovima za glasovir, violinu te violončelo uz teoretsku glazbenu nastavu.³² Na prijedlog Gradskog narodnog odbora u Mostaru, dana 27. siječnja 1949. godine, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Bosne i Hercegovine donosi rješenje o otvaranju Gradske niže glazbene škole. Neko vrijeme, škola je još radila u prostorijama Društva, a nakon toga preselila se u vlastite prostorije. Dana 24. lipnja 1954. godine, rješenjem Narodnog odbora grada Mostara otvorena je i Srednja glazbena

---

³⁰ Kemal Dedović (1942.–) je jedan od eminentnih koreografa u Bosni i Hercegovini. Završio je Glazbenu školu na baletskom odsjeku u klasi profesora Eduarda Venijera i profesorice Sofije Cvjetičanin. Njegovi umjetnički ciljevi bili su usmjereni ka održanju tradicije folklor našega podneblja. Nakon stečenog iskustva i strastvenog proučavanja folklorne literature vraća se u Mostar 1969. godine i postaje umjetnički ravnatelj folklornog ansambla *Abrašević*.

³¹ Paulina Loose (1913.–), glazbeni pedagog. Sudjelovala je u osnivanju Glazbene škole, a vrijeme koje je provela u školi kao ravnateljica, razdoblje je najblistavijih uspjeha učenika škole, kako na domaćim tako i na europskim pozornicama. Godine 1954., rješenjem Gradskog narodnog odbora postavljena je za v. d. direktora Gradskog orkestra. U prijevremenu je mirovinu, nakon treće iznuđene ostavke, otišla 1973. godine. Danas živi u Mostaru.

³² Godine 1948./49. uz pomoć Mjesnog sindikalnog vijeća iz čitaonica i crkvenih kutića u društvene prostorije preneseno je 7 klavira, a od privatnih lica otkupljene su 23 violine, 3 violončela i 2 viole.

škola sa smjerovima: za klavir, solo-pjevanje, za gudačke i puhačke instrumente.³³ (Verunica i Loose, 1974, p. 17–29).

Nakon Drugog svjetskog rata stvarala se široka mreža odgojno-obrazovnih institucija u namjeri iskorjenjivanja stoljetne zaostalosti. U okviru takve kulturno-prosvjetne politike, pored osnovane Gradske niže glazbene škole i Narodnog pozorišta, ukida se samostalni Orkestar Pozorišta narodnog oslobođenja Hercegovine. No, Mostar ne ostaje bez reproduktivnog glazbenog tijela. Dio njegovih članova pristupa orkestru RKUD *Abrašević*.

Jedan od inicijatora "bitke" za formiranje Gradskog orkestra, Safet Čišić, već 1952. godine uspostavlja kontakt s Karlom Malečekom³⁴, tadašnjim članom Beogradske filharmonije, tražeći od njega da izvidi mogućnost dovođenja pojedinih glazbenika u Mostar. Inicijativu je preuzela i Glazbena škola, koja je školske godine 1951./52. otpočela s pripremama skupnog muziciranja, kao uvodom u rad školskog orkestra pod vodstvom vojnog kapelnika Ivana Rebule³⁵. Zasluge pripadaju i, svakako, Paulini Loose, neumornom radniku Glazbene škole.³⁶

Već iduće godine, uprava Narodnog pozorišta u suradnji s Glazbenom školom vrši ozbiljne pripreme za osnivanje Gradskog orkestra vodeći završne pregovore za angažman Alfreda Tučeka³⁷ na mjesto dirigenta. U lipnju 1953., ista uprava potpisuje s Tučekom jednogodišnji ugovor, raspisuje se natječaj za prijem glazbenika u Gradski salonski orkestar, održavaju se audicije te se sklapa ugovor s petnaest glazbenika, uglavnom amatera i vojnih glazbenika (Ivanović, 1979, p. 32).³⁸

³³ Školske godine 1965./66. izvršeno je spajanje Gradske niže glazbene škole i Srednje glazbene škole u jedinstvenu ustanovu pod nazivom Glazbena škola I. i II. stupnja u Mostaru.

³⁴ Karlo Maleček (?–1987.), sudjelovao je u osnivanju i razvitku Glazbene škole. Bio je direktor Simfonijskog orkestra od 1954. do 1958. godine. S praktičnim radom gradnje violina upoznaje se tridesetih godina 20. stoljeća. Dobiva dvije posebne diplome za izradu violina (za kvalitetu zvuka i ljepotu izrade). Prema njegovoj osobnoj evidenciji, izradio je 55 violina, a neke od njih danas se nalaze u Italiji, Švicarskoj, Njemačkoj, Češkoj, Hrvatskoj, te u Sarajevu i Mostaru.

³⁵ Ivan Rebula, vojni glazbenik. U Muzičkoj školi radio je u periodu od 1950. do 1953. godine kada je vodio zbor i orkestar Niže muzičke škole, te predavao violinu, flautu i klarinet. Na prvoj sjednici Školskog odbora održanoj 17.02.1956. godine izbaran je za člana Školskog odbora Srednje muzičke škole.

³⁶ Prvi nastup orkestra Glazbene škole u okviru školskog programa ostvaren je 3. ožujka 1952. godine, a u program je bila uvrštena i Mozartova sonata za gudače u D-duru. Sljedeći nastup izveden je u novootvorenoj dvorani Narodnog pozorišta 27. ožujka iste godine. Podaci su uzeti iz materijala osobne arhive Pauline Loose.

³⁷ Alfred Tuček (1904.–1987.), dolazi iz Sarajevske filharmonije (1953.) u mostarsku Glazbenu školu, gdje dograđuje školski orkestar i formira kvalitetnu osnovu za Simfonijski orkestar. U razdoblju od 1961. do 1965. bio je šef dirigent Simfonijskog orkestra u Mostaru.

³⁸ Na svečanoj akademiji povodom Dana Republike, 29.11.1953. godine, Orkestar je nastupio u Narodnom pozorištu sa sljedećim programom: 1. Fantazije iz Verdijevih opera pod naslovom

Prvi rezultati Orkestra bili su presudni za njegov daljnji razvoj. Početkom 1954. godine, uprava Narodnog pozorišta kupuje niz glazbala potrebitih za rad Orkestra (timpane, trube, flaute, palice, glasovir, pultove), a Tuček obučava učenike Niže glazbene škole te ih uvodi u Orkestar, tako da se broj članova povećava na dvadeset i tri. Na temelju izvršenih priprema, uprava Narodnog pozorišta u Mostaru smatrala je da su sazreli uvjeti da se Gradski orkestar odvoji te ozakoni kao posebna samostalna kulturna ustanova. Fiksiran je nadnevak od 8. svibnja 1954. godine kada je zabilježen prvi javni nastup, te je Gradski salonski orkestar svečano proglašen samo Gradskim, da bi potom 1958. godine, prerastao u Simfonijski orkestar u Mostaru (Ivanović, 1979, p. 33).

Kazivanje o školi za harmoniku i gitaru, najpopularnijem edukativnom segmentu u radu s djecom, bit će najvjerodostojnije ako prenesemo kratak osvrt na završnu priredbu školske 1972/73. godine, objavljen u listu *Sloboda* 25. lipnja 1973. godine: „U RKUD-u *Abrašević* priređena je jedna nesvakidašnja, bar u odnosu na ostale gradske škole, svečanost na kraju školske godine. U prepunoj Sali društva pred publikom koju su sačinjavali roditelji učenika i članovi *Abraševićevih* harmonikaša i gitarista. Dvadeset druga generacija u posljednjih 26. godina. Mališani su pokazali sve ono što su naučili pod dirigentskom palicom Rajmonda Hapa, Rudolfa Grileca, Hivze Ramića, Duška Kuzevskog i Konrada Vidovića. A prema onome što su te večeri pokazali, naučili su mnogo i tako postali ravnopravni članovi ovog društva koje u godini proslave svoga 50-godišnjeg jubileja okuplja oko hiljadu članova. A to je podatak koji valja imati na umu“ (Kezman, 2004, p. 30).

ZAKLJUČAK

Od godine 1926. kada su aktivisti u Međustrukovnom odboru sindikata radnika i namještenika grada Mostara osnovali Radničko kulturno-umjetničko društvo *Abrašević*, pa do početka Drugog svjetskog rata, te od 27. kolovoza 1946. godine kada je obnovljen rad *Društva* u novim vremenima i novim uvjetima, pa do agresije na grad Mostar 1992. godine, masovnost, permanentna briga o umjetničkoj razini djelovanja, naglašena aktivnost mladih bile su osnovne karakteristike kulturno-umjetničkog, odgojnog i društvenog djelovanja društva *Abrašević*. Premda u svom imenu dugi niz decenija nosi atribut "radničko", *Društvo* je uvijek bilo izrazito otvorena sredina za slobodnu komunikaciju stvaralačkog za sve socijalne strukture, tako da je u svojim redovima okupljalo zajedno radnike i intelektualce, đake, studente... Osnovni kriterij za članstvo i aktivnosti je bila, pored afiniteta prema kulturno-umjetničkom amaterizmu, opredijeljenost prema multikulturnom i multinacionalnom zajedništvu. Po ponovnom pokretanju godine 1946. Društvo je

---

Besmrtni Verdi; 2. Karišik jugoslavenskih narodnih pjesama pod naslovom *Jugoslavenski biseri*; 3. Pratinja pjesama *Hej sloveni i Republiko naša*.

bilo smješteno u zgradi na Mejdanu (Trg Prvog maja) u kojoj se nalazi današnji Arhiv Hercegovine. Tu je *Abrašević* funkcionirao do 1957. godine kada prese-ljava i nastavlja rad u prostorijama u ulici Alekse Šantića br. 25. Najatraktivniji i najpoznatiji oblici aktivnosti u sklopu *Abraševića* bili su: Amatersko kazalište sa Scenom mladih, Ansambl igara i pjesama sa skupinama svih uzrasta, Mješoviti zbor, Klub pisaca čije je radove Društvo tiskalo u vlastitoj ediciji. Nadalje, puhački orkestar je bio popunjen kvalitetnim glazbenicima, a posebno je bila poznata škola za harmoniku i gitaru. Škola je predstavljala izvor kadrova za Narodni i Tamburaški orkestar koji su u Bosni i Hercegovini visoko kotirali svojom kvalitetom. Pored najcjelovitijih nagrada na festivalima, pa i na europskom nivou, *Abrašević* i njegovi istaknuti pojedinci dobitnici su brojnih priznanja i pohvala koje je ovakvo društvo moglo dobiti od grada Mostara, Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije, što je pohvalna činjenica za najveće, najmasovnije i najtrofejnije *Društvo* u Hercegovini.

LITERATURA

- [1] Augustinović, A. (1999.). *Mostar (ljudi-kultura-civilizacija)*. Hrvatska kulturna zajednica FBiH: Mostar.
- [2] Burina, S. (1959.). *Radničko kulturno umjetničko društvo Abrašević Mostar od 1926. do 1956. godine*. Štamparija Rade Bitange Mostar: Mostar.
- [3] Ivanović, Lj. (1979.). *Simfonijski orkestar u Mostaru povodom 25. godišnjice postojanja i rada*. Veselin Masleša: Mostar.
- [4] Kezman, N. (2001.). *Amatersko pozorište Abrašević Mostar*. RKUD „Abrašević“: Mostar.
- [5] Kezman, N. (2004.). *Radničko kulturno umjetničko društvo Abrašević Mostar*. RKUD „Abrašević“: Mostar.
- [6] Klaić, B. (1987.). *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
- [7] Kovačević, K. (ur.). (1971.–1977.). *Muzička enciklopedija*. (II. izd.): I. sv. A-GOZ; II. sv. GR-OP; III. sv. OR-Ž; skraćena: MELZ. Jugoslavenski leksikografski zavod: Zagreb.
- [8] Lešić, J. (1969.). *Grad opsjednut pozorištem*. Svjetlost: Sarajevo.
- [9] Miletić, D. K. (2000.). *Hrvatska glazba u Mostaru*. Mostar. Logotip: Široki Brijeg.
- [10] Miletić, D. K., Čubela, N. (1980.). *Film u Mostaru od 1900. do 1980. godine*. RKUD „Abrašević“: Mostar.
- [11] Nikić, A. (1973.). *Crte iz povijesti glazbe u Bosni i Hercegovini*. U: Naša ognjišta, s citatima iz: Spomenica u slavu svečanog razvijanja zastave Hr-

- vatskog glazbenog pjevačkog društva Hrvoje u Mostaru 1904. godine, br. 3. Glas koncila: Zagreb.
- [12] Nikić, A. (2002.). *Stoljetnica mostarskog Napretka od 1902. do 14. rujna 2002. godine*. HKD Napredak i Franjevačka knjižica: Mostar.
- [13] Prusina-Prašo, U. (2011.). *60 godina glazbenih škola u Mostaru*. Mostar. Suton: Široki Brijeg.
- [14] *RKUD Abrašević Mostar od 1926 do 1956*. (1956.). Štamparija Rade Bitange Mostar: Mostar.
- [15] *RKUD Abrašević Mostar*. (1969.). Slovo Mostar: Mostar.
- [16] *RKUD Abrašević Mostar, 75. obljetnica*. (2004.). RKUD „Abrašević“: Mostar.
- [17] Verunica, Z., Loose, P. (1974.). *25 godina Muzičke škole u Mostaru*. Muzička škola I i II stupnja u Mostaru: Mostar

WORKERS CULTURE AND ARTS SOCIETY ABRAŠEVIĆ IN MOSTAR

ABSTRACT

The first available records of the organised amateur cultural activities in the town of Mostar are the ones dating from the establishment of the Austro-Hungarian rule in 1878. In the new social, political and economical circumstances the newly formed cultural societies began their activities primarily aiming to preserve the cultural tradition of the native people. Following the activity of the cultural societies from the turn of the 19th to 20th century till the end of World War II, regardless whether they have been founded on the national, social or ideological ground, I have tried to give an insight into the activities of the Workers cultural and artistic society „Abrašević“ which was one of the most active. The Abrašević society had a mandolin and wind orchestra, mixed choir, folk dance section and the repertoire containing various interesting music. Researching the existing literature about the Abrašević society I have also tried to discover the difficulties that its founders and members had to overcome as well as the amount of love and enthusiasam they were putting so the Abrašević society could reach its goals. Besides presenting all mentioned above, I also aimed to include all important events and the people most responsible for developing the cultural activities of the Abrašević society as well as the culture in the town of Mostar.

Key words: *RKUD Abrašević, Mostar, music, culture*

UPUTSTVO AUTORIMA

CILJEVI I OKVIR ČASOPISA

Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu ima za cilj objavljivanje radova iz oblasti prirodnih, društvenih, humanističkih i tehničkih nauka, te umjetničkih i drugih naučnih domena.

KATEGORIZACIJA RADOVA

Časopis kategorizira radove u sljedeće grupe:

Izvorni naučni rad (Original scientific paper) sadrži neobjavljene rezultate izvornih istraživanja. Naučne informacije valja iznositi na logičan, jasan i tačan način tako da se opisana istraživanja mogu ponoviti i tako da se može dobiti rezultat s jednakom tačnošću ili unutar granica eksperimentalne greške. Istraživanja također omogućuju provjeru tačnosti analiza i dedukciju na kojima se temelje rezultati. Takav rad mora sadržavati navode o korištenoj literaturi.

Prethodno priopćenje (Preliminary communication) sadrži nove naučne spoznaje čiji karakter zahtijeva hitno objavljivanje. Ne mora item omogućavati ponavljanje i provjeru iznesenih rezultata.

Pregledni rad (Review) je cjelovita obrada nekog problema ili područja na sistemski i metodičan način temeljen na već objavljenim rezultatima koji su u članku analizirani, sistemski i kritički raspravljani.

Stručni rad (Professional paper) predstavlja priloge iz područja struke čija problematika nije vezana za izvorna istraživanja, te ne mora predstavljati novost u svjetskim okvirima. To se npr. odnosi na reprodukciju u svijetu poznatih spoznaja koje predstavljaju vrijedan sadržaj u pogledu širanja znanja i prilagođavanja izvornih istraživanja potrebama industrije i nauke. Takav rad temeljen je na vlastitim iskustvima s postupcima, metodama rada i postrojenjima.

PODNOŠENJE RADOVA

Educa izlazi jednom godišnje. Radovi se zaprimaju od 1. septembra do 1. aprila.

Radovi koji se šalju Uredništvu časopisa Educa trebaju biti u skladu sa propozicijama o sadržaju, izgledu i kvalitetu koje je časopis propisao u Uputstvu za tehničku obradu rada, koji možete pronaći na web stranici časopisa: www.nf.unmo.ba/educa.

Svi radovi koji ne zadovoljavaju kriterije tehničke obrade vraćaju se autoru/ima na ispravku štamparskih grešaka ili drugih grafičkih nedostataka. Pri ispravljanju radova, u principu, ne smiju se više unositi promjene ili dopune teksta.

Nepoštovanje navedenih kriterija može da rezultira neprihvatanjem rada, traženjem da se rada ponovo prilagodi ili kašnjenjem prilikom objavljivanja, stoga molimo saradnike da svoje radove pišu u skladu sa navedenim preporukama.

Predlošci

Educa je pripremila predloške (engl. template) za izgled i sadržaj naučnog rada. Predlošci sadrže sve neophodne podnaslove i obogaćeni su uputama o sadržaju svakog poglavlja naučnog rada, te će autorima znatno olakšati proces pisanja istog. Educa preporučuje korištenje predložaka za pisanje naučnih radova koji se nalaze na web stranici časopisa.

Obrazac za prijavu rada

Svi autori radova moraju potpisati Obrazac za prijavu rada. On sadrži odobrenje za objavljivanje poslanog rada, izjavu o sukobu interesa i izjavu o prijenosu autorskih prava na časopis Educa. Ovaj obrazac se mora preuzeti sa web stranice www.nf.unmo.ba/educa, te odštampati, popuniti, skenirati i poslati elektronski.

Slanje rada

Autori dostavljaju radove, zajedno sa Obrascem za podnošenje rada, obavezno u elektronskoj formi na e-mail adresu: educa@unmo.ba.

PRAVILA REDAKCIJE

Autorstvo

Svi autori se obavezuju da potpišu Obrazac za prijavu rada. Svojim potpisom u Obrascu potvrđuju da: su zadovoljili kriterije za autorstvo u radu, vjeruju da rad predstavlja originalan rad i da su u mogućnosti potvrditi valjanost navedenih rezultata. Autori su odgovorni za sve navode i stavove u njihovim radovima.

Plagijarizam ili dupliciranje objavljenog rada

Od autorâ se zahtijeva da svojim potpisom potvrde da u momentu podnošenja rad nije objavljen u sadašnjem ili bitno sličnom obliku (u štampanom ili elektronskom obliku, uključujući i web stranice) te da nije prihvaćen za objavljivanje u drugom časopisu niti je u procesu razmatranja.

Izdavačka prava

U okviru Obrasca za prijavu rada od autorâ se zahtijeva da prenesu izdavačka prava na Nastavnički fakultet. Prijenos izdavačkih prava postaje punovažan kada i ako rad bude prihvaćen za objavljivanje.

Šira javnost ima prava reproducirati sadržaj ili listu radova, uključujući sažetke. Saglasnost izdavača je potrebna za prodaju ili distribuciju radova van Institucije i za druge aktivnosti koje proizilaze iz distribucije, uključujući kompilacije ili prijevode. Ukoliko se materijali koriste, autori moraju navesti i izvor, odnosno referencu u radu.

RECENZIRANJE RADOVA

Svi pristigli radovi se nakon pregleda upućuju u postupak recenzije članovima Recenzentskog odbora, ali i stručnjacima izvan Redakcije u slučaju specifičnog sadržaja teksta. Pravila recenzije nalažu da se rad šalje bez identifikacije autora. Recenzenti pišu recenziju prema dobivenim uputama i na propisanom obrascu.

Iznimno, autori mogu predložiti moguće recenzente za svoj rad, s tim da se Redakcija ne obavezuje da će predložene osobe prihvatiti kao konačne recenzente rada. Isto tako, autori mogu tražiti isključenje nekog stručnjaka iz postupka recenzije, uz obrazloženje zašto smatraju da ta osoba možda ima sukob interesa u recenziji rada.

Poslije završene recenzije, prema preporukama nezavisnih recenzenata:

- radovi se prihvataju za objavljivanje,
- radovi se, u slučaju potrebe, vraćaju autoru sa sugestijama, preporukama i primjedbama radi poboljšanja;
- radovi se odbijaju.

Ukoliko rad nije prihvaćen, Redakcija autoru šalje obavijest sa anonimnim obrazloženjem recenzenata.

Ukoliko je autor usvojio primjedbe i sugestije iz postupka recenzije i poboljšao tekst prema zahtjevu navedenog postupka, rad se prihvaća za objavljivanje u časopisu Educa.

Redakcijski odbor